

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУМУ
Департман за последипломске студије

МАСТЕР РАД

**ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ИНТЕГРАЛНА
ЗАШТИТА НЕПОКРЕТНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА**

Ментор:
проф. др Марија Максин-Мићин

Студент:
Никола Вујошевић
M9315/08

Београд, 2010.

Садржај

Увод	1
I. Одрживи развој туризма	3
1. Туризам – глобални феномен	3
2. Масовни туризам	3
3. Алтернативни туризам	5
4. Одрживи туризам	6
4.1. Одрживи туризам – врста или концепт туризма?	6
4.2. Флексибилност концепта одрживог туризма	7
4.3. 3+1 димензија одрживог туризма	7
4.4. Циљеви одрживог туризма	7
4.5. Кључни изазови одрживог туризма	8
4.6. Одговор на изазове одрживог туризма	9
4.7. Кључни актери одрживог развоја туризма	10
4.8. Како остварити одрживи туризам?	11
II. Заштита непокретног културног наслеђа	12
1. Појам културног наслеђа	12
2. Врсте културног наслеђа	12
3. Заштита непокретног културног наслеђа у Србији	13
3.1. Утврђивање и категоризација непокретних културних добара	13
3.2. Регистри непокретних културних добара	15
3.3. Мере техничке заштите непокретног културног наслеђа	16
3.4. Организација, уређење и коришћење непокретног културног добра и његове заштићене околине	17
3.5. Упис културних непокретности на „Листу светске културне и природне баштине“	18
3.6. Потврђене и потписане међународне конвенције о културном наслеђу	19
III. Међузависност туризма и заштите непокретног културног наслеђа	21
1. Енвајронментална одрживост	21
2. Социо-културна одрживост	25
3. Економска одрживост	29
IV. Интегрална заштита непокретног културног наслеђа	33
1. Појам интегралне заштите	33
2. Инструменти интегралне заштите	33
3. Кључни стејкхолдери интегралне заштите	35
V. Могућности и проблеми интегралне заштите непокретног културног наслеђа у Србији	36
1. Могућности интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Феликс Ромулијана	36
1.1. Археолошко налазиште	36
1.2. Подручје археолошког налазишта	38
1.3. Приступачност археолошког налазишта	38
1.3.1. Постојећа приступачност	38
1.3.2. Планирана приступачност	39
1.4. Заштита подручја археолошког налазишта	39
1.4.1. Зоне заштите археолошког налазишта	39
1.4.1.1. Најужа зона заштите	39
1.4.1.2. Зона са прелазним режимом заштите I	40

1.4.1.3. Зона са прелазним режимом заштите II.....	41
1.4.1.4. Шира зона заштите.....	41
1.4.2. Уређење подручја археолошког налазишта за презентацију посетиоцима.....	43
1.5. Политика финансирања заштите археолошког налазишта.....	46
1.6. Управљање археолошким налазиштем.....	46
1.7. Развој туристичке атрактивности на подручју археолошког налазишта.....	47
2. Проблеми интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Виминацијум.....	50
2.1. Проблеми интегралне заштите.....	50
2.2. Проблеми интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Виминацијум.....	50
2.2.1. Археолошко налазиште.....	50
2.2.2. Проблеми интегралне заштите археолошког налазишта.....	53
2.2.2.1. Проблем доступности археолошког налазишта.....	53
2.2.2.1.1. Саобраћајна приступачност.....	53
2.2.2.1.2. Систем туристичке сигнализације.....	54
2.2.2.2. Конфликти заштите археолошког налазишта и развоја енергетике.....	54
2.2.2.3. Проблем загађења животне средине.....	55
2.2.2.4. Однос локалне заједнице према заштити културног наслеђа и развоју туризма.....	56
VI. Туристичка презентација непокретног културног наслеђа.....	60
1. Појам и врсте туристичке презентације непокретног културног наслеђа.....	60
2. Могућности туристичке презентације археолошког налазишта Лепенски Вир.....	60
2.1. Археолошко налазиште.....	60
2.2. Туристичка презентација археолошког налазишта.....	64
3. Туристичка презентација археолошког налазишта Виминацијум.....	68
VII. Туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа.....	72
1. Појам туристичке интерпретације.....	72
2. Предмет туристичке интерпретације.....	72
3. Принципи на којима почива туристичка интерпретација.....	73
4. Кључна питања туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа.....	74
5. Одлике туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа.....	75
6. Димензије туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа.....	75
7. Видови туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа.....	76
7.1. Посредна туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа.....	76
7.2. Непосредна туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа.....	78
8. Туристичка интерпретација археолошког налазишта Виминацијум.....	79
Закључак.....	82
Литература.....	89

Увод

Тема мастер рада је: *Одрживи развој туризма и интегрална заштита непокретног културног наслеђа*. У Србији ова тема готово да није истраживана.

Предмет мастер рада је интегрална заштита непокретног културног наслеђа у контексту одрживог развоја туризма. Интегрална заштита непокретног културног наслеђа подразумева његову заштиту, презентацију, интерпретацију и економску валоризацију. Такође, она подразумева заштиту, презентацију, интерпретацију и економску валоризацију окружења непокретног културног добра, природног или социо-културног, које представља значајан туристички ресурс. Одрживи развој туризма подразумева улагање у заштиту културног и природног наслеђа и укључивање локалне заједнице у активности његове заштите и туристичке активности.

Циљ мастер рада је да укаже на међузависност одрживог развоја туризма и интегралне заштите непокретног културног наслеђа.

Полазне хипотезе у овом раду су:

- Неконтролисани раст туризма довео је до озбиљних притисака на животну средину и туристичке ресурсе, и тиме подстакао креирање концепта одрживог развоја туризма. Овај концепт се суочава са изазовима чије је превазилажење од посебне важности за очување природног и културног наслеђа, као ресурса који су неопходни за дугорочни развој и конкурентност туристичких дестинација и производа.
- Културно наслеђе, посебно непокретно културно наслеђе у комбинацији са специфичним културним обрасцем локалних заједница, представља значајан ресурс за развој туристичких дестинација и производа који треба заштитити и одрживо користити. За заштиту културног наслеђа значајни су законски и плански основ и успостављени систем управљања заштитом наслеђа. Систем заштите културног наслеђа у Србији је неадекватно институционализован и неефикасан, тако да има слабе ефекте на фактичку заштиту и презентацију наслеђа.
- Одрживи туризам може да допринесе одрживом коришћењу, презентацији и интерпретацији непокретног културног наслеђа. Истовремено, одрживи туризам може да обезбеди економски просперитет локалних заједница и да допринесе очувању њиховог социо-културног идентитета. Ова хипотеза се проверава на примерима из светске и домаће праксе, везаним за одрживи развој туризма и интегралну заштиту непокретног културног наслеђа, а посебно на примерима археолошких налазишта Феликс Ромулијана, Виминацијум и Лепенски Вир.

Структура рада обухвата 7 целина:

- Прва целина рада је посвећена концепту одрживог развоја туризма. У оквиру ове целине дат је приказ туризма као глобалног феномена; обрађена је еволуција концепта развоја туризма од масовног, преко алтернативног до одрживог туризма; приказани су концепт и флексибилност одрживог туризма, његове димензије, циљеви, кључни изазови са којима се суочава и одговори на њих, као и главни актери који суделују у његовом креирању и опште смернице за његово остваривање.
- Друга целина рада бави се заштитом непокретног културног наслеђа. У оквиру ове целине приказани су појам културног наслеђа и његове врсте, а детаљније је обрађена пракса заштите непокретног културног наслеђа у Србији.
- Трећа целина рада је посвећена међузависности туризма и заштите непокретног културног наслеђа. У оквиру ове целине међузависност туризма и заштите непокретног културног наслеђа посматра се кроз призму три димензије одрживости културног туризма – енвајронменталну, социо-културну и економску димензију.
- Четврта целина рада бави се интегралном заштитом непокретног културног наслеђа. У оквиру ове целине приказани су појам интегралне заштите, њени инструменти и кључни стејкхолдери.

- Пета целина рада бави се могућностима и проблемима интегралне заштите непокретног културног наслеђа, посматрајући их кроз призму два репрезентативна археолошка налазишта у Србији. У оквиру првог дела целине, на примеру археолошког налазишта Феликс Ромулијана анализирају се могућности интегралне заштите непокретног културног наслеђа. У оквиру другог дела целине дат је кратак приказ најзначајнијих група проблема интегралне заштите непокретног културног наслеђа и њихова детаљнија анализа на примеру археолошког налазишта Виминацијум.
- Шеста и седма целина рада посвећене су туристичкој презентацији и интерпретацији као кључним карикама које међусобно повезују одрживи развој туризма и интегралну заштиту непокретног културног наслеђа. У оквиру шесте целине, прво су кратко приказани појам и врсте туристичке презентације непокретног културног наслеђа, а потом је презентација детаљније анализирана на примерима археолошких налазишта Виминацијум и Лепенски Вир. У оквиру седме целине обрађени су појам и предмет туристичке интерпретације; дати су принципи на којима она почива; приказана су кључна питања, одлике, димензије и видови туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа; и дата детаљнија анализа интерпретације на примеру археолошког налазишта Виминацијум.

У току израде мастер рада коришћени су следећи **методолошки поступци**: прикупљање расположиве документације и релевантних података, квалитативна анализа, дескриптивна метода, компаративна метода, скице за методу студије случаја, метода приказа.

I. Одрживи развој туризма

1. Туризам – глобални феномен

Након окончања Другог светског рата туризам доживљава све снажнију експанзију, прерастајући временом у социо-културни и економски феномен глобалних размера. У међународним туристичким кретањима 1950. године учествовало је 25,5 милиона туриста са потрошњом која је износила 2,1 милијарди USD, док је 2000. године забележено учешће од 697,6 милиона туриста који су том приликом потрошили 477,3 милијарди USD. Просечна годишња стопа раста међународног туристичког промета у распону од 1950. до 2000. године износила је 5,6%, а туристичке потрошње 11,4%.¹ Према предвиђањима UNWTO-а, 2010. године у међународном туризму учествоваће 1,006 милијарди туриста, а 2020. године учествоваће 1,561 милијарди туриста. Предвиђа се да ће просечна годишња стопа раста међународног туристичког промета у периоду од 2000. до 2010. године износити 4,2%, а у периоду од 2010. до 2020. године 4,5%.² UNWTO процењује да ће 2020. године међународна туристичка потрошња износити 2000 милијарди USD³.

Битно је напоменути да земље са нижим нивоом привредне развијености постају све значајнији извори туристичке тражње у свету. Међу њима се нарочито истичу земље које припадају региону Источне Азије и Пацифика, за који UNWTO предвиђа да ће до 2010. године заузети друго место у регионалној расподели међународног туристичког промета. Потом следе земље Централне Америке, Јужне Америке и Карипског подручја, као и земље које припадају регионима Африке, Средњег Истока и Јужне Азије.⁴ Снажан продор ових земаља у међународне туристичке токове илустроваћемо на примеру Кине. Д. Вивер (David Weaver) наводи податак да је у међународном туризму 1990. године учествовало 620 000, а 1999. године чак 9,2 милиона кинеских туриста. UNWTO проагнозира да ће се тај број попети на 100 милиона учесника до 2020. године.⁵ Најмногољуднија земља на свету повећала је у значајној мери обим туристичке експанзије и убрзала њен ток.

Ови подаци сведоче о непрекидној експанзији туризма, која за последицу има снажан притисак истог на животну средину и која ствара сложене конфликте везане за располагање ресурсима туристичких дестинација.

2. Масовни туризам

На појаву и развој масовног туризма утицали су бројни фактори, који су се јавили крајем прве и у току друге половине XX века. Навешћемо поједине факторе:

- Обнова ратом разорених економија доводи до снажног развоја производних снага;
- Крајем 40-их и почетком 50-их година долази до нових друштвених односа - јачање средње класе која се успешно изборила за повећање фонда слободног времена (право на скраћено радно време и плаћени годишњи одмор) и побољшање животног стандарда (раст плата);
- Промена стила живота - подизање образовног и општекултурног нивоа становништва, као и јачање свести и спремности истог да своје потребе везане за одмор и разоноду задовољи „конзумацијом“ туристичког производа;

¹ Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2002, стр. 15.

² Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, ЦИД, Београд, 2002, стр. 32.

³ Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, ЦИД, Београд, 2002, стр. 33.

⁴ Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, ЦИД, Београд, 2002, стр. 35.

⁵ Weaver D., Sustainable Tourism, Elsevier LTD, Oxford, 2006, стр. 4.

- Велики степен урбанизације и моторизације у развијеним земљама на страни туристичке тражње;
- Владимир Рајц (Vladimir Raitz), сувласник путничке агенција Horizont Holiday Group, 1950. године креира први пакет аранжман заснован на економији великог обима, а 60-их година све већи број туроператора прихвата његову идеју и трансформише туристичку привреду у тзв. конфекцијску туристичку индустрију;
- Примена нових технолошких достигнућа, од којих ћемо, ради илустрације, приказати два:

•Авион de Havilland Comet 1952. године постаје први ваздухоплов на млазни погон који је употребљен у комерцијалне сврхе и тиме најављује доминантну улогу коју ће авиопревоз стећи у међународним туристичким кретањима

•Почетком 60-их година почиње примена компјутерске технологије и информационих система у оквиру организација туристичке привреде, а наставља се 70-их, 80-их и 90-их година стварањем компјутерских резервационих и глобалних дистрибутивних система (SABRE, GALILEO, AMADEUS итд.), применом Интернета у комерцијалне сврхе, почев од 1988. године, и зачетком развоја е-трговине 90-их година;

- Државе почетком друге половине XX века увиђају значај који туризам има као извор великих прихода и на темељу тих сазнања улажу значајна средства у његов развој, од којих велики део одлази на изградњу инфраструктуре за прихват и смештај туриста;
- Државе 70-их и 80-их година отпочињу процес дерегулације, односно приступају децентрализацији сопствене регулаторне улоге на тржишту и либерализацији истог, што почетком 90-их година резултира трансформацијом масовног у мегахлобални туризам.

Масовни или „стари“ туризам заснива се на концепту економског раста⁶. Поменути концепт се са једне стране одликује позитивним економским ефектима, првенствено за организације које су на директан или индиректан начин укључене у туристичку привреду, потом за владу, њене органе и туристе, а са друге стране дугорочним негативним просторно-енвајронменталним ефектима по ресурсе туристичке дестинације и дугорочним негативним социо-културним ефектима по локалне заједнице. Негативни ефекти произилазе из неконтролисаног раста, односно неограничене концентрације туриста, туристичких садржаја и активности у туристичкој дестинацији. Ови ефекти између осталог проузрокују:

- Потрошњу воде за пиће, хране, енергената, грађевинског материјала;
- Производњу чврстог комуналног отпада и отпадних вода;
- Аерозагађење – услед великог учешћа авиопревоза и индивидуалних долазака путничким возилима стварају се отровни гасови који изазивају ефекат стаклене баште;
- Буку;
- Неконтролисан и непланиран развој туристичке инфраструктуре – у виду неповратног заузимања пољопривредног, шумског и водног земљишта за изградњу;
- Притисак на постојећу инфраструктуру, супраструктуру и фондове, друге активности и кориснике простора;
- Поремећај еколошке равнотеже;
- Угрожавање биодиверзитета, природног и културног наслеђа;
- Поремећај начина и квалитета живота локалног становништва.

Негативни ефекти, будући да се развијају без икакве или уз слабу контролу, доводе до смањења квалитета туристичке понуде у дестинацији и до пада интересовања тражње за њом.

⁶ О масовном туризму видети детаљније: Weaver D., Sustainable Tourism, Elsevier LTD, Oxford, 2006, стр. 58-73.

3. Алтернативни туризам

Расправа о нерегулисаном развоју туризма отпочиње 60-их година прошлога века, а већ 70-их и 80-их година размишља се како избећи или ублажити негативне економске, енвајронменталне и социо-културне последице тог развоја. У том раздобљу јавља се појам алтернативни или „нови“ туризам, који представља **одговор на резултате масовног туризма** (као што су сатурација простора туристичке дестинације, пренебрегавање интереса локалних заједница итд.) и **квалитативне промене у туристичкој тражњи** (туристи су флексибилнији, независнији, искуснији, свесни квалитета, тежи у односу на задовољавање потреба, друштвено и енвајронментално свесни)⁷.

Разлике између „старог“ и „новог“ туризма сагледаћемо служећи се следећом табелом:

Табела 1. Масовни и алтернативни туризам – разлике

Кључне одлике	Масовни туризам	Алтернативни туризам
Опште карактеристике	• Брз развој • Максимизовати • Неконтролисан • Краткорочан • Секторски	• Спор развој • Оптимизовати • Контролисан • Дугорочан • Холистички
Понашање туриста	• Велике групе • Фиксни програми • Усмерени туристи • Довољан и пасиван • Без знања страних језика • Знатижељно • Бучни	• Појединци, породице • Спонтане одлуке • Туристи одлучују • Захтеван и активан • Учење страних језика • Тактично • Тихи
Основни услови	• Усредсређени одмори • Необучена радна снага • Пропагандни клишеи • Продаја снагом	• Распоређени одмори • Обучена радна снага • Образовање туриста • Продаја срцем
Развојне стратегије	• Непланиране • Вођене пројектом • Нове зграде • Спољни инвеститори	• Планиране • Вођене концептом • Поновна употреба постојећих зграда • Локални инвеститори

Извор: Предавања из Менаџмента природних и културних ресурса у туризму, припремила Мићић-Максин М., Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2008.

На основу података из табела намеће се закључак да је алтернативни туризам флексибилан, индивидуално оријентисан, динамичан и заснован на концепту одрживости и одговорне размене за све учеснике (обострано користан и за туристе и за локалне заједнице).

Алтернативни, као и масовни туризам, обухвата широк спектар туристичких производа.

⁷ О алтернативном туризму видети детаљније: Weaver D., Sustainable Tourism, Elsevier LTD, Oxford, 2006, стр. 38-58.

Најчешћи туристички производи који се јављају у оквиру алтернативног туризма су:

- Екотуризам;
- Агротуризам;
- Домаћински туризам;
- Волонтерски туризам;
- Backpacking туризам.

Међутим, агротуризам и екотуризам могу да поприме поједине карактеристике масовног туризма. Ова чињеница је битна јер, према проценама UNWTO-а и С. Унковића, највећи број учесника у међународном туризму представљаће и даље туристи са средњим и релативно нижим приходима, а они ће наставити да користе пакет аранжмане у значајној мери⁸. Ови пакет аранжмани се битно разликују од конвенционалних, јер стављају акценат на доживљај туристе, а не на услугу. Тенденција ће бити да се масовни туризам приближи алтернативном у погледу одрживости и да се понуди њихова погодна комбинација у туристичким дестинацијама. Са оваквом праксом се већ успешно отпочело, о чему сведоче урбани, културолошки, религијски и туризам едукације. Ово су само неки од видова туризма који комбинују елементе оба концепта.

Алтернативни туризам представља својеврсну претечу одрживог туризма.

4. Одрживи туризам

Када туризам прераста у глобалну индустрију, почетком 90-их година прошлога века, постаје очигледно да алтернативни туризам не може да буде практично применљив и адекватан концепт за све дестинације. Уместо тога преовлађује мишљење да избор и адаптација концепта развоја туризма треба да се заснива на резултатима анализа и процена утицаја на окружење, стратешком планирању и примени одговарајуће менаџмент стратегије. Са овим променама у концепцији развоја туризма јавља се одрживи туризам.

4.1. Одрживи туризам – врста или концепт туризма?

Не постоји општеприхваћена дефиниција одрживог туризма. Под одрживим туризмом може се подразумевати: 1. **сваки вид туризма који доприноси заштити животне средине, социјалног и економског интегритета и унапређивању природних, створених и културних вредности на трајној основи;** 2. **туризам који се заснива на приступу минимизирања негативних и максимизирања позитивних ефеката на окружење и расположиве ресурсе.** Наведени су само неки од могућих приступа дефинисању овог концепта.

Из горе поменутих дефиниција произилази закључак да одрживи туризам не представља одређену врсту туризма, већ концепт који подразумева:

- Стварање висококвалитетног туристичког производа који задовољава потребе туриста, уз очување туристичких ресурса за будуће генерације;
- Очување и унапређење квалитета животне средине, оптимално коришћење и заштиту природних и културних ресурса;
- Афирмацију и очување културног идентитета подручја, традиционалних вредности и допринос међукултурном разумевању и толеранцији;
- Економски развој, очување социјалног интегритета и подизање квалитета живота локалне заједнице;
- Директан и индиректан економски профит од туризма и смањење сиромаштва локалног становништва;

⁸ Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, ЦИД, Београд, 2002, стр. 38.

- Стратешко планирање и управљање развојем туристичких подручја.

4.2. Флексибилност концепта одрживог туризма

Флексибилност одрживог туризма огледа се у слабом и јаким интерпретацијама овог концепта. Испољавање и једних и других зависиће од расположивих ресурса, вредности и атрактивности туристичког подручја и њихових специфичности.

Јаке или рестриктивне стратегије одрживог туризма примењују се у планирању и управљању подручја са у значајној мери очуваним природним и културним вредностима ради превенције њихове деградације услед појаве негативних просторно-енвајронменталних и социо-културних утицаја узрокованих интензивним развојем туризма.

Слабе или флексибилније стратегије одрживог туризма примењују се у планирању и управљању подручја са животном средином изразито модификованом антропогеним утицајима, као што су урбани и индустријски центри, рурална подручја са интензивном површинском експлоатацијом сировина, изграђене атракције и сл. Развој масовног туризма у овим подручјима може значајно да унапреди постојеће лоше стање животне средине.

4.3. 3+1 димензија одрживог туризма

Из концепта одрживог туризма произилазе три димензије његове одрживости:

- **Енвајронментална или еколошка одрживост** – подразумева развој компатибилан са одржавањем основних еколошких процеса окружења, уз очување биодиверзитета и рационално коришћење природних ресурса;
- **Социо-културна одрживост** – подразумева одржавање и јачање идентитета локалне заједнице путем пружања подршке очувању локалне културе и традиционалног система вредности;
- **Економско-финансијска одрживост** – обезбеђује економски ефикасан развој и финансијску подршку имплементацији изабране стратегије одрживог развоја туризма.

Ове три димензије одрживог туризма допуњене су још једном димензијом. У питању је **политичка одрживост**. Она подразумева политички консензус, консензус центара моћи и институционално-административну подршку имплементацији изабране стратегије одрживог развоја туризма.

4.4. Циљеви одрживог туризма

Општи циљ одрживог туризма је да омогући људима уживање и стицање знања о природним, историјским и културним карактеристикама окружења, уз очување интегритета подручја, подстицање економског развоја и добробити локалне заједнице.

Агенда 21 за туристичку привреду указује на 12 циљева одрживог туризма:

- **Оснажити економске могућности и осигурати компетитивност туристичке дестинације и предузећа туристичке привреде на дужи временски рок;**
- **Локални просперитет** – осигурати максималан допринос туризма економском просперитету локалне заједнице;
- **Квалитетно запослење** – повећати број послова у туризму и послова подржаних туризмом, као и подићи њихов квалитет на виши ниво;
- **Социјална једнакост** – спровести широко распрострањену и поштену дистрибуцију економских и социјалних добити од туризма у локалној заједници;

- **Задовољство туриста** – код посетилаца створити осећај задовољства, испуњености и безбедности, као и учинити туризам доступан свима без икакве дискриминације;
- **Локална контрола** – радити на укључивању и давању надлежности локалним заједницама у планирању, одлучивању и управљању у развоју туризма, уз консултацију са кључним секторским актерима;
- **Добробит локалне заједнице** – допринети одржавању и јачању квалитета живљења локалног становништва, уз избегавање сваке форме социјалне деградације или експлоатације;
- **Културна разноликост** – поштовати и пружити подршку културном наслеђу, аутентичној култури, традицији и специфичностима локалне заједнице;
- **Просторни интегритет** – очувати и унапредити квалитет предела, руралног и урбаног;
- **Биолошки диверзитет** – подржати заштиту очуване природе, станишта и врста и допринети минимизирању штета проузрокованих туризмом;
- **Ресурсна ефикасност** – минимизирати коришћење ограничених и необновљивих ресурса за развој и функционисање туристичких капацитета и услуга;
- **Очување животне средине** – минимизирати загађења ваздуха, земљишта, воде и продукцију отпада од стране предузећа туристичке привреде и туриста⁹.

Главни циљ одрживог туризма је учинити све видове туризма одрживим.

4.5. Кључни изазови одрживог туризма

Одрживи туризам се суочава са бројним изазовима глобалних размера. Ове изазове можемо сврстати у четири групе:

- **Управљање динамичним растом;**
- **Климатске промене;**
- **Смањење сиромаштва;**
- **Подршка заштити наслеђа.**

Управљање динамичним растом. Константан раст туризма врши све јаче притиске на туристичке ресурсе. Добро управљање овим растом захтева пажљиво планирање новог развоја туризма у простору, управљање квалитетом животне средине и утицање на потрошачке навике туриста. Динамичан раст туризма највећи притисак врши на следећа подручја: 1. мора и приморја; 2. историјске градове и друге локалитете културног наслеђа; 3. осетљиве природне екосистеме (заштићена природна добра, а посебно планинска подручја). Ови правци притиска су очекивани јер, према проценама UNWTO-а и С. Унковића, туристичка тражња ће наставити и у будућности да се интензивно креће ка поменутих подручјима¹⁰.

Климатске промене. Ово питање подразумева двосмеран утицај – са једне стране климатске промене утичу на туризам, а са друге стране туризам доприноси обликовању климатских промена. Промене температуре и падавина играју значајну улогу у атрактивности туристичких дестинација и у великој мери утичу на осцилације туристичке тражње и правце њеног кретања. Ова два ефекта климатских промена угрожаваће многе приморске и планинске дестинације. У приморским дестинацијама долазиће до подизања нивоа мора, ерозија плажа, погоршања квалитета воде, веће учесталости и интензитета непогода. У планинским дестинацијама долазиће до померања висинске зоне снега, а то ће утицати на скраћење сезоне зимских спортова. Туризам учествује у укупној емисији гасова који стварају ефекат стаклене баште са 5,3 %, од чега на транспорт одлази 90 %¹¹, и

⁹ Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 18-19.

¹⁰ Унковић, Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, ЦИД, Београд, 2002, стр. 38.

¹¹ Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 13.

интензивном исцрпљивању природних ресурса, посебно необновљивих, што доводи до појаве киселих киша, ватрених стихија, снежних олуја, поплава и клизишта, пустиња итд.

Смањење сиромаштва. Миленијумски циљ УН-а је да се преполови сиромаштво у свету до 2015. године. Замишљено је да туризам има једну од водећих улога у овом амбициозном и комплексном подухвату¹². Допринос туризма остварењу овог циља заснива се на коришћењу компаративних предности које имају сиромашне државе, а које се огледају у очуваним природним и културним ресурсима. Две трећине сиромашних људи у свету живи у руралним подручјима, а она пружају одличне могућности за развој разних видова туризма¹³. Будући да туристичка тражња стално расте, расте и потреба за новом радном снагом на страни туристичке понуде. У односу на друге привредне гране, за отпочињање посла у туризму нису потребна релативно велика финансијска средства. Такође, потребно је обезбедити да послови у туризму буду одговарајуће плаћени и да запослени имају могућности за напредовање и усавршавање у овој области.

Подршка заштити наслеђа. Обезбеђивање финансијских средстава за заштиту природног и културног наслеђа постало је тема светских размера. Забрињавајуће је стање које по овом питању влада у земљама у развоју. Поједине од ових земаља издвајају мање од 30 % средстава потребних за најосновнију заштиту свог наслеђа¹⁴. Туризам је до сада у највећој мери индиректно доприносио заштити природног и културног наслеђа, пре свега повећањем дохотка подручја са заштићеним добрима путем цена улазница, накнада за разне дозволе, концесија и др. Потребно је повећати директан допринос туризма заштити наслеђа путем покровитељства одређене акције или манифестације, једнократне финансијске помоћи, обезбеђења допунског или алтернативног извора прихода за рурална домаћинства која на одржив начин користе природне ресурсе итд.

4.6. Одговор на изазове одрживог туризма

Одговор на изазове одрживог туризма подразумева принципе развоја и имплементације истог. Ови принципи су:

- **Успостављање оквира одрживости;**
- **Приступ успостављању одрживости;**
- **Омогућавање одвијања и праћење процеса одрживости.**

Успостављање оквира одрживости подразумева: 1. холистички приступ – планирање и развој туризма треба сматрати делом одрживог развоја подручја и локалних заједница, а не засебном целином; 2. укључивање кључних актера – свим стејкхолдерима на које туризам има утицаја треба омогућити да суделују у планирању и управљању његовим развојем; 3. дугорочно стратешко планирање – саветује се избегавање краткорочних планова и на њима заснованих пројеката и њихова евентуална трансформација у оне дугорочне природе; 4. решавање глобалних и локалних утицаја – равноправно третирати глобалне и локалне утицаје; 5. промоцију одрживе потрошње – утицати на понашање и активности туристичке тражње у циљу прихватања концепта одрживости од стране истих; 6. изједначавање одрживости са квалитетом – изградња става у сектору туризма и код туриста да квалитет туристичког производа и дестинације подразумева уједно и њихову одрживост.¹⁵

Приступ успостављању одрживости подразумева: 1. принцип загађивач плаћа – укључивање трошкова за изазвана загађења, у виду накнада за транспортне активности, одлагање отпада итд.; 2. принцип превенције – оцена ризика који са собом носи развој туризма и његово минимизирање предузимањем превентивних мера заштите животне средине ; 3. циклус живота производа – узимање у обзир свих утицаја туристичког производа

¹² Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 13.

¹³ Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 13.

¹⁴ Видети детаљније: Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 14.

¹⁵ Видети детаљније: Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 16.

у току његовог трајања на окружење; 4. разматрање и вредновање алтернативних опција – анализа и оцена могућности за остваривање исте функције и постизање истих резултата применом опције минимизирања негативних и максимизирања позитивних утицаја развоја туризма; 5. поштовање граница – спремност и способност да се ограничи развој туризма или туристичких кретања у дестинацији у складу са захтевом одрживог развоја.¹⁶

Омогућавање одвијања и праћење процеса одрживости подразумева: 1. адаптацију променама – способност адаптације променама у окружењу у управљању развојем туризма; 2. континуелан мониторинг заснован на индикаторима – непрекидно праћење промена и утицаја туризма које омогућава благовремено реаговање и прилагођавање променама, коришћењем индикатора који одражавају циљеве и критеријуме одрживог развоја.¹⁷

4.7. Кључни актери одрживог развоја туризма

Актери који суделују у одрживом развоју туризма су:

- **Владе и њихови органи на националном и регионалном нивоу;**
- **Локални органи власти у дестинацијама;**
- **Локалне заједнице у и око дестинација;**
- **Јавни и приватни сектор туристичке привреде;**
- **Сектори који су индиректно укључени у туристичку привреду (храна, енергенти, компјутерска опрема и софтвери итд.);**
- **Туристи.**

Владе и њихови органи – министарства, агенције, организације на националном и регионалном нивоу имају кључну улогу у давању обавезујућег карактера одрживом развоју, служећи се законском регулативом, и пресудну реч у формирању политика, формулисању стратегија и дефинисању програмских активности одрживог развоја туризма, јер се у њиховој надлежности налазе ресурси и учесници на страни туристичке привреде, а располажу и значајним финансијским средствима.

Локални органи власти у дестинацијама примењују политике, стратегије и програмске активности које су формулисале владе и њихови органи - министарства везано за одрживи развој туризма и прилагођавају их специфичним условима који владају у њиховом окружењу.

Јавни и приватни сектор туристичке привреде (туроператори и путничке агенције, угоститељска предузећа, транспортне компаније итд.) учествује у одрживом развоју туризма креирањем и промовисањем туристичких производа који у себи садрже димензију одрживости, едукацијом потрошача и запослених, посебно оних који се налазе у туристичкој дестинацији, о одрживом развоју, увођењем енвајронментално пријатељске технологије у своје пословање итд.

Интереси **локалних заједница** су неретко били запостављени од стране других учесника туристичке привреде, а њихови ресурси интензивно експлоатисани. Неконтролисана експлоатација ресурса довела је до деградације природних ресурса и културних добара локалних заједница, одумирања традиционалних облика привређивања, пропадања традиционалног система вредности, појаве криминала, болести зависности итд. Уважавањем интереса ових заједница и њиховим укључивањем у одрживи развој туризма пружа им се прилика да стекну контролу над квалитетом сопственог живота и очувају своју културну аутентичност, а истовремено туристима се пружа могућност да у контакту са њима стекну јединствено искуство.

¹⁶ Видети детаљније: Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 16-17.

¹⁷ Видети детаљније: Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers, UNEP & WTO, 2005, стр. 17.

Туристи се концентришу ка оним дестинацијама које својим садржајима и атракцијама нуде незаборавне доживљаје, а које су безбедне по здравље и живот посетилаца. Захваљујући овим чињеницама туристи постају енвајронментално и друштвено свеснији и одговорнији када је у питању одрживи развој туризма.

4.8. Како остварити одрживи туризам?

Агенда 21 за туристичку привреду даје опште смернице за остваривање одрживог туризма. Она као кључне стејкхолдере у овом процесу препознаје владу и њене органе – министарства, агенције и организације (посебно националну туристичку организацију), пословна удружења и предузећа туристичке привреде. Општи циљ Агенде је да помогне овим стејкхолдерима да формирају **програм одрживог развоја туризма**. Она у ту сврху предвиђа низ приоритетних активности које стејкхолдери треба да реализују.

Главни циљ за владине органе, националне туристичке организације и пословна удружења је успостављање система и процедура за укључивање одрживог развоја у срж процеса доношења одлука организације и утврђивање активности које су неопходне за остваривање одрживог развоја туризма. Овај циљ подразумева следеће приоритетне области активности: 1. прилагођавање законског, економског и добровољног основа концепту одрживог туризма; 2. установљивање економских, социо-културних и енвајронменталних утицаја који настају пословањем организација; 3. обука, образовање и друштвена свест; 4. планирање одрживог развоја туризма; 5. олакшавање размене знања, информација и технологије између развијених и земаља у развоју; 6. обезбеђење учешћа свих сегмената друштвене заједнице; 7. развој нових туристичких производа чија је суштина одрживост ; 8. мерење напретка у остваривању одрживог развоја; 9. партнерство у развоју одрживог туризма.¹⁸

Главни циљ за предузећа туристичке привреде је успостављање система и процедура за укључивање одрживог развоја у срж управљачке функције организације и одређивање активности које су неопходне за увођење одрживог туризма. Овај циљ подразумева следеће приоритетне области активности: 1. минимизирање отпада; 2. штедња и управљање енергијом; 3. управљање ресурсима чисте воде; 4. управљање отпадним водама; 5. опасне материје; 6. саобраћај; 7. планирање и управљање коришћењем простора; 8. укључивање запослених, потрошача и локалних заједница у питања животне средине; 9. пројектовање за одрживи развој; 10. партнерство за одрживи развој.¹⁹

Свака од приоритетних области активности има одређену тежину за остваривање одрживог туризма. Међутим, кључни стејкхолдери из различитих земаља придаваће различити значај појединим приоритетним областима. Важност коју поједине области приоритетних активности имају за њих зависиће од специфичних могућности и услова за развој туризма који владају у њиховим земљама, односно од постојећег доминантног концепта туризма и нивоа његовог развоја.

Агенда предвиђа три инструмента помоћу којих кључни стејкхолдери могу приступити реализацији приоритетних активности: 1. промене законске регулативе; 2. коришћење механизма слободног тржишта ради подстицања одрживости производа и услуга; 3. добровољни програми туристичке привреде чији је циљ обезбеђење одговорног и етичког управљања производима и процесима и интегрисање заштите окружења у процес доношења одлука.²⁰ Стејкхолдери се неће служити једним инструментом, већ њиховом комбинацијом. Који ће инструмент имати доминантан положај зависиће првенствено од владе и њених органа – министарва, агенција и организација.

¹⁸ Видети детаљније: Agenda for the Travel and Tourism Industry, World Travel and Tourism Council, World Tourism Organization and Planet Earth, 1997, стр. 37-54.

¹⁹ Видети детаљније: Agenda for the Travel and Tourism Industry, World Travel and Tourism Council, World Tourism Organization and Planet Earth, 1997, стр. 54-71.

²⁰ Видети детаљније: Agenda for the Travel and Tourism Industry, World Travel and Tourism Council, World Tourism Organization and Planet Earth, 1997, стр. 33.

II. Заштита непокретног културног наслеђа

1. Појам културног наслеђа

Културно наслеђе или баштина је скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују, независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена.²¹

2. Врсте културног наслеђа

Културну баштину чине нематеријално културно наслеђе и материјално културно наслеђе, које се састоји из покретног и непокретног културног наслеђа, као и природна баштина која се налази у њиховом непосредном окружењу.

Нематеријално и материјално културно наслеђе обухватају различита културна добра. Културна добра представљају ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса на локалном, националном или глобалном нивоу. **Нематеријално културно наслеђе** подразумева **неопипљива културна добра**: језик, народни празници и обичаји, традиционалне игре, музика, стари занати, естетски, духовни и друштвени систем вредности једне заједнице итд. **Материјално културно наслеђе** подразумева **опипљива културна добра** која се у зависности од физичких, културних, уметничких и историјских својстава деле на:

- Покретна културна добра;
- Непокретна културна добра.

Различите земље, као и међународне организације, на различите начине формулишу културна добра која чине непокретно и покретно културно наслеђе. Ради илустрације приказаћемо како то чине UNESCO, Република Хрватска и Република Србија.

UNESCO.²²

Ова међународна организација под материјалним културним наслеђем подразумева следећа културна добра: 1. споменике; 2. културно-историјске грађевине и њихове остатке, као и групе ових грађевина и њихове остатке; 3. знаменита места, чији посебан део чине археолошка налазишта. Она покретна културна добра препознаје и смешта у оквиру споменика.

Република Хрватска.²³

Непокретно културно наслеђе обухвата следећа културна добра: 1. појединачна културна добра – чине их стари градови и тврђаве, дворци и курије (дворци ниже властеле) и објекти традиционалне архитектуре; 2. културно-историјске целине – чине их историјска урбана и рурална насеља и њихови делови и језгра, полуурбана насеља, етнозоне и спомен комплекси.

Културна добра која чине покретно културно наслеђе формулисана су на скоро истоветан начин као она у Републици Србији.

Археолошка баштина у Хрватској представља засебну целину културног наслеђа, јер најчешће подразумева комбинацију покретних и непокретних културних добара.

²¹ Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, Фаро, 2005, члан бр. 2а на стр. 2, превод документа на српски језик доступан на сајту Министарства културе Републике Србије: <http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=56>.

²² Конвенција о заштити светске културне и природне баштине, XVII заседање Генералне конференције УН-а, Париз, 1972, превод на српски језик доступан на сајту <http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=56>.

²³ Сајт Министарства културе Републике Хрватске: <http://www.min-kulture.hr/>

Република Србија.²⁴

Покретно културно наслеђе обухвата следећа културна добра: 1. уметничко-историјска дела; 2. архивска грађа; 3. филмска грађа; 4. стара и ретка књига.

Непокретно културно наслеђе представља непокретности, њихове групе, делове и остатке за које се претпоставља да могу имати или за које је утврђено да имају културну, друштвену, историјску, уметничку, уметничко-занатску, архитектонску, научну, археолошку, етнолошку, грађевинску и грађевинско-конструктивну, просторну (урбанистичку или руралну) или техничку вредност и вредност аутентичности оригинала, униката или старине. Вредности које поседују ове непокретности се заједничким именом називају споменичке вредности. **Непокретно културно наслеђе** обухвата следећа културна добра: 1. споменици културе; 2. просторне културно-историјске целине; 3. археолошка налазишта; 4. знаменита места.

Споменик културе је грађевина, њен део или претежан остатак, или група грађевина или дело монументалног или декоративног сликарства и вајарства, као и дело ликовних или примењених уметности, уметничког занатства, народног градитељства или техничке културе, збирке таквих дела и друге покретне ствари у њему које са њим чине историјску, уметничку, визуелну или функционалну целину, која поседује споменичке вредности.

Просторна културно-историјска целина је урбано или рурално насеље или њихов део, односно простор са више утврђених непокретних културних добара, који поседује споменичке вредности. Овде се јавља појам културног предела. Културни предео подразумева подручје од природног, естетског, културног и/или историјског значаја, настало интеракцијом природних и људских фактора, који сачињавају непокретно културно добро и природни простор окружен културним добром и/или који га окружује.

Археолошко налазиште је део земљишта или површине под водом са остацима грађевина и/или других радом створених непокретности, и/или покретним налазима археолошког, историјског, етнолошког или природњачког садржаја, који поседује споменичке вредности.

Знаменито место је простор на којем се одиграо догађај значајан за историју или простор везан за знамените историјске личности, у оквиру којег се обично налази гробље, грађевина или вајарско дело подигнуто ради очувања успомене на тај догађај или те историјске личности, који поседује споменичке вредности.

3. Заштита непокретног културног наслеђа у Србији

Истраживање и заштиту непокретног културног наслеђа обављају Републички завод за заштиту споменика културе, надлежни покрајински и месни заводи за заштиту споменика културе, као и овлашћени конзерваторско-рестаураторски центри. Истраживање и заштиту покретног културног наслеђа које се налази у оквиру непокретног културног наслеђа, и на тај начин представља његов саставни део, обављају музеји, архиви, библиотеке и кинотеке. Делатност заштите ових институција обухвата разне видове заштите непокретног културног наслеђа. Приказаће се и детаљније анализирати само неки од видова заштите непокретног културног наслеђа.

3.1. Утврђивање и категоризација непокретних културних добара

Да би одређена непокретност могла да ужива заштиту као непокретно културно добро потребно је да стекне статус истог. Она овај статус стиче **актом о утврђивању непокретног културног добра**. Надлежни месни завод за заштиту споменика културе предлаже неку непокретност за утврђивање за непокретно културно добро. Он прикупља потребну правну и техничку документацију у ту сврху, израђује елаборат о валоризацији непокретности и њене

²⁴ Закон о културним добрима, „Службени Гласник Републике Србије“, број 71, 1994.

заштићене околине, које заједно са преднацртом акта о утврђивању доставља Републичком заводу за заштиту споменика културе. Републички завод после годину дана од пријема преднацрта акта за утврђивање доставља га, али сада детаљније образложеног, Министарству културе или са образложењем одбија приспели нацрт, а оно га доставља Влади Републике Србије која га утврђује и претвара у акт. Акт о утврђивању непокретног културног добра садржи: назив, врсту културног добра, место, опис, време настанка, историјске податке, валоризацију, катастарске податке, границе заштићене околине, мере заштите културног добра и његове заштићене околине и превентивно-техничке мере. У случају да се ради о непокретности која ужива претходну заштиту процедура утврђивања за непокретно културно добро, поред горепоменутих корака, предвиђа упис истог у евиденциони лист од стране надлежног месног завода. Уписом у евиденциони лист она стиче право на привремену заштиту која одговара заштити непокретног културног добра. Ова заштита траје од тренутка када надлежни месни завод достави евиденциони лист и преднацрт акта за утврђивање Републичком заводу, па све док Влада Републике Србије не донесе акт о њеном утврђивању за непокретно културно добро или док Републички завод не одбије преднацрт акта. Постоји и акт о престанку статуса непокретног културног добра уколико оно трајно изгуби своју споменичку вредност. Акт о утврђивању непокретног културног добра и акт о престанку статуса непокретног културног добра објављују се у „Службеном гласнику Републике Србије“. Процедура утврђивања непокретних културних добара финансира се из републичког буџета. Сматрамо да процедуру доношење акта о утврђивању непокретног културног добра треба учинити флексибилнијом. Надлежне органе локане самоуправе би требало овластити да самостално доносе акт о утврђивању непокретног културног добра, уколико оно има локални значај. Такође, ови органи би требали из својих буџета да финансирају израду преднацрта акта о утврђивању непокретног културног добра од стране надлежних месних завода.

Непокретна културна добра се у зависности од значаја који поседују разврставају у категорије: непокретна културна добра, непокретна културна добра од великог значаја и непокретна културна добра од изузетног значаја. Уколико непокретна културна добра поседују споменичке вредности од посебног културног и историјског значаја онда се она проглашавају за културна добра од великог или изузетног значаја. За проглашавање се може предложити само утврђено културно добро. Проглашавање непокретног културног добра од великог или изузетног значаја врши се **актом о проглашавању непокретног културног добра**. Акт о проглашавању непокретног културног добра садржи: назив, врсту културног добра, општину, насељено место и адресу, податак да ли је проглашавањем обухваћена његова заштићена околина и број и датум одлуке о утврђивању непокретног културног добра. Овај акт објављује се у „Службеном гласнику Републике Србије“.

За **непокретно културно добро од изузетног значаја** проглашава се непокретно културно добро које има једну од следећих карактеристика: 1. посебан значај за друштвени, културни и историјски развој народа у националној историји; 2. сведочи о пресудним историјским догађајима и личностима и њиховом деловању у националној историји; 3. представља јединствене примерке стваралаштва свог времена или јединствене примерке из историје природе; 4. велики утицај на развој друштва, културе, технике и науке; 5. изузетну уметничку или естетску вредност. Републички завод доставља предлог акта о проглашавању непокретног културног добра од изузетног значаја Министарству културе, а оно исти доставља Влади Републике Србије која га потом прослеђује Народној скупштини Републике Србије која га потврђује и претвара у акт.

За **непокретно културно добро од великог значаја** проглашава се непокретно културно добро које има једну од следећих карактеристика: 1. значајно је за одређено подручје или раздобље; 2. сведочи о друштвеним или природним појавама, односно условима друштвено-економског и културно-историјског развоја у одређеним раздобљима; 3. сведочи о значајним догађајима и истакнутим личностима из националне историје. Надлежни месни завод доставља предлог акта о проглашавању непокретног културног добра од великог

значаја Републичком заводу, а он исти доставља Министарству културе које га потом прослеђује Влади Републике Србије која га потврђује и претвара у акт.

Процедура проглашавања непокретних културних добара од великог и изузетног значаја финансира се из републичког буџета. Мишљења смо да део средства за финансирање ове процедуре треба обезбедити из покрајинског и буџета надлежних органа локалне самоуправе, а не само из републичког буџета.

3.2. Регистри непокретних културних добара

Непокретна културна добра уписују се у регистар надлежног месног завода, у року од 30 дана од дана објављивања акта о утврђивању непокретног културног добра у „Службеном гласнику Републике Србије“, по врстама. Уз регистар се образује и чува документација везана за непокретно културно добро. У року од 30 дана од када је извршио упис у регистар, надлежни месни завод је дужан да достави пријаву за упис и копију документације везане за непокретно културно добро Централном регистру Републичког завода ради евиденције истог. Уколико се у оквиру непокретног културног добра налазе и покретна културна добра, која заједно са њим чине историјску, уметничку, визуелну или функционалну целину, надлежни месни завод је дужан да, у року од 30 дана од дана објављивања акта о утврђивању непокретног културног добра у „Службеном гласнику Републике Србије“, достави списак непокретних културних добара Централним регистрима установа заштите које се старају о њима (Народни музеј у Београду, Архив Србије, Народна библиотека Србије и Југословенска кинотека). Процедура уписивања непокретног културног добра у регистар и Централни регистар финансира се из републичког буџета.

Регистар и документација која се уз њега образује и чува морају се микрофилмовати и пренети у дигитални запис. На овај начин непокретно културно добро се додатно штити у случају непосредне угрожености од оштећења или уништења.

Документација везана за непокретно културно добро налази се у регистру надлежног месног завода и Централном регистру Републичког завода у виду досијеа. Досије о непокретном културном добру садржи: 1. историјске податке; 2. техничку, фото и другу документацију; 3. хронолошке анализе; 4. стилске анализе; 5. валоризацију; 6. физичко-хемијске анализе састава материјала; 7. податке о техници грађења, односно технологији израде; 8. правну документацију; 9. картон изведених истраживачких радова и мера превентивно-техничке и техничке заштите, као и других радова.

Документација везана за непокретно културно добро која се налази у регистру надлежног месног завода и Централном регистру може се дати на коришћење трећим лицима у службене сврхе, ради научног истраживања, за потребе стручног усавршавања и наставе, ради излагања и популаризације културног наслеђа, публикавања и сл. На коришћење се даје само копија документације, која се израђује о трошку странке, а оригинал само ради научног истраживања, уз писмену сагласност надлежног месног или Републичког завода. Пре издавања оригинала на коришћење обавезно се израђује његова копија о трошку странке, ако таква не постоји. Завод за коришћење документације узима одређену надокнаду.

Надлежни месни завод ставља ознаку на непокретно културно добро да је под заштитом закона у року од 60 дана од дана његовог уписа у регистар.

Непокретно културно добро брише се из регистра надлежног месног завода и Централног регистра на основу акта о престанку статуса непокретног културног добра, у року од 7 дана од дана његовог објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије“. Документација о непокретном културном добру које је избрисано из регистра чува се трајно.

Непокретна добра од значаја за историју и културу Републике Србије која се налазе ван њене територије уписују се у Централни регистар Републичког завода.

Сматрамо да регистри, будући да представљају јавне књиге, и документација која се образује и чува уз њих треба да буду доступни јавности без узимања надокнаде за њихово

коришћење од стране завода који их воде. Заводи углавном не ажурирају регистре које воде и документацију која се образује и чува уз њих.

3.3. Мере техничке заштите непокретног културног наслеђа

Мере техничке заштите непокретног културног наслеђа су: 1. конзервација; 2. рестаурација; 3. санација; 4. реконструкција; 5. адаптација; 6. ревитализација; 7. презентација.

Конзервација подразумева поступке и методе очувања споменичких вредности непокретног културног добра у потпуности у затеченом, односно изворном стању.

Рестаурација подразумева примену поступака и метода којима се непокретном културном добру обнављају и враћају недостајући елементи или делови у оном облику који су изворно имали, замењују оштећени делови, или се одстрањују неодговарајући елементи или додаци, али тако да се тиме не угрожавају његове споменичке вредности.

Санација подразумева поступке и методе којима се непокретном културном добру обезбеђују опстанак и физичка трајност и побољшавају услови коришћења, али тако да се тиме не угрожавају његове споменичке вредности.

Реконструкција подразумева поступке и методе делимичне замене оригиналних, или додавања недостајућих или потпуно нових делова непокретном културном добру, којима се не угрожавају његове споменичке вредности.

Адаптација подразумева поступке и методе омогућавања, односно побољшавања, постојећих или увођења нових функција непокретног културног добра, којима се не угрожавају његове споменичке вредности.

Ревитализација подразумева поступке и методе којима се непокретном културном добру враћа првобитна или намена слична првобитној, или му се даје нова намена, али тако да се тиме не угрожавају његове споменичке вредности.

Презентација подразумева поступке и методе којима се непокретно културно добро представља јавности.

Мере техничке заштите на непокретном културном наслеђу могу се предузимати уколико се: 1. изврше конзерваторска испитивања; 2. изврше лабораторијска испитивања; 3. утврде методе или технике извођења мера техничке заштите на основу конзерваторских и лабораторијских испитивања; 4. утврде услови за предузимање мера техничке заштите; 5. прибаве акти о планирању и уређењу простора, ако су предвиђени за ту врсту радова; 6. изради конзерваторски пројекат за извођење мера техничке заштите са пратећом документацијом; 7. прибави сагласност на пројекат и пратећу документацију за извођење мера техничке заштите; 8. прибаве акти о заштити животне средине, ако се ради о заштићеној околини; 9. прибаве акти о изградњи објеката, ако су предвиђени за ту врсту радова.

Конзерваторско-лабораторијска испитивања врше се помоћу физичких, хемијских, физичко-хемијских и биолошких метода ради утврђивања физичких особина и хемијског састава материјала, технологије и технике израде, односно градње, стања културног добра и узрока његовог пропадања. Лабораторијска испитивања врши Централна лабораторија при Републичком заводу за заштиту споменика културе. Централна лабораторија се финансира из републичког и покрајинског буџета.

Када конзерваторски пројекат и документацију за предузимање мера техничке заштите на непокретном културном наслеђу израђује конзерваторско-рестаураторски центар (правно или физичко лице специјализовано за заштиту непокретног културног наслеђа и овлашћено од стране Министарства културе), услове за предузимање мера техничке заштите решењем утврђује надлежни месни завод, а када пројекат и документацију израђује месни завод услове решењем утврђује Републички завод, а за територију аутономне покрајине покрајински завод. Када конзерваторски пројекат и документацију израђује покрајински завод услове решењем утврђује Републички завод, а када пројекат и документацију израђује Републички

завод услове решњем утврђује Министарство културе. Конзерваторски пројекат и документацију за предузимање мера техничке заштите на културном добру од изузетног значаја израђује Републички завод, а понекад и надлежни месни завод уз претходну писмену сагласност Републичког завода. Конзерваторски пројекат и документација за предузимање мера техничке заштите на непокретном културном добру израђује се о трошку сопственика, надлежних органа локалне самоуправе, као и покрајинског и републичког буџета када је реч о непокретном културном добру од великог, односно изузетног значаја. Сагласност на конзерваторски пројекат и документацију за предузимање мера техничке заштите даје у облику решења орган који је утврдио услове за предузимање мера техничке заштите. Сагласност на конзерваторски пројекат и документацију за предузимање мера техничке заштите на непокретним добрима од значаја за историју и културу Републике Србије која се налазе ван њене територије, а које пројектује и/или изводи правно лице са седиштем на територији Републике, сагласност даје Министарство културе по претходно прибављеном мишљењу Републичког завода.

Извођење мера техничке заштите на непокретном културном наслеђу врше конзерваторско-рестаураторски центри, надлежни месни заводи, покрајински и Републички завод. Извођење мера техничке заштите на непокретном културном добру од изузетног значаја врши Републички завод, а понекад и надлежни месни завод уз претходну писмену сагласност Републичког завода. Извођење мера техничке заштите на непокретном културном добру обавља се о трошку сопственика. Уколико сопственик због свог имовинског стања није у могућности да финансира извођење техничке заштите, то ће се учинити о трошку надлежног органа локалне самоуправе ако се ради о некатегорисаном културном добру, а ако је реч о културном добру од изузетног, односно великог значаја, то ће се учинити из републичког, односно покрајинског буџета.

3.4. Организација, уређење и коришћење непокретног културног добра и његове заштићене околине

Просторним и урбанистичким плановима утврђује се организација, уређење и коришћење простора. Непокретна културна добра и њихова заштићена околина обухваћени су Просторним планом Републике Србије, регионалним просторним плановима, локалним просторним плановима, као и генералним и регулационим урбанистичким плановима, уколико се нека од њих налазе у оквиру насеља или уколико се насеља налазе у оквиру њихове заштићене околине. За непокретна културна добра која су уписана на „Листу светске културне и природне баштине“ и за непокретна културна добра од изузетног значаја, када се налазе ван насеља, доноси се просторни план подручја посебне намене. На подручју које обухвата овај план доминира једна функција, као што је туризам, и њој комплементарне функције. За разлику од осталих просторних планова, у којима се равноправно третирају сви ресурси, социо-економски развој, мрежа насеља, инфраструктурни системи и сл., садржај и ниво обраде планских решења у просторном плану подручја посебне намене условљени су доминантном функцијом на подручју и последицама њеног развоја по окружење, као и карактеристикама локалне заједнице. Једна од кључних карактеристика просторних и урбанистичких планова су целине и зоне заштите подручја, у овом случају непокретних културних добара. Овим целинама и зонама строго се дефинишу активности које су дозвољене и забрањене на подручју непокретног културног добра.

Надлежни месни завод, односно Републички завод за непокретна културна добра од изузетног значаја, учествује у креирању програма за израду просторног, односно урбанистичког плана за подручје на којем се налази непокретно културно наслеђе. Они то чине достављањем мера заштите предвиђених актом о утврђивању непокретног културног добра органу надлежном за припремање просторног, односно урбанистичког плана, при Министарству животне средине и просторног планирања. Када је у питању урбанистички

пројекат дужни су да мере заштите доставе у року од 30 дана од дана подношења захтева за њихово достављање, 60 дана када је у питању регулациони план, а 90 дана када су у питању генерални урбанистички план, просторни план или просторна културно-историјска целина. Ове мере уграђују се у просторне и урбанистичке планове непокретних културних добара. Такође, надлежни месни завод, односно Републички завод за непокретна културна добра од изузетног значаја, дају своје мишљење о предлогу просторног, односно урбанистичког плана које се обавезно прилаже уз исти пре његовог усвајања. Доносилац плана доставља надлежном заводу један примерак плана, у року од 30 дана од дана када је донет акт о његовом усвајању.

Надлежни заводи за заштиту споменика културе требали би блиско да сарађују са органима надлежним за припремање просторног, односно урбанистичког плана при Министарству животне средине и просторног планирања, као и са органима других министарстава у циљу унапређења заштите непокретног културног наслеђа. Проблем је што су заводи исувише аутономни у свом раду, па се на сличан начин понашају и у контакту са институцијама из других сектора. Ову тврдњу поткрепљује чињеница да заводи нису у обавези да подносе средњорочне и дугорочне програме заштите непокретних културних добара Министарству културе и Влади Републике Србије на сагласност, а често ни не израђују исте. Сходно томе, заводи уопште не подносе или ретко подносе извештаје о свом раду и о стању заштите непокретних културних добара Министарству културе, и тако онемогућавају прави увид у реализацију заштите истих. Проблем представља и чињеница да је простор већине непокретних културних добара и њихове заштићене околине слабо покривен одговарајућом планском документацијом. Ова ситуација резултира стањем у којем за већину непокретних културних добара нису актом о утврђивању или проглашењу утврђене границе заштићене околине, тако да је надлежним месним заводима препуштено да сами утврђују ове границе сходно условима које издају. Тиме је заинтересованим инвеститорима дата могућност да врше снажан притисак на промену граница заштићене околине, и истовремено отежана заштита и уређење непокретног културног добра. Овај недостатак се премошћава у процесу израде просторног плана посебне намене и одговарајућег урбанистичког плана којима се утврђују границе заштићене околине, зоне заштите и презентација непокретног културног добра. Потребно је ограничити самовољу завода, која се јавља као последица неодговарајуће контроле њиховог рада. У том циљу неопходно је обезбедити контролу израде и реализације програма заштите и презентације непокретних културних добара, као и координацију тих програма са програмима органа других министарстава и организација, међу којима једно од кључних места заузима министарство надлежно за туризма, заједно се туристичким фондом. У заштити непокретног културног добра, као и у другим областима неопходно је успоставити и развијати сарадњу са приватним сектором, било као сопствеником или корисником непокретног културног добра, било као донаторима или инвеститорима за улагање у заштиту, презентацију и економску валоризацију непокретног културног наслеђа.

3.5. Упис културних непокретности на „Листу светске културне и природне баштине“

За послове припремања предлога за упис непокретних културних добара на „Листу светске културне и природне баштине“ UNESCO-а и послове старања о заштити, истраживању и коришћењу већ уписаних непокретних културних добара образује се Одбор за светску баштину чије чланове именује Влада Републике Србије. Одбор има седам чланова који се именују из реда познатих стручних и научних радника из области културе, са мандатом од четири године. Један од чланова је обавезно директор Републичког завода за заштиту споменика културе.

Одбор израђује и доставља Републичком заводу инвентар добара културне баштине са простора Републике Србије која се могу укључити на „Листу светске културне и природне баштине“. Већином гласова укупног броја чланова, Одбор одлучује која ће непокретна

културна добра бити предложена за упис на „Листу светске културне и природне баштине“ и на „Листу угрожене светске културне и природне баштине“. Републички завод предлог Одбора, заједно са својим мишљењем, доставља Министарству културе ради даљег спровођења поступка предлагања.

Одбор, већином гласова укупног броја чланова, одлучује о потреби упућивања молбе за међународну помоћ на пољу истраживања и заштите непокретних културних добара Комитету светске баштине, уколико таква потреба наступи.

Административно-техничке послове за потребе Одбора обавља Министарство културе.

На „Листу светске културне и природне баштине“ уписана су следећа непокретна добра из Србије: 1. Стари Рас, једна од престоница средњовековне Србије, са манастиром Сопоћани; 2. Манастир Студеница; 3. Гамзиград-Феликс Ромулијана, дворски комплекс римског цара Гаја Валерија Максимијана Галерија. На „Листу угрожене светске културне и природне баштине“ уписани су културно-историјски споменици са Косова и Метохије, и то: 1. Манастир Дечани; 2. Комплекс Пећке Патријаршије; 3. црква Светих Апостола; 4. црква Богородице Љевишке.

Упис ових непокретних културних добара на „Листу светске културне и природне баштине“ и на „Листу угрожене светске културне и природне баштине“ не служи само за пружање стручне помоћи од стране Комитета светске баштине за потребе њиховог истраживања и заштите, већ служи и као својеврсни портал за усмеравање пажње светске јавности на целокупно културно наслеђе којим Србија располаже.

3.6. Потврђене и потписане међународне конвенције о културном наслеђу

Међународне конвенције о културном наслеђу имају за циљ да подигну свест друштвених заједница о значају који заштита културног наслеђа има за очување њиховог идентитета и да унапреде активности заштите, истраживања, презентације и промоције истог како на националном тако и на међудржавном нивоу. На међудржавном нивоу сарадња се огледа у изради заједничких програма и пројеката заштите, унапређења, презентације и промоције културног наслеђа, обезбеђивању средстава за ове активности и формирању међународних истраживачких и/или конзерваторско-рестаураторских тимова.

Приказаћемо, у виду табела, значајније међународне конвенције којима је Република Србија приступила и којима тек треба да приступи.

Табела 2 а. Потврђене и у припреми за потврђивање међународне конвенције

Статус конвенција	Конвенције
Потврђене	• Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаних сукоба (Хаг, 1954) • Конвенција о мерама и забранама за спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара (Париз, 1970) • Конвенција о заштити светске културне и природне баштине (Париз, 1972) • Конвенција о заштити европског архитектонског блага (Гранада, 1985)
У припреми за потврђивање	• Конвенција о заштити и унапређењу разноликости културних израза (Париз, 2005)

Табела 2 б. Потписане и које требају да буду потписане међународне конвенције

Статус конвенција	Конвенције
Потписане	• Европска конвенција о археолошком наслеђу – ревидирана (Валета, 1992) • Европска конвенција о пределу (Фиренца, 2000) • Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво (Фаро, 2005)
Требају да буду потписане	• Конвенција о украденим или илегално извезеним предметима од културног значаја (Рим, 1995) • Конвенција о заштити подводног културног наслеђа (Париз, 2001) • Конвенција о очувању нематеријалног културног наслеђа (Париз, 2003)

Извор: Сајт Министарства културе Републике Србије, www.kultura.sr.gov.yu, 2008.

Одредбе међународних конвенција је потребно на одговарајући начин уградити у законски основ државе, а потом сагледати проблеме који се јављају приликом њихове реализације и предузети мере за отклањање истих. Зато је неопходно разграничити дужности и овлашћења установа задужених за заштиту културног наслеђа, а која произилазе из одредби ових конвенција, и успоставити ефикасан систем контроле истих од стране Министарства културе.

Министарство културе не подноси извештаје о реализацији одредби међународних конвенција Народној скупштини Републике Србије, те се може поставити питање да ли се ове одредбе уопште спроводе, а уколико се спроводе у којој мери се то чини. Систем контроле очигледно не функционише на одговарајући начин, што значи да законом није довољно добро дефинисан, а закони служе да се мењају. У Републици Србији није установљена пракса праћења и оцењивања спровођења закона, а она би указала који су све недостаци законских решења и проблеми њиховог спровођења. Проблем представља и недостатак средстава потребних за имплементацију одредби ових конвенција.²⁵

²⁵ Податци коришћени за израду поглавља 3.1. – 3.6. преузети су из: Закон о културним добрима, 1994, и Преднацрт закона о непокртном културном наслеђу, 2008, сајт Министарства културе Републике Србије: <http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=56>.

III. Међузависност туризма и заштите непокретног културног наслеђа

Туризам представља један од кључних механизма заштите културног наслеђа, јер је културно наслеђе један од главних извора из којих туризам црпи снагу за даљи раст и развој. Акценат се у савременом туризму ставља на његов едукативни карактер, као својеврсни вид духовне релаксације и рекреације, док се физичка релаксација и рекреација налазе у служби тог едукативног карактера. Туристи траже јединствено искуство, доживљај који ће им пружити могућност да се упознају са другим народима, њиховим обичајима, језиком, свакодневним животом, творевинама материјалне културе итд. Појачано интересовање за ову врсту туристичких ресурса довело је до формирања културног туризма. Са порастом притиска на животну средину и овај вид туризма је морао да укључи димензију одрживости, и на тај начин узме учешће у очувању културног наслеђа за будуће генерације посетилаца/туриста.

Постоје различите дефиниције културног туризма. UNWTO под културним туризмом подразумева „сва кретања људи ради задовољавања потребе за разноврснишћу, која су усмерена ка повећању културног нивоа појединца, и која стварају нова знања и искуства“. Прецизнију дефиницију културног туризма дала је Европска асоцијација за туризам (ATLAS). Она под културним туризмом подразумева „кретања људи ка културним атракцијама, изван њиховог сталног места боравка са циљем скупљања нових информација и искустава ради задовољавања културних потреба“.

Постоје разноврсни критеријуми за класификацију културног туризма. Најчешћи критеријум који се користи за класификацију културног туризма за основу има истоврсност социо-културних потреба туриста и културних атракција. Међутим, различита су тумачења овог критеријума. Сматрамо да се културни туризам на основу опште сличности социо-културних потреба туриста и туристичких атракција дели на:

- Туризам културних догађања;
- Туризам повезан са посетом културно-историјским споменицима и установама културе.

Већу пажњу туриста привлчи посета културно-историјским споменицима и установама културе, а у оквиру којих се често одвијају културне активности које подразумевају учешће нематеријалног и непокретног културног наслеђа.

Кроз димензије одрживости културног туризма посматраћемо међузависност туризма и заштите непокретног културног наслеђа, служећи се најчешће практичним примерима. Биће обрађени само поједини проблеми које обухватају ове димензије.

1. Енвајронментална одрживост

Створено добро у служби заштите културног добра. Пећина Ласко је откривена 1940. године на југозападу Француске, тачније у близини села Монтињак у долини реке Везер. У овој долини налази се велики број пећина са сликама које припадају праисторијској уметности. Пећина Ласко заправо представља комплекс пећина који красе најлепша дела праисторијског сликарства. Због тога је ова пећина проглашена за Праисторијску Сикстинску капелу. Сачињена је из 6 одаја и неколико ходника који их повезују. На зидовима и сводовима пећине Ласко налази се укупно 2000 цртежа, од којих се за 900 поуздано може тврдити да представљају животиње. Међу цртежима животиња најбројнији су они дивокоза, потом дивљих коња, јелена и турова (дивља говеда). Присутни су и цртежи бизона, као и цртеж птице, медведа, носорога и човека. Све слике се одликују натуралистичком обрадом, а поједине и дубином простора на њима. Две најлепше одаје су Велика дворана Бикова и Осликана галерија. У Великој дворани Бикова посебно се истичу 4 велика бика насликана црном бојом. Изгледа да се ови бикови, као и неке друге животиње, налазе у покрету, што је

ретка појава у праисторијском сликарству. Један од бикова је 5,2 метра дугачак и представља најдужу познату икад насликану животињу у праисторијској уметности. После Другог светског рата пећина је отворена за јавност, али су већ 1955. године примећени трагови деградације на сликама, јер је кроз њу дневно пролазило око 1200 посетилаца. Толика концентрација посетилаца узроковала је присуство велике количине угљен-диоксида у њеним одајама. Да би заштитиле слике, француске власти су 1963. године затвориле пећину за јавност и приступиле рестаурацији истих. Рестаурација је окончана 1973. године, али је пећина до данас остала доступна само научно-истраживачким и конзерваторско-рестаураторским тимовима. Уписана је на UNESCO-ву „Листу светске културне и природне баштине“ 1978. године. Због великог интересовања посетилаца за пећину Ласко, 1983. године у пећини која се налази 200 метара ниже, у самом селу Монтињак, и која је названа Ласко II, урађена је верна репродукција Велике дворане Бикова и Осликане галерије. На овај начин непокретно културно добро се штити за будуће генерације, док створено добро омогућава посетиоцима да искусе макар део лепоте коју у себи крије пећина Ласко. Појава гљивица 2000. и 2008. године у пећини Ласко довела је до њеног затварања на кратко и за научну јавност, а потом и до поновних рестаурација. Оба пута су се у акцију спасавања ове ризнице праисторијског сликарства, поред надлежних државних органа, укључили француски туроператори који су приступили продукцији једног дела туристичких атракција чији ће програми путовања као главни елемент садржати посету пећини Ласко II.²⁶

Слика 1. Дивљи коњ – Осликана галерија, Ласко

Слика 2. Црни бик – Велика дворана бикова, Ласко II

Извор: en.wikipedia.org/wiki/Lascaux, 2009.

Употреба алтернативних извора енергије. Употребом енергије сунца, ветра, воде, геотермалних извора, биоенергије, као и других видова „чисте“ енергије, смањује се концентрација штетних гасова у атмосфери и количина отпадних материја које нарушавају животну средину, а узрокује их производња електричне енергије сагоревањем фосилних горива.

У шпанској покрајини Андалузији, у близини **града Севиље**, подигнуте су две соларне термоелектране. Ове електране носе назив PS 10 и PS 20, а осмислила их је шпанска компанија ABENGOA. Ова компанија се бави израдом пројектних решења везаних за коришћење алтернативних извора енергије и пружањем савета везаних за одрживи развој, а има своја представништва у више од 70 земаља. Соларна термоелектрана PS 10 је изграђена 2007. године, а 2008. године је отпочела са радом. Ова електрана јачине 11 мегавати поседује 624 хелиостата (соларна огледала са уграђеним мотором за ротацију) и кулу са парном турбином. Сваки хелиостат је површине 120 метара квадратних, а висина куле износи 115 метара. Ова електрана функционише по следећем принципу: 1. хелиостати сакупљају сунчеву светлост; 2. хелиостати рефлектују сунчеву светлост ка врху куле; 3. на врху куле

²⁶ Званична презентација пећине Ласко: <http://www.culture.gouv.fr/culture/arcnat/lascaux/en/>

налазе се цеви са водом које се загревају и покрећу парну турбину; 4. парна турбина покреће генератор који производи електричну енергију. Електрана PS 10 снабдева електричном енергијом 6000 домаћинстава. Соларна термоелектрана PS 20 функционише по истоветном принципу као и електрана PS 10. Изграђена је 2008. године, а 2009. године је пуштена у рад. Ова електрана јачине 20 мегавати поседује 1225 хелиостата и кулу са парном турбином висине 162 метра. Ова кула је највећа соларна термална кула која се употребљава у комерцијалне сврхе у свету. Електрана PS 20 производи електричну енергију за 10 000 домаћинстава. Процењује се да обе електране смањују годишњу емисију угљен-диоксида за 20 000 тона. Планирана је изградња још неколико електрана које ће заједно са PS 10 и 20 чинити огроман комплекс за производњу соларне енергије, а који ће бити у стању да снабдева електричном енергијом целу Севиљу, што је 180 000 домаћинстава. Изградњу електрана PS 10 и PS 20 помогла су, углавном у виду донација, предузећа туристичке привреде у Севиљи, а посебно угоститељска предузећа, међу којима предњаче велики хотели. Такође, предузећа туристичке привреде су у великој мери показала спремност да пређу на соларни систем снабдевања електричном енергијом. Главни разлог њихових поступака лежи у заштити културно-историјских споменика Севиље, који уједно представљају кључни туристички ресурс овог града.²⁷ Севиља поседује остатке маварске културе, међу којима се посебно истичу Катедрала-џамија и палата Алказар са раскошним вртovima, као и масивна Златна кула; грађевине подигнуте у духу шпанске колонијалне архитектуре, међу којима се издваја Градска већница из XVI века, претеча овог архитектонског стила; Шпански трг, који представља најпопуларнију знаменитост града по утиску туриста, подигнут 1929. године за потребе Иберо-Америчке изложбе, а састоји се из грађевина које припадају различитим регионалним архитектурним стилевима Латинске Америке и њиховим комбинацијама.

Слика 3. Соларна кула PS 20

Извор: www.ifenergy.com, 2009.

Слика 4. Декоративни зид на Шпанском Тргу

Извор: en.wikipedia.org/wiki/Plaza_de_España(Sevilla), 2009.

Саобраћај. Пожељно је изместити саобраћај из зона у којима су концентрисане туристичке атракције или у оквиру истих користити алтернативне видове превоза. Саобраћај ствара агенсе који имају деградирајуће дејство на културно-историјске споменике и њихово окружење, а изазива и буку која онемогућава потпуни доживљај туриста приликом посете овим споменицима.

У граду **Сан Марино**, у истоименој држави на Апенинском полуострву, забрањено је саобраћање моторним возилима. Овај град је престоница најстарије постојеће републике на свету, а основан је 301. године. У њему је 1600. године донет устав који је и даље на снази. Град Сан Марино се налази на стени Титано, високој 749 метара, и опасан је троструким бедемима. Унутар ових бедема налазе се уске калдрмисане улице, а дуж и на крају њих

²⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/PS10_solar_power_tower; <http://cleantechnica.com/2009/04/29/tower-of-power/>

средњевековне и ренесансне грађевине, од којих је велики део рестауриран и реконструисан. Савезници су 1944. године бомбардовали град и поприлично га разорили. На крајевима бедема налазе се три моћне куле, подигнуте у распону од XI до XIV века. Ови куле нису биле оштећене савезничким бомбама. Оне остављају снажан утисак на посетиоца, јер су изграђене на изузетно стрмим рубовима Титана и јер се са њих пружа прелеп видик. Када је лепо време може се видети обала Далмације у Републици Хрватској. У једној од кула налази се Музеј историје Сан Марина. До града Сан Марина може се директно стићи жичаром са две гондоле, а која полази из варошице Борго Мађоре. Туристички аутобуси и друга моторна возила посетилаца заустављају се углавном на паркинзима у подножју стене Титано или на паркинзима испред самих бедема града. Унутар града туристи се могу кретати кочијама или пешице. Број паркинг места је стриктно одређен. Постоји само једна аутобуска линија између италијанског града Риминија и Сан Марина, али се и аутобуси који саобраћају на овој линији заустављају у предграђу, односно испред бедема града.

Феликс Ромулијана, археолошко налазиште од изузетног значаја уписано на UNESCO-ву „Листу светске културне и природне баштине“, представља римски царски резиденцијални и сакрални комплекс грађен по налогу императора Гаја Валерија Максимијана Галерија крајем III и почетком IV века. Ромулијана, која се налази 9 километара северозападно од Зајечара, је позната по најочуванијим и најлепшим подним мозаицима касноантичке уметности у Европи. На улазу у најужу зону заштите овог археолошког налазишта, а која обухвата античку утврђену царску палату и Маузолеј Галерија и његове мајке Ромуле, налазиће се пунктови са паркиралиштима-терминалима на којима ће се заустављати сва моторна возила посетилаца. По уласку у најужу зону заштите посетиоци ће се кретати специјалним возилом на електрични погон у виду гуменог воза, бициклима, коњима, коњским запрегама и пешице.²⁸

Лашин канал пролази кроз југозападни део острва Монтреал, које припада канадској провинцији Квебек. Овај канал је 1970. године проглашен за место од националног културно-историјског значаја. Канал повезује Језеро светог Луја, које је део система речних и језерских канала који сежу до срца Канаде, са Атлантским океаном. Када је 1970. године река светог Лоренца повезана са Атлантским океаном, канал Лашин је затворен за комерцијални саобраћај и проглашен местом од националног културно-историјског значаја. У првој половини XIX века био је претеча транспортне револуције у Канади и играо је кључну улогу у индустријском развоју Монтреала. На обали канала налази се 40 индустријских комплекса, а чини их више од 200 зграда, изграђених већином у духу историцизма. Од средине претпрошлог века до почетка Другог светског рата, ови комплекси су представљали један од главних индустријских центара Канаде. Данас су и даље у употреби 23 индустријска комплекса, од којих је 12 задржало првобитну намену, док су зграде осталих комплекса претворене углавном у стамбене објекте и музеје. 1997. године велики број зграда у оквиру ових комплекса је рестауриран и реконструисан, а приступило се и темељном чишћењу канала. Исте године се у великој мери повећало интересовање туриста за Лашин канал, и од тада непрекидно расте. У циљу спречавања деградације ових зграда и смањења загађења канала, транспортна предузећа која су задужена за превоз посетилаца до и у оквиру овог културно-историјског места су одлучила да у свој возни парк укључе туристичке аутобусе на био-погон.²⁹ Од 2004. године 14 бродова који користе био-гориво стоје на располагању посетиоцима за возњу каналом.³⁰

Визура културног добра. Поред питања физичке заштите културно-историјског споменика поставља се и питање његове визуре или сагледавања. Начин на који је приступ споменику осмишљен и уређен појачава доживљај који тај споменик изазива код туристе. Објекти који

²⁸ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, 2002, у pdf формату стр. 53-63.

²⁹ Lachine Canal на сајту Parks Canada: http://www.pc.gc.ca/lhn-nhs/qc/canallachine/index_E.asp

³⁰ <http://www.oee.nrcan.gc.ca/transportation/fuels/biodiesel/biodiesel-projects.cfm?attr=16>

се подижу у близини културно-историјског споменика и који не чине изворну целину са њим, попут административних или рестаураторских и конзерваторских објеката, морају својом диспозицијом, волуменом, архитектуром и наменом да одговарају истом или да буду заклоњени одговарајућом вегетацијом и на тај начин стопљени са његовим природним окружењем.

Манастир светог Наума се налази на југоисточној обали Охридског језера, непосредно уз албанску границу. Од града Охрида удаљен је 29 километара. Манастир је основао свети Наум, један од ученика словенских просветитеља Ћирила и Методија, у IX веку. Он је почетком X века у оквиру манастира подигао цркву светих Арханђела Михаила и Гаврила, која је била смештена на високој стени изнад језера. Ову цркву, као и већи део манастира уништили су Турци крајем XIV века. У XVI веку на темељима старе цркве изграђена је црква светог Наума. Ова црква је била реконструисана и дограђивана неколико пута, у периоду од XVII века до 60-их година XX века. Складну визуру коју чине небо, језеро и црква светог Наума нарушена је постављањем пластичних киоска, са брзом храном и сувенирима, дуж стазе којом се приступа манастиру.

Базилика светог Петра се налази у граду-држави Ватикану. Смештена је на десној обали реке Тибар, односно на брду насупрот кога се налази седам брежуљака на којима је почивао антички град Рим. Базилика је подигнута на месту на којем је по римокатоличкој традицији сахрањен апостол Петар. Базилика светог Петра једна је од највећих цркава у хришћанском свету. Дугачка је 220 метара, заједно са тремом, а висока 133 метра, заједно са куполом која доминира Римом, и може да прими 60 000 људи. Грађена је од 1506. до 1626. године и представља комбинацију ренесансног и барокног архитектонског стила. У изградњи и уређењу базилике учествовали су чувени ренесансни и барокни уметници, међу којима се посебно истичу Микеланђело Буонароти и Ђан Лоренцо Бернини. Да би посетиоци пришли базилици светог Петра морају да прођу кроз истоимени трг. Трг окружује наткривена колонада коју чине 284 дорска стуба, дело Бернинија. Ова колонада подсећа на раширене руке које желе добродошлицу посетиоцу и спремне су да га привију на своја недра, базилику светог Петра. Уметникова замисао је успела, колонада појачава монументалност базилике.

Слика 5. Базилика светог Петра

Извор: toddweston.com/Personal/Italy.php, 2006.

Слика 6. Трг и Базилика светог Петра

Извор: www.photographersdirect.com, 2009.

2. Социо-културна одрживост

Очување специфичног културног обрасца локалне заједнице на подручју које је предмет интензивног туристичкој развоја представља изузетно комплексно питање. Често се велика пажња поклања развоју туристичке атрактивности непокретног културног добра на

одређеном подручју и развоју инфраструктуре предвиђене за прихват, смештај и разоноду посетилаца добра, а културни образац локалног становништва се занемарује, док се само становништво неретко посматра као извор јефтине радне снаге. Велики број непокретних културних добара нису подигли преци локалних становника, већ припадници других народа и цивилизација, али њихова култура доприноси допуњавању и обогаћивању истих. Савремени туристи траже јединствен доживљај који произилази из контакта са локалним становништвом и њиховом културом. Неопходно је културни образац локалне заједнице учинити интегралним делом туристичке атрактивности одређеног подручја. Такође, постоји опасност од неконтролисане експлоатације и комерцијализације културног обрасца локалне заједнице.

Степен учешћа културног обрасца локалне заједнице у развоју туристичке атрактивности подручја. Надлежни државни органи треба да утврде колика је спремност локалне заједнице да свој културни образац стави у службу развоја туризма на одређеном подручју. Они треба да укажу заједници на користи које овај чин носи са собом, али и да их упознају са могућим проблемима. Заједница се може одлучити да свој специфични културни образац у потпуности укључи у туристичку атрактивност подручја или да то учини делимично. Постоје заједнице које представљају друштвене групе изразито затвореног типа и које нису расположене за развој туризма на своме подручју, што свакако треба поштовати.

У оквиру културно-историјске руте **Mundo Maya** посетиоци имају прилику да се упознају са преколонијалним и раним постколонијалним културним наслеђем ове централноамеричке цивилизације. Рута обухвата преко 100 археолошких налазишта у државама Белизе, Ел Салвадор, Гватемала и југо-источним државама Мексика. Међу овим налазиштима посебно се издваја Чичен Ица, стара престоница Маја. У околини археолошких налазишта смештена су живописна сеоца у којима пребивају потомци ове древне цивилизације. Велики број њих укључио се у туристичку понуду археолошких налазишта. Култура савремених Маја одликује се изразито декоративном грнчаријом; оделима која представљају симфонију боја и шара, међу којима се посебно истичу она одела која поседују најразноврсније комбинације индиго плаве, црвене и беле боје; кухињом која за основу има кукуруз, пасуљ, љуту паприку и какао; музиком, плесовима, песмама и обичајима који у себи садрже паганско-хришћанске елементе итд. Један број локалних заједница није пристао да суделује у међукултурном контакту са посетиоцима. Владе земаља кроз које пролази рута донеле су одлуку да онемогуће развој туристичке инфраструктуре од археолошког налазишта до села ових заједница, уз њихову претходну сагласност. Путничким агенцијама које креирају или реализују туристичке аранжмане везане за ову руту саветовано је да из истих искључе посету овим заједницама.³¹

Слика 7. Женске народне ношње Маја из Гватемале

Извор: forsyth.tamu.edu/Guatemala/Solala.html, 2009.

Слика 8. Грнчарија Маја

Извор: www.artboxbz.com, 2009.

³¹ Сајт културно-историјске руте Mundo Maya: <http://www.mayadiscovery.com/>

Плимутска колонија у месту Плимуту, држава Масачусетс у оквиру САД, представља историјски парк у оквиру кога се налази реконструкција колонијаног насеља Новог Плимута, настамбе првих досељеника из Енглеске у Нови свет, познатих под именом пуританци. Овај историјски парк подигнут је ради очувања успомене на праскозорје колонизације Северне Америке и удаљен је 4 километра од оригиналног насеља, од кога је преостало само гробље, на којем почивају неки од првих „американаца“ са Старог континента, и по који артефакт. У оквиру парка, поред колонијалног насеља, налазе се: реконструкција насеља народа Вампаноага, првих Индијанаца са којим су пуританци остварили контакт, Центар за посетиоце, Колонијални едукативни центар, мала фарма на којој се узгајају животиње које одговарају онима које су колонисти донели са собом, биоскоп и реплика досељеничког брода Мејфлауер. Специјално обучени и костимирани статисти, у оквиру колонијалног насеља, упознају посетиоце са свакодневним животом енглеских колониста у XVII веку. У насељу Вампаноага посетиоце са животом овог индијанског народа упознају потомци једног од њихових пет племена и припадници других индијанских народа. Они носе традиционалну ношњу Вампаноага. Један велики део Вампаноага одлучио је да се врати начину живота својих предака, тако да они у оквиру овог парка не представљају статисте, већ стварно одсликавају исконски живот ове староседелачке заједнице, док Индијанци из других народа ангажовани од стране управе парка представљају статисте. Међутим, они посетиоцима откривају само део свог културног обрасца, и то у већој мери тековине материјалне културе, а умањој мери духовну сферу свог бића, коју углавном љубоморно чувају. Овај народ је познат по изразитом матријархату, племенске и духовне вође су искључиво жене, као и по обради крзна и трговини њиме.³²

Слика 9. Вету (кућа) Вампаноага
(Плимутска колонија, Масачусетс, САД)

Извор: www.flickr.com, 2008.

Слика 10. Вампаноаг Индијанци
(Плимутска Колонија, Масачусетс, САД)

Извор: www.daylife.com/photo/01lf5TS93s8e5, 2006.

У заштићеној околини археолошког налазишта **Феликс Ромулијане** смештена су насеља Гамзиград и Звездан. Планирано је да ова насеља буду претворена у етно-села. Сеоска домаћинства ће у оквиру ових насеља, као и у оквиру других насеља на подручју археолошког налазишта, пружити могућност посетиоцима да се укључе у свакодневни живот и рад локалног становништва. Посетиоци ће у оквиру ових домаћинстава имати прилику да се упознају са организацијом сеоског домаћинства, традиционалним етно-занатима, народном ношњом, обичајима, традиционалном музиком и играма, као и руралном архитектуром Тимочког краја. Такође, посетиоци ће учествовати у разним видовима сеоских радова који укључују пољске и воћарско-виноградске радове, узгајање стоке, сакупљање лековитог биља и производњу природних лекова и упознавање са снажном видарском традицијом која је посебно укореењена у Источној Србији, производњу и конзумацију

³² Сајт историјског парка Plimoth plantation: <http://www.plimoth.org/>

еколошки здраве хране и упознавање са кухињом Тимочког краја.³³ Локално становништво ових насеља је пристало да у међукултурни контакт са посетиоцима укључи свој културни образац у целини.

Ишчезавање локалног културног обрасца доводи до деградације туристичке атрактивности непокретног културног добра. Дубровник је један од најлепших медитеранских градова. У средњовековном и ренесансном периоду био је у зениту моћи као један од најзначајнијих поморских трговачких центара Европе. Успео је да сачува своју самосталност столећима захваљујући дипломатији којом је вешто балансирао између Млетачке републике и Османског царства. Град је успео значајно да прошири своју територију и да оснује Републику, која је трајала од XIII века до 1808. године када је Наполеон Бонапарта освојио и учинио делом Француског царства. Почети града Дубровника везују се најчешће за VII век, када су Латини пред најездом Авара и Словена на простору данашњег Старог града основали насеље Рагузу. Дубровник је 1979. године уврштен на UNESCO-ву „Листу светске културне и природне баштине“. Срце Дубровника чини Стари град. Он је са свих страна опасан зидинама грађеним у распону од XIII до XVII века. Ове масивне зидине дуге су 1940 метара и према копну дебеле 4-6 метара, а према мору 1,5-3 метра. На крајевима зидина уздижу се комплекси моћних кула. Стари град је поседовао велики број средњовековних и ренесансних грађевина, али су оне већином уништене у Великом земљотресу који је погодио Дубровник 1667. године. Од палата посебно се издваја Кнежев двор, представља комбинацију готичко-ренесансних и барокних елемената, са фино декорисаним капителима трема. У оквиру ове грађевине данас се налази Историјски музеј града Дубровника. Такође, издваја се и палата Дивона, подигнута у ренесансно-готичком стилу, која је служила најпре као царинарница, а потом као државна благајна и банка са ковницом новца, затим као ризница и школа, и напослетку као Државни архив града. Она у свом атријуму садржи рељефни медаљон са Христовим монограмом у пратњи два анђела. У овој грађевини је у XVI веку основана прва књижевна институција у Дубровнику, „Академија сложних“. Од цркава посебно се издвајају црква светог Спаса, која представља једину ренесансну грађевину која није оштећена у Великом земљотресу и која се данас користи за одржавање концерата класичне музике; црква светог Влаха, барокна грађевина посвећена истоименом свецу-заштитнику града која садржи његов позлаћени кип и макету цркве, а који су за сада једини познати преживели артефакти из првобитне цркве подигнуте у романичком стилу; Црква мале браће, чија су врата засвођена раскошним готичким порталом са Пијетом у средини, и фрањевачки самостан, у оквиру кога се налази трећа најстарија апотека у Европи, основана 1371. године, која је још увек у употреби.³⁴ У ове и друге културно-историјске споменике Дубровника потребно је удахнути живот, што становници овог града чине својим специфичним културним обрасцем. Овај образац се пре свега огледа у посебном начину говора, који представља мешавину штокавског наречја са примесима чакавштине и ијекавског и икавског говора, затим у клапа певању, виду а саpella певања из Далмације, живописним ношњама, традиционалним празницима, посебно везаним за свеца-заштитника града, и обичајима из Далматинског приморја. У току последњих неколико година, захваљујући неодговарајућој политици и стратегијама урбанистичког и туристичког развоја Дубровника, као и повећањем притиска углавном страних туриста на локалну заједницу, староседеоци су почели да се иселавају не само из Страдуна, главне улице Старог града и омиљеног шеталишта Дубровчана, већ и из самог града³⁵. Неретко се дешава да се странци јављају као купци њихових вековних породичних огњишта. Језик Дубровчана полако одумири, традиционални напеви све су тиши и све се ређе могу на културним

³³ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, 2002, у pdf формату стр. 41-42 и стр. 58-59.

³⁴ <http://hr.wikipedia.org/wiki/Dubrovnik>

³⁵ Карловац М., „Зар ћемо постати бинго регија?“, рубрика Господарство и туризам, новине Дубровачки вјесник, број 3024, 17.01.2009.

манфестацијама попут Дубровачких љетних игара и Фестивала светог Влаха видети староседеоци у народним ношњама. Оваква ситуација неминовно води деградацији дубровачких културно-историјских споменика, јер они једино ако су смештени у миље локалног културног обрасца могу произвести атмосферу која ће пленити својом атрактивношћу.

Слика 11. Црква светог Влаха

Извор: blogs.bucknell.edu, 2007.

Слика 12. Народна ношња из околине Дубровника

Извор: www.croatia-in-english.com/nosnja/dub-kon.html, 2009.

3. Економска одрживост

Туризам има доминантну улогу у развоју привредно неразвијених подручја или подручја чији је зенит привредног развоја прошао. Он на овим подручјима доприноси смањењу незапослености, повећању прихода локалног становништва, оживљавању постојећих и развоју нових привредних активности, развоју инфраструктуре, приливу улагачког капитала итд. Она често располажу културним ресурсима, а посебно непокретним културним добрима. Да би се непокретно културно добро којим располаже одређено подручје претворило у туристичку атракцију потребно је да сопственик или корисник културног добра у сарадњи са локалним становништвом и предузећима туристичке привреде, а уз подршку првенствено локалних органа власти, осмисли, креира и реализује активности које ће привући велики број туриста да посете ово културно добро и његову заштићену околину. Ове активности можемо да поделимо на активности које су тематски везане и на активности које нису тематски везане за непокретно културно добро. На овај начин прикупљају се и средства за заштиту и очување непокретног културног добра и културног обрасца локалног становништва, као и путем покровитељства и донација, издавањем дозвола за коришћење логоа руте и сличним активностима.

Активности које су тематски везане за непокретно културно добро. То су активности које за основу имају историјат непокретног културног добра, раздобље у којем је подигнуто, цивилизацију која га је подигла, личност која се везује за њега итд. Оне представљају разне видове интерпретације непокретног културног добра. Ове активности су груписане у више сродних наративних тема. Најинтересантнији облик њиховог испољавања представљају представе едукативно-забавног карактера које спадају у домен re-enactment туризма.

У **Виминацијуму** код Старог Костолца у близини Пожаревца, археолошком налазишту једног од најважнијих римских војних логора на Дунаву и одређено време главног града римске провинције Горње Мезије, који је настао у I веку и трајао до VII века, посетиоце дочекују стручни водичи обучени у римске тоге и тунике и воде их на три локалитета: 1. Porta Praetoria-Северна врата логора – посетиоци се упознају са историјом римског логора

и града; 2. Терме – посетиоци се упознају са градским купатилима која су била средишта друштвеног живота у старом Риму и са свакодневним животом Римљана; 3. Царски или Хостилијанов маузолеј – посетиоци се упознају са веровањима и обичајима Римљана везаним за загробни живот и са елементима староримске сакралне архитектуре. Посетиоци могу искусити Вожњу римским двоколицама и из реплика античких пехара пити црно или бело вино и сокове, а из реплика античких тањира јести основну староримску закуску: либум – хлеб од козјег сира, гриза и кукуруза, намаз од маслина и глоби – слаткасте куглице које се праве углавном са смоквама или урмама.³⁶ Пошто се ради о војном логору, једна од осмишљених представа је Смотра римске страже, у оквиру које статисти обучени у староримске војне тунике и опрему упознају посетиоце са организацијом римске војске, легионарским оружјем и бојним справама и демонстрирају ратне технике којима се ова војска служила.

Слика 13. Царски маузолеј

Извор: www.belgrade.usembassy.gov, 2007.

Слика 14. Водичи у римским тогама и туникама

Извор: www.travel-library.com/roman_serbia.html, 2009.

У оквиру археолошког налазишта **Феликс Ромулијане** требало би осмислити представе попут Царске свите на Галеријевом двору и Апотеозе Галерија и Ромуле. Царска свита на Галеријевом двору упознала би посетиоце са римским дворским титулама и функцијама које обављају носиоци истих, кодексом понашања, разоном патриција, модом тога времена. Апотеоза Галерија и Ромуле упознала би посетиоце са староримском праксом уздицања мртвог владара, као и припадника његове породице, до статуса божанства спаљивањем и са процедуром која овом чину претходи.

Слика 15. Мозаик Дионис

Слика 16. Мали храм са жртвеником

Извор: www.gamzigrad.com/common/gallery, 2008.

³⁶ Званични сајт археолошког налазишта и парка Виминацијум: <http://www.viminacium.org.rs/>

На археолошким налазиштима Виминацијум и Феликс Ромулијана предвиђене су различите археолошке и историјске радионице за посетиоце. У Виминацијуму би једна од тих радионица могла да буде посвећена староримском фрескосликарству, а у Феликс Ромулијани староримским мозаицима.

Манастир Градац се налази на заравни изнад Градачке реке, на ободу шумовитих планина Голије. Удаљен је 21 километар северозападно од Рашке. Година када је подигнут није тачно утврђена, али се сматра да је то последња четвртина XIII века. Грађен је у стилу рашке школе, а задужбина је Јелене Анжујске, српске краљице француског порекла и мајке краљева Драгутина и Милутина, као и жене краља Стефана Уроша I и потоње монахиње Јелисавете. Драгуљ манастира представља Богородичина црква, у којој се огледа спој византијских и готичких архитектонских елемената. Ова црква је најранија грађевина у Србији у којој је готика изражена у већој мери. У њој су почивале мошти монахиње Јелисавете све до XVII века, када су мошти због опасности од Турака однете и од тада им се губи сваки траг. Манастир је за време владавине Турака био углавном пуст. Они су чак однели оловни кров са манастирске цркве. Године 1906. постављен је заштитни кров на манастирску цркву, а у периоду од 1963. године до 1975. године извршена је потпуна реконструкција манастирске цркве. Од 1982. године почела је изградња конака и од тада је манастир поново оживео.³⁷ Манастир је женски и поседује једно од најобразованијих сестринстава у Србији. Сестре се баве и живописањем цркава у Требињу и у Далмацији. При манастиру делују иконописачка и ткачка радионица, као и радионице за вез и амбалажу. Планирано је отварање женске гимназије са интернатом при манастиру, у којој би се поред класичних предмета учили историја цркве, појање и старословенски језик. Планирано је да буду организоване мале школе иконописа и фрескописа за посетиоце. Ове школе ће за циљ имати да упознају посетиоце са основама ових сликарских техника и са православним приступом истима. У оквиру порте манастира Градац се одржава и културна манифестација под називом „Дани Јелене Анжујске“. Године 2009. манифестација је одржана 10. маја. Један део програма манифестације обавезно чини представа посвећена животу и делу Јелене Анжујске, односно монахиње Јелисавете, а други део програма за тему има различите културне садржаје. Овог пута је то било витештво у организацији витезова из удружења СВИБОР. У оквиру манифестације увек учествују различите музичке и плесне групе које изводе етно-песме и фолклорне игре.³⁸

Активности које нису тематски везане за непокретно културно добро. У оквиру непокретног културног добра и његове заштићене околине могу се организовати различите културне манифестације, као и друге активности, које нису везане за главну тему непокретног културног добра.

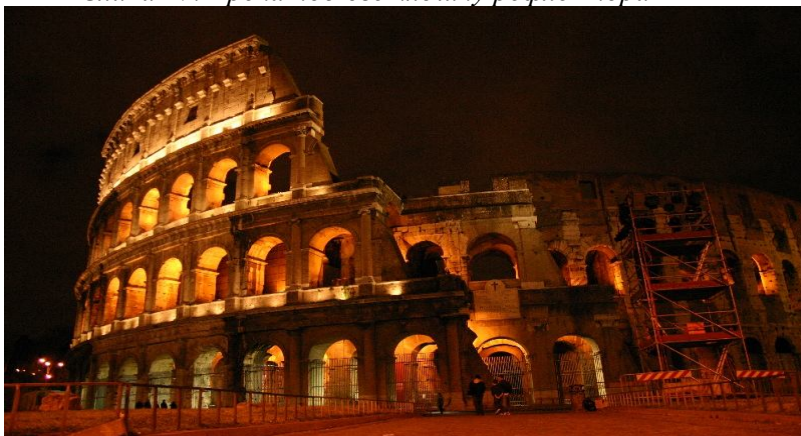
Арена у Верони представља једну од најочуванијих грађевина ове врсте у свету. Подигнута је 30. године, а у градњи су коришћени сиви и ружичасти кречњак. Почетком XII века земљотрес је срушио скоро цео спољни прстен арене. У доба ренесансе она се први пут употребљава за извођење оперских представа. Поново ће у исту сврху бити употребљена тек 1913. године, када је у част стогодишњице од Вердијевог рођења у њој изведена опера „Аида“. Данас оперска сезона у арени траје од јуна до августа, а на репертоару се најчешће налазе четири оперске представе. Одликује се изванредном акустичношћу. У античко време је могла да прими 30 000 људи, а данас прима 20 000, али је због предострожности тај број ограничен на 15 000. По уласку у арену посетиоци добијају свеће које се пред почетак представе пале и стварају величанствену атмосферу. У арени певају и диригују уметници светског гласа. Неки од уметника који су наступили у њој су Мариа Калас, Рената Тебалди, Ђузепе ди Стефано, Марко Гоби. Понекада се у њој одржавају и концерти модерних музичких група. Када се представе у арени не одржавају, стручни водичи упознају туристе са историјатом грађевине и гладијаторским борбама у Римском царству.³⁹

³⁷ http://sr.wikipedia.org/sr-el/Manastir_Gradac

³⁸ Манастир Градац (званична презентација): <http://www.manastirgradac.org.rs/>

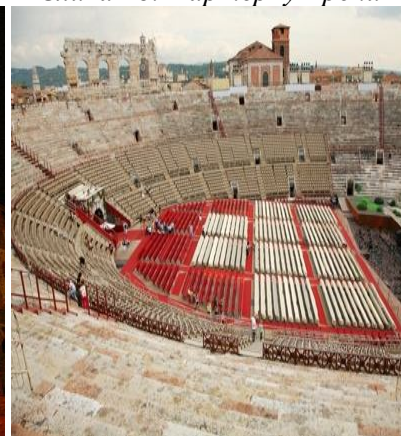
³⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Verona_Arena

Слика 17. Арена под светлошћу рефлектора

Извор: www.mnlg.com, 2009.

Слика 18. Партер у Арени

Извор: en.comuni-italiani.it, 2009.

У **Виминацијуму** је 2008. године одржала концерт Ема Шаплин, чувена светска уметница неокласичног репертоара. Она је певала у Царском маузолеју, уз светлост реплика античких уљаних лампи. Маузолеј може да прими укупно 300 људи. Планирано је да Виминацијум послужи и за одржавање позоришних представа, филмских пројекција, модних ревија, изложби итд.

У насељима Гамзиград и Звездан, која се налазе у заштићеној околини **Феликс Ромулијане**, биће организовани сабори народног стваралаштва, као и сеоски сајмови и вашари на којима ће се углавном продавати традиционални етно-производи. Кроз ово археолошко налазиште протиче Црни Тимок, изузетан хидролошки ресурс, који пружа могућност за развој рекреативног и риболовног туризма. Такође, присутан је велики број сегмената шумске вегетације у којима се узгаја крупна и ситна дивљач која омогућава развој ловног туризма. Гамзиградска бања, са дивним парковима, носилац је развоја здравственог туризма.⁴⁰ На овај начин привлаче се туристи чији примарни циљ посете нису културни садржаји везани за непокретно културно добро или културни садржаји уопште, и тако се обезбеђују додатна средства за очување и заштиту културног наслеђа на подручју овог археолошког налазишта.

⁴⁰ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, 2002., у pdf формату стр. 34-44 и стр. 55-63.

IV. Интегрална заштита непокретног културног наслеђа

1. Појам интегралне заштите

Интегрална заштита подразумева да се непокретно културно добро штити заједно са окружењем у коме се налази. Окружење културног добра може се јавити у виду природног предела и културног предела, урбаног или руралног (природни предео који је у знатној мери измењен човековом руком, попут Версајских вртова). Значај заштите и очувања окружења у коме се налази непокретно културно добро, са једне стране лежи у чињеници да оно доприноси већој аутентичности добра, односно са њим чини органску целину, а са друге стране да често располаже потенцијалима за развој различитих видова туризма.

Савремени туристи поседују већи степен образовања, независнији су у погледу доношења одлука везаних за путовање, еколошки су свеснији. Све већи број њих жели да узме учешће у туристичким кретањима која се одликују динамичним карактером. Динамични карактер подразумева већи број разноврсних искустава која стоје туристима на располагању. Зато је поред културног добра, као главне туристичке атракције, потребно развити друге облике атрактивности који произлазе из његовог окружења. Главни мотив за путовање туриста на подручје културног добра не мора да буде посета самом добру или учешће у културним активностима. Туристи могу посетити подручје културног добра јер оно представља предео изузетних природних лепота (који може, а не мора, бити организован у виду заштићеног резервата природе или пак у виду националног парка природе). Такође, на његовом подручју могу се налазити живописна сеоска насеља која туристима пружају широк спектар активности везаних за рурални туризам, као и климатска и бањска лечилишта која пружају услуге здравственог туризма. Окружење непокретног културног добра може представљати урбана целина у оквиру које се налази ресторан светског реномеа, тако да мотив путовања може бити гастрономске или гурманске природе. Циљ туристичких атрактивности у чијој се бити не налазе културне активности је да на подручје непокретног културног добра привуку оне посетиоце чије интересовање није превасходно везано за културу. Такође, њихов циљ је да што дуже за подручје непокретног културног добра вежу оне посетиоце чији је основни разлог посете само добро.

За потребе реализације интегралне заштите непокретног културног добра користе се разноврсни инструменти. У њој учествује велики број стејкхолдера, који ступају у изузетно комплексне односе.

2. Инструменти интегралне заштите

Инструменти интегралне заштите се одликују бројношћу и разноврсношћу. Најзначајније инструменте можемо сврстати у четири кључне групе:

- **Мере техничке заштите.** За циљ имају да заштите културно-историјско наслеђе на подручју непокретног културног добра. У ове мере спадају: конзервација, рестаурација, санација, реконструкција, адаптација, презентација и ревитализација.
- **Просторно и урбанистичко планирање.** За циљ има да заштити непокретно културно добро, посебно његово окружење. Просторни и урбанистички планови садрже мере заштите животне средине и заштите, уређења и коришћења простора непокретног културног добра. Уколико се непокретно културно добро налази ван насељеног места за њега се ради просторни план, а уколико се оно налази у оквиру насељеног места за њега се ради урбанистички план. У Републици Србији, просторни планови се деле на опште (национални, регионални, општински) и просторне планове подручја посебне намене, док се урбанистички планови деле на генералне и регулационе урбанистичке планове (план генералне и детаљне регулације). За непокретно културно добро које поседује изузетан значај или је уписано на UNESCO-ву Листу светске културне и природне баштине, а налази се ван насељеног

места, ради се просторни план подручја посебне намене. Овај план садржи једну доминантну функцију, попут туризма или заштите културно-историјског наслеђа, којој су подређене остале функције. Просторни план подручја посебне намене мора бити усклађен са регионалним и Просторним планом Републике Србије. Просторним планом општине и регионалним просторним планом обухваћена су, поред осталих садржаја, непокретна културна добра која не поседују изузетан значај и која нису уписана на UNESCO-ву Листу светске културне и природне баштине. Ови планови морају бити усклађена са Просторним планом Републике Србије. За непокретно културно добро које се налази у оквиру насељеног места раде се планови генералне и детаљне регулације урбаног насеља. Планови генералне и детаљне регулације морају бити усклађени са генералним планом урбаног насеља. Стратешке смернице формулисане просторним и урбанистичким плановима детаљније се разрађују секторским планирањем. Основ секторског планирања чине разни секторски планови, као што су акциони и санациони планови; стратегије, као што је стратегија развоја туризма; политике и програми; као што је програм заштите животне средине.

- **Политике финансирања заштите и управљања непокретним културним добром и његовим окружењем.** Структура извора финансијских средстава намењених заштити непокретног културног добра и његовог окружења је разноврсна. У Републици Србији, ова средства се обезбеђују из Националног инвестиционог плана; Републичког, покрајинског и општинског Фонда за развој; Републичког, покрајинског и општинског Фонда за заштиту животне средине; из фондова и путем донација страних и међународних институција и организација; донацијама предузећа и непривредних организација у државном и приватном власништву; продајом улазница за непокретно културно добро, у чију би цену требала да буде урачуната еколошка такса, и сувенира; итд. Сматрамо да би требало увести споменичку ренту, по угледу на град Загреб, као један од значајних извора финансијских средстава за заштиту непокретног културног добра. Споменичку ренту плаћала би правна и физичка лица која се баве привредном делатношћу на подручју непокретног културног добра. Висина ренте зависила би од површине пословног простора којим ова лица располажу, као и од зоне заштите непокретног културног добра у оквиру које се овај простор налази. Постоје разни модели, од којих ћемо навести само неке, за управљање непокретним културним добром и његовим окружењем. Једна од могућности је да се оснује организација која би управљала целокупним културно-историјским наслеђем једне земље. Она би се састојала из неколико специјализованих организација, од којих би свака управљала културно-историјским наслеђем које припада одређеној историјској епохи или цивилизацији. Ове организације би поседовале огранке који би били задужени за управљање појединачним културним добрима. Непокретним културним добром може управљати одређена научна институција у чију делатност спадају истраживање и заштита културно-историјског наслеђа, попут археолошког института и завода за заштиту споменика културе, или дестинацијска менаџмент организација. Такође, предузећа и остале организације туристичке привреде, и других привредних грана, могу се јавити као учесници у управљању непокретним културним добром. Могуће су различите комбинације поменутих модела. Мишљења смо да би непокретним културним добром требали да управљају установа која се бави истраживањем и заштитом непокретног културно-историјског наслеђа и дестинацијска менаџмент организација, уз строго ограничено учешће предузећа туристичке и других привредних грана, као и разних непривредних организација.
- **Мониторинг и контрола система заштите.** Константно надгледање и контрола су неопходни да би се утврдило у којој мери се прописане мере заштите непокретног културног добра и његовог окружења спроводе, да ли се примењују на адекватан начин и да ли њихова примена, иако је одговарајућа, производи очекиване ефекте и даје жељене резултате.

3. Кључни стејкхолдери интегралне заштите

Организација која управља непокретним културним добром. Требало би да се стара о рационалном коришћењу непокретног културног добра. Такође, требало би да има кључну улогу у подизању свести посетилаца о вредности непокретног културног добра и значају његовог очувања и заштите. Ту улогу, у великој мери, реализовала би кроз интерпретацију, која представља један од најмоћнијих инструмената интегралне заштите. Организација би требала да поседује главну посредничку улогу у односима кључних стејкхолдера интегралне заштите на локалном нивоу и координаторску улогу у њиховим заједничким активностима.

Установе надлежне за заштиту културно-историјског наслеђа, животне средине и планирање простора. Оне формирају политике и стратегије заштите; креирају програме и планове заштите; утврђују мере заштите и прописују услове и начине њиховог спровођења, реализују их и врше мониторинг и контролу система заштите непокретног културног добра и његовог окружења.

Организатори путовања и путничке агенције. Креирају истовремено едукативне и забавне програме путовања који за главну или за једну од главних атракција имају непокретно културно добро и његово окружење. Требало би да дају свој допринос финансирању истраживачких пројеката везаних за непокретно културно добро, конзерваторско-рестаураторских и других радова на његовој техничкој заштити. Поред тога, требало би да покрећу, финансирају и учествују у акцијама еколошке природе намењеним заштити окружења непокретног културног добра. У њиховом је интересу да учествују у изради студија, монографија, водича и других публикација везаних за непокретно културно добро и његово окружење.

Остала предузећа туристичке привреде и предузећа која обављају јавне послове. Предузећа туристичке привреде пружају услуге превоза, смештаја и угоститељске услуге посетиоцима. Такође, пружају трговачке и занатске услуге. Организују разноврсне активности намењене одмору (конзумирање здраве хране, хидротерапија, апитерапија, ваздушне и сунчане купке, итд.), рекреацији (аква туризам, одбојка, тенис, јахање, вожња бициклима, планинарење, лов итд.) и забави (варијетеи, кабареи, позоришне представе, филмске пројекције, концерти, итд.) посетилаца. Предузећа која обављају јавне послове посетиоцима пружају комуналне услуге (струја, гас, вода, јавна чистоћа), телекомуникационе услуге (ПТТ, радио, телевизија, интернет), услуге здравствене заштите, услуге које се односе на безбедност (заштита од пожара, полицијска заштита), итд. Попут организатора путовања и путничких агенција, ова предузећа требало би да учествују у акцијама на уређењу и заштити непокретног културног добра и његовог окружења.

Локално становништво. Потребно је развити осећај посебности код локалне заједнице. Осећај посебности подразумева формирање свести локалног становништва о особеној улози коју има у очувању вредности које поседују непокретно културно добро и његово окружење. Циљ је променити или спречити формирање равнодушног става локалне заједнице према непокретном културном добру и његовом окружењу. Равнодушан став доводи до постепене деградације непокретног културног добра (неадекватно коришћење културног добра, уништавање његових делова ради употребе у виду грађевинског и декоративног материјала од стране локалне заједнице, појава пиратерије уметничко-историјских предмета, итд.) и његовог окружења (претварање лепих природних предела у обрадиво земљиште, стамбено земљиште, итд.) Такође, потребно је предочити утицај који заштита и оживљавање непокретног културног добра имају на привредни и социо-културни развој локалне заједнице. Својим културним обрасцем локална заједница допуњује понуду непокретног културног добра (језик, ношња, накит, оруђа за рад, организација домаћинства, народни и религијски празници, карневали, фестивали, сабори, сајмови, вашари, итд.).

Посетиоци. Представљају најважнију карику у ланцу интегралне заштите. Особама из свог окружења, које представљају потенцијалне посетиоце, преносе позитивна и/или негативна искуства која су стекли приликом посете непокретног културног добра и његовог окружења.

Покрећу иницијативе за промоцију и заштиту и учествују у акцијама промоције и заштите културно-историјског и природног наслеђа у оквиру свог места сталног боравка и његовог окружења.

V. Могућности и проблеми интегралне заштите непокретног културног наслеђа у Србији

1. Могућности интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Феликс Ромулијана

1.1. Археолошко налазиште

На археолошком налазишту Ромулијана-Гамзиград присутни су трагови праисторијске, староримске и средњовековне културе. Најзначајније и најочуваније је споменичко наслеђе из староримског периода. Цело подручје налазишта садржи 65 археолошких локалитета, док се још 5 локалитета, који нису обухваћени Просторним планом подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, налази у непосредној близини. Ове локалитете можемо поделити на археолошке локалитете могуће за презентацију (остаци грађевина) и остале археолошке локалитете (углавном места која садрже покретни археолошки материјал).

Највреднији археолошки локалитети, могући за презентацију, су Античка утврђена царска палата Феликс Ромулијана и Касноантички сакрални комплекс на брду Магури. Феликс Ромулијана је резиденција римског цара тетрарха Гаја Валерија Максимијана Галерија (владао од 293. до 311. године), зета Диоклецијановог. Саграђена је на 6,5 хектара, у долини Црног Тимока, међу брежуљцима. У част своје мајке Ромуле, Галерије је резиденцију назвао *Felix Romuliana*, што значи Срећна Ромула. Унутрашњост резиденцијалног комплекса је подељена на јужни и северни део, који штите старија, нодовршена, и млађа, са двадесет полигоналних кула повезаних високим бедемима, фортификација. У северном делу комплекса налазе се две раскошне палате које представљају јединствене архитектонске подухвате у римском свету – за живота владара да служе као дворци и место где ће провести достојанствену и спокојну старост, а након смрти да постану место сахране и ходочашћа. Ове палате су украшене изванредним мозаицима, фрескама и скулптурама. Мозаици Ромулијане представљају врхунац касноантичке уметности у Европи. Између палата налази се мали храм са жртвеником. У јужном делу налазе се монументална здања јавног карактера: терме, трибунал, храм посвећен Јупитеру, житнице, итд. Касноантички сакрални комплекс на брду Магури састоји се из Маузолеја Галерија и Ромуле, који обухвата две архитектонски богато украшене гробнице намењене цару и његовој мајци, и тумула, две хумке са ломачама на којима је извршена њихова апотеоза.

На подручју археолошког налазишта заступљена су и непокретна културна добра која су евидентирана као потенцијални споменици културе и просторне културно-историјске целине. Ова културна добра су најзаступљенија у насељу Звездан, посебно у традиционалним стамбеним и економским објектима појединачних сеоских домаћинстава, јавних и привредних објеката, као и у амбијенталним целинама насеља.

Археолошко налазиште Ромулијана-Гамзиград је 1948. године проглашено за општеномодно културно добро. Одлуком о утврђивању непокретних културних добара од изузетног и великог значаја, објављеном у „Службеном гласнику Републике Србије“ бр. 14/79, Ромулијана је 1979. године проглашена културним добром од изузетног значаја. Ромулијана је на UNESCO-ву Листу светске културне и природне баштине уврштена 29. јуна 2007. године.⁴¹

⁴¹ Историја Гамзиграда: <http://sr.wikipedia.org/sr/Ромулијана>; <http://www.gamzigrad.com/history.aspx>

Слика 19. Мозаик Дионис

Извор: www.gamzigrad.com/common/gallery

Слика 20. Мозаик Лавиринт

Слика 21. Архиволта са натписом Феликс Ромулијана

Извор: www.gamzigrad.com./common/gallery

Слика 22. Мали храм са жртвеником

Извор: www.gamzigrad.com/common/gallery

Слика 23. Остаци фортификације

Извор: www.viminacium.org/IRS/index

1.2. Подручје археолошког налазишта

Просторним планом подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград установљене су границе овог археолошког налазишта. Оно обухвата целу катастарску општину Гамзиград и већи део катастарске општине Звездан, које се налазе на територији општине Зајечар. Заузима површину од 5099,7 хектара. Постоји могућност да се подручје археолошког налазишта прошири на део катастарских општина Николичево и Шарбанавац, које се налазе у општини Бор.⁴²

Границе подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград одговарају широј зони заштите овог налазишта.

1.3. Приступачност археолошког налазишта

Приступачност археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград посматраћемо у оквиру приступачности општине Зајечар.

1.3.1. Постојећа приступачност

Друмски саобраћај. Кроз општину Зајечар пролазе два правца друмског саобраћаја од међународног и националног значаја: 1. магистрални пут Е-761, М-5, (Параћин-Зајечар-бугарска граница); 2. магистрални пут Е-771, М-25, (Ниш-Књажевац-Зајечар-Неготин-Кладово-румунска граница). Магистрални пут Е-761, М-5, улази са северозападне стране на подручје археолошког налазишта и наставља да се креће његовом северном, источном и југоисточном страном, а потом га напушта и наставља ка Зајечару. Магистрални пут Е-771, М-25, не пролази кроз подручје археолошког налазишта. Налазиште се налази источно од њега. Магистрални пут Е-761, М-5, представља везу са аутопутем Е-75, односно са паневропским мултимодалним транспортним коридором X, док магистрални пут Е-771, М-25, представља везу са коридором X и паневропским транспортним коридором VII. Кроз подручје археолошког налазишта, једним делом, пролази и регионални пут Р-105 б. Овај пут, док се креће подручјем налазишта, има једним делом паралелну путању са путем Е-761, М-5, а потом га сече и наставља да се креће источно од њега.

Железнички саобраћај. Град Зајечар је главни железнички чвор Тимочке Крајине, где се укрштају железнички правци Ниш-Прахово и Мајданпек-Бор-Прахово. До Зајечара је могуће доћи пругама нормалног колосека: 1. Ниш-Зајечар-Прахово; 2. Мајданпек-Бор-Зајечар-Прахово. Пруга Ниш-Зајечар-Прахово представља везу са пругом Београд-Ниш, односно са коридором X, и са коридором VII. Планирана је електрификација ове пруге. Пруга Мајданпек-Бор-Зајечар-Прахово представља везу са коридором VII.

Ваздушни саобраћај. Авионски превоз је могуће организовати преко аеродрома у Нишу и Београду. Аеродром у Нишу је удаљен 70 километара, а аеродром у Београду 250 километара од Зајечара. Значај овог вида превоза огледа се у приливу страних туриста. Туристи ће од аеродрома у Београду користити аутопут Е-75, односно коридор X, до Параћина, а од њега магистрални пут Е-761, М-5, до археолошког налазишта. Туристи ће од аеродрома у Нишу користити магистрални пут Е-771, М-25, до Зајечара, а од њега мали сегмент пута Е-761, М-5, или регионални пут Р-105 б до археолошког налазишта.

Водени саобраћај. У последњих неколико година, са чишћењем тока реке и нормализацијом саобраћаја, на Дунаву је изузетно интензиван путнички саобраћај. Отварање канала Рајна-Мајна-Дунав и могућност туристичког кретања луксузним бродовима од Северног до Црног мора дали су посебан импулс развоју крузинг тура. Највећи број туриста који се одлучују на дуге туре бродовима по Дунаву чине старије особе доброг имовинског

⁴² Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 12-13.

стања. Ова група туриста заинтересована је да што боље упозна ток реке и његова гравитирајућа подручја и расположена је за једнодневне излете који се организују као detour са устаљене руте брода. Страни туристи могли би да пристају у луци Прахово, а потом да користе железничку пругу Ниш-Зајечар-Прахово до Зајечара, а од њега мали сегмент пута Е-761, М-5, или регионални пут Р-105 б, до археолошког налазишта. Археолошко налазиште, иако се не налази у непосредној близини Дунава, може постати снажно гравитирајуће подручје ове реке. Лука Прахово представља везу са коридором VII.

1.3.2. Планирана приступачност

Железнички саобраћај. Планирана је изградња железничке пруге нормалног колосека Зајечар-Боговина-Ћићевац. Ова пруга представљаће везу са коридором Х.

Ваздушни саобраћај. Аеродром „Књажевац“ налази се 500 метара северно од села Минићево, у општини Књажевац. То је мали/средњи аеродром спортског типа. Између овог аеродрома и аеродрома у Београду и Нишу планирано је успостављање авио-такси службе. Ова служба би била у функцији превоза туриста који посећују Тимочку Крајину.

1.4. Заштита подручја археолошког налазишта

Заштита подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград оствариваће се по критеријумима, условима и режимима очувања, ревитализације и коришћења непокретног културно-историјског и природног наслеђа подручја, у складу са капацитетом простора, уз постизање оптималних развојних ефеката локалних производних делатности, развоја насеља и друштвеног стандарда, у правичној расподели развојних интереса локалне заједнице, заједнице припадајућег региона и националне заједнице.

Заштита подручја археолошког налазишта остварује се успостављањем зона заштите археолошког налазишта. Зоне заштите подразумевају режиме заштите, коришћења и уређења простора археолошког налазишта.

1.4.1. Зоне заштите археолошког налазишта

Зоне заштите археолошког налазишта представљају материјализовани израз главног планског критеријума – заштита непокретног културног добра од изузетног значаја у статусу Светске културне баштине. Просторним планом подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград утврђене су следеће зоне заштите овог налазишта:

- **Најужа зона заштите;**
- **Зона са прелазним режимом заштите I и II ;**
- **Шира зона заштите.**

Просторним планом подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград утврђују се све зоне заштите изузев најуже зоне заштите. На основу предлога Завода за заштиту културе из Ниша и Републичког завода за заштиту природе, Скупштина општине Зајечар је 6. јуна 1990. године донела Одлуку о границама културног добра Ромулијана-Гамзиград и природног простора његове непосредне околине, којом је утврдила границе најуже зоне заштите овог налазишта. Ова зона ужива исти статус заштите као и непокретно културно добро којем припада.

1.4.1.1. Најужа зона заштите

Најужа зона заштите археолошког налазишта, односно заштићена природна околина око Античке утврђене царске палате Феликс Ромулијана, Касноантичког сакралног комплекса на брду Магури, 11 мањих археолошких локалитета могућих за презентацију и 5 локалитета у

категорији осталих, подразумева најстрожији режим заштите и коришћења. Површина најуже зоне заштите износи 175 хектара.

Простор најуже зоне заштите намењен је научном истраживању, конзервацији и рестаурацији, специјалној научно-стручној едукацији, као и туристичкој презентацији.

Ова зона биће доступна посетиоцима углавном у летњој сезони, али и у пролећној и јесењој вансезони.

Целокупан простор најуже зоне заштите налази се под директном компетенцијом Републичког завода за заштиту споменика културе.

Активности научног истраживања, конзервације, рестаурације и специјалне едукације у најужој зони заштите организоваће Републички завод за заштиту споменика културе, у сарадњи са релевантним научним и универзитетским, домаћим и страним институцијама.

Капацитет простора најуже зоне заштите утврђен је на 300 једновремених посетилаца (уз могућност повећања за највише 50 посетилаца у шпицевима посете).

Од комплементарних активности на простору најуже зоне заштите делом ће бити заступљена само врло ограничена, контролисана пољопривреда, односно производња сена и прегонска испаша. Заступљено ће бити и шумарство. Шуме у овој зони биће повећане за 110% у односу на постојећу површину шума и биће третиране као парковско-шумска вегетација у статусу шума посебне намене. Њихова намена се огледа у стварању високог, хладовитог зеленила и заклањању визура (посебно објеката) које се не уклапају у пејсаж окружења археолошког налазишта.

Да би се оствариле наведене функције научног истраживања, конзервације и рестаурације, специјалне научно-стручне едукације и туристичке презентације, уз контролисане сегменте пољопривреде и шумарства, неопходно је да се укупно земљиште најуже зоне заштите експроприше и као државно земљиште повери на чување будућој организацији задуженој за управљање археолошким налазиштем Ромулијана-Гамзиград.⁴³

1.4.1.2. Зона са прелазним режимом заштите I

Зона са прелазним режимом заштите I представља простор директне спољне заштите археолошког налазишта у најужој зони заштите од негативних утицаја окружења у оквиру природног предела ближе перцепције (до визуелних препрека оближњих узвишења, односно до радијуса од око 1500 метара од геометријског средишта античке утврђене царске палате Ромулијана, на отвореном узводном и низводном делу природног амфитеатра). Ова зона обухвата 2 археолошка локалитета могућа за презентацију и 3 локалитета у категорији осталих. Површина зоне са прелазним режимом заштите I износи 502 хектара.

Простор зоне са прелазним режимом заштите I археолошког налазишта намењен је туристичкој презентацији налазишта и излетничкој рекреацији.

Капацитет простора зоне са прелазним режимом заштите I утврђен је на 850 једновремених посетилаца (збир граничних капацитета два паркиралишта-терминала и локалитета/пункта „Римски Мајдан“, уз могућност премашења за 20% у могућим шпицевима).

Од комплементарних активности, на простору зоне са прелазним режимом заштите I биће заступљени контролисана пољопривреда, шумарство и узгој безопасне дивљачи. Пољопривредне парцеле формираће мозаичку структуру. У мозаичкој структури предела мале њиве се смењују са малим воћњацима, ливадама, пашњацима и шумарцима. На овим њивама и воћњацима гајиће се старе/аутохтоне сорте житарица које имају позитивне трендове на домаћем и светском тржишту, као и одабране сорте воћа и поврћа отпорне на болести и штеточине. Ове пољопривредне културе узгајаће се органским/еколошким путем. Шуме у овој зони биће повећане за 10,5% у односу на постојећу површину шума и биће третиране као шуме посебне намене. Постојећа и нова шума састојаће се из већих

⁴³ О најужој зони заштите видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 53-55.

појединачних сегмената квалитетне шумске вегетације. Они су намењени оплемењивању природног предела око најуже зоне заштите, озелењивању излетничких стаза и бачија, заклањању визура (посебно објеката) које се не уклапају у пејсаж окружења археолошког налазишта. У оквиру већих појединачних сегмената шумске вегетације у западном и јужном делу ове зоне предвиђени су резервати за узгој крупне безопасне дивљачи. Ова дивљач је намењена креирању пријатне атмосфере за посетиоце археолошког налазишта.

Режими предвиђени у зони са прелазним режимом заштите I могу се спровести без промене власништва или права на коришћење земљишта. За изгубљену добит у пољопривреди и шумарству (будући да су шуме претежно приватне) власницима ће се обезбедити одговарајуће компензације. Ове компензације укључују повољне кредите за реконструкцију кућа у функцији туристичког смештаја, ослобађање од пореза у првим годинама домаће радиности у туризму, бенефицирану набавку агро-опreme и репроматеријала, итд.⁴⁴

1.4.1.3. Зона са прелазним режимом заштите II

Зона са прелазним режимом заштите II представља простор визуелне заштите најуже зоне заштите и зоне са прелазним режимом заштите I археолошког налазишта, до радијуса од око 3000 метара од геометријског средишта Античке утврђене царске палате Ромулијана, односно до видљивог обода (даље перцепције) предела око најуже зоне заштите. Она обухвата 1 археолошки локалитет могућ за презентацију и 7 локалитета у категорији осталих. Површина зоне са прелазним режимом заштите II износи 878,4 хектара.

Простор зоне са прелазним режимом заштите II археолошког налазишта намењен је већим делом излетничкој рекреацији, а мањим делом туристичкој презентацији.

Капацитет простора зоне са прелазним режимом заштите II утврђен је на 500 једновремених посетилаца.

Од комплементарних активности, на простору зоне са прелазним режимом заштите II биће заступљени контролисана пољопривреда, шумарство и лов. На пољопривредним парцелама узгајаће се старе/аутохтоне сорте воћа које успевају без примене хемијских средстава, брдско поврће и ратарске културе. Такође, на овим парцелама биће заступљене мале ливаде и пашњаци, као и узгој крмног биља у скромном обиму. Шуме у овој зони биће повећане за 11% у односу на постојећу површину шума и биће третиране као шуме посебне намене. Њихова намена је скоро индентична намени шума које се налазе на простору зоне са прелазним режимом заштите I. Изузетак представља узгој крупне и ситне дивљачи намењен сезонском лову, у оквиру већих сегмената шумске вегетације.

Режими предвиђени у зони са прелазним режимом заштите II могу се спровести без промене власништва или права на коришћење земљишта. Због мањих ограничења у коришћењу пољопривредног земљишта и шума, у овој зони власницима се неће обезбеђивати компензација за изгубљену добит.⁴⁵

1.4.1.4. Ши́ра зона заштите

Ши́ра зона заштите археолошког налазишта, која окружује зоне са прелазним режимом заштите I и II, представља последњи „тампон“ према спољном окружењу. Ова зона има најблажи режим заштите и коришћења, што значи да на простору који обухвата не постоје посебна ограничења у погледу развоја активности везаних за туризам и рекреацију. Изузетак представљају ограничења која потичу од захтева за заштитом главних услова и потенцијала

⁴⁴ О зони са прелазним режимом заштите I видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 55-56.

⁴⁵ О зони са прелазним режимом заштите II видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 56-58.

туристичко-рекреативне понуде – квалитетна животна средина, очувана природа, прописани третман културно-историјског наслеђа.

Шира зона заштите археолошког налазишта представља главни развојни појас подручја археолошког налазишта. У оквиру ове зоне биће концентрисано становништво, јавни садржаји друштвеног стандарда, садржаји туризма и рекреације, као и комплементарне активности везане за пољопривреду, шумарство, лов и постојећа насеља. Она обухвата 7 археолошких локалитета могућих за презентацију (у Гамзиградској Бањи и око Бање), 18 локалитета у категорији осталих и 17 евидентираних потенцијалних споменика културе и просторних културно-историјских целина (углавном у Звездану).

Главне активности шире зоне заштите биће туризам (стационарни, излетнички и транзитни) и рекреација, са главном понудом у Звездану (културни туризам), Гамзиграду (рурални туризам) и Гамзиградској Бањи (спортско-рекреативни и бањски турзам) и на обалама Црног Тимока (аква-наутички туризам). У том циљу планирана је изградња Омладинско-дечијег комплекса (налазиће се близу Бање), Комплекса за припрему спортиста (налазиће се близу Гамзиграда), угоститељско-трговачког етно-комплекса „Градиште“, викенд насеља „Кривул“ и стамбено-викенд насеља „Ђула“. Такође, планиране су плаже горње и доње хидроакумулације на Црном Тимоку. У залеђу плажа горње хидроакумулације налазиће се културно-рекреативни клубови, а у залеђу плажа доње хидроакумулације спортско-рекреативни клубови. Испод бране доње хидроакумулације биће урађено спортско стрелиште.

На пољопривредним парцелама шире зоне заштите узгајаће се воће, брдско поврће и крмно биље (углавном на плодним алувијалним наносима Црног Тимока), и производити житарице у скромном обиму. Такође, на овим парцелама биће заступљени пашњаци намењени за прегонску испашу. Шуме у овој зони биће повећане за 20% у односу на постојећу површину шума и биће третиране као економске шуме. На простору шире зоне заштите вршиће се контролисано сакупљање ароматичног и лековитог биља, као и дивљих плодова. Јужни и северни део ове зоне предвиђен је за сезонски лов на крупну и ситну дивљач.

Комплементарне активности везане за постојећа насеља обухватаће сточарство и малу привреду. Сточарство ће бити заступљено у виду говедарства, овчарства и козарства у Гамзиграду (делимично и у бачијама гамзиграда) и Звездану. Садржаји мале привреде у Гамзиграду и Звездану, а мањим делом и у Гамзиградској Бањи, биће првенствено у функцији туризма и пољопривреде. Састојаће се из домаће радиности у туризму, оживљених традиционалних етно-заната и из прераде пољопривредних производа за добијање еколошки здраве хране и биља (првенствено за локално туристичко тржиште, а затим и за остала тржишта). У том погледу, стимулисаће се издавање туристичких лежја у пансионском, викенд и приватном смештају (уз допунске програме активности и садржаја приватне понуде у оквиру сеоског домаћинства – рекреативни пољопривредни радови, сакупљање лековитог биља и дивљих плодова, учешће у традиционалним обичајима, итд.), продаја производа традиционалних етно-заната (производи за домаћинство, сувенири и други традиционални производи, израђени од локалних природних материјала – дрво, вуна, кожа) и продаја еколошки здраве хране са географским пореклом (лековито биље и дивљи плодови, сиреви, месне прерађевине, пића и друго, уз прописну и сталну санитарну контролу квалитета).

Заштита и рационално коришћење Црног Тимока, капиталног ресурса зоне, вршиће се применом селективног испуста на брани планиране хидроакумулације „Боговина“, струјним порибљавањем водотока, контролисаним водозахватима, контролисањем песка и шљунка, применом натуралне регулације, контролом постројења за пречишћавање отпадних вода, итд.⁴⁶

⁴⁶ О широј зони заштите видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 58-63.

1.4.2. Уређење подручја археолошког налазишта за презентацију посетиоцима

Најужа зона заштите.⁴⁷

У оквиру ове зоне планирана је изградња интерног колског пута са посебним режимом коришћења, који ће се простирати између западног и источног пункта паркиралишта-терминала. Овај пут имаће окретнице, стајалишта за специјално електрично возило и коњске запреге, пункт за најам планинских бицикала и корал за јахаће коње. Његова функција огледаће се у повезивању две главне групације налазишта (Античке утврђене царске палате Ромулијана и групације археолошких локалитета „Магура“). Овим путем саобраћаће се „гуменим возом“ и другом врстом електричног возила за колективни превоз, као и запрежним возилима.

Постојећи пољски путеви на простору зоне биће претворени у излетничке стазе. Ове стазе биће урађене као вишенаменске стазе за кретање пешака, планинских бициклиста и јахача, са циљем да посетиоцима олакшају приступ не само главним групацијама налазишта, већ и другим археолошким локалитетима најуже зоне заштите.

У оквиру најуже зоне заштите планиран је пункт културолошких садржаја, смештен унутар кула Античке утврђене царске палате Феликс Ромулијана. Овај пункт поседоваће затворене и отворене музејске просторе. У оквиру културолошког пункта вршиће се продаја проспеката, брошура, сувенира итд. У његовој близини налазиће се јавна чесма.

Посетиоци ће се најужом зоном заштите кретати искључиво у организованим групама.

Зона са прелазним режимом заштите I.⁴⁸

У оквиру ове зоне биће изграђена два пункта паркиралишта-терминала. То ће бити саобраћајно-прихватни пунктови на западном и источном улазу у најужу зону заштите, са паркинзима за путничка возила и аутобусе (испод великих надстрешница за заштиту од природних непогода) и са парковски уређеним простором (високо, хладовито зеленило и клупе). Ови пунктови ће у свом саставу имати билетарнице, шалтере за информације, просторије за водиче и техничко особље, продавнице брзе хране и пића и јавну чесму. Планирана је изградња локалног пута од западног до источног пункта паркиралишта-терминала, већим делом по ободу најуже зоне заштите. Он би служио за комуникацију између ова два пункта. У случају да је капацитет паркиралишта једног од пунктова попуњен, возила посетилаца би овим путем била, на брз и лак начин, преусмерена ка другом пункту. Такође, овај пут би служио за комуникацију најуже зоне заштите са археолошким локалитетом „Римски мајдан“.

Археолошки локалитет „Римски мајдан“, на југоисточном делу зоне са прелазним режимом заштите I, на 1500 метара од утврђене царске палате, биће уређен као специфичан културни пункт. Настао дуготрајном експлоатацијом камена, мајдан представља удубљење око 0,5 хектара величине обрасло у зеленило и невидљиво у пределу. Узани улаз води у овај атрактивни простор. У мајдану биће настављено вађење камена за потребе конзервације налазишта, на традиционалан начин (без минирања). Овај пункт имаће паркиралиште за путничка возила, аутобусе и теретна возила за превоз камена, као и мали терминал за запрежна возила, јахаче и планинске бициклисте. Мајдан ће бити уређен као стална вајарска колонија, са отвореним амфитеатром, радним просторијама и просторијама за дневни боравак. Планирана је изградња локалног пута који ће мајдан повезати са локалним путем који служи за комуникацију пунктова паркиралишта-терминала, а преко њега и са најужом зоном заштите.

⁴⁷ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 24; 30-31; 35-36.

⁴⁸ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 24-25; 31; 36-37.

У оквиру ове зоне могуће је организовати и мањи службено-културолошки пункт у функцији Републичког завода за заштиту споменика културе, у виду мале групације етно-објеката заклоњених од царске палате.

Северним делом зоне са прелазним режимом заштите I пролази регионални пут Р-105 б, једна од две кључне артерије приступног саобраћаја на подручју археолошког налазишта. Од њега полази локални пут који води директно ка западном пункту паркиралишта-терминала. Ови путеви се налазе у изразито лошем стању. Планирана је њихова реконструкција, јер постојеће стање може да произведе снажан притисак саобраћаја на магистрални пут Е-761, М-5, главну артерију приступног саобраћаја на подручју археолошког налазишта, а тиме и на источни пункт паркиралишта-терминала. На тај начин би дошло до повећања емисије отровних издувних гасова и буке на подручју археолошког налазишта, а тиме и до деградације животне средине културног добра и његовог доживљаја од стране туриста.

У оквиру зоне са прелазним режимом заштите I биће урађене излетничке стазе намењене кретању пешака, планинских бициклиста и јахача. Биће дозвољен колски и запрежни саобраћај до археолошког локалитета и културног пункта „Римски мајдан“. Ове стазе служиће за повезивање археолошких налазишта и разгледање живописних природних предела зоне.

У овој зони посетиоци ће се најчешће кретати у транзиту од најуже зоне заштите до зоне са прелазним режимом заштите II, односно до шире зоне заштите. Посетиоци ће се кретати у организованим групама од 25 особа са водичем, у неформалним групама или појединачно.

Зона са прелазним режимом заштите II.⁴⁹

Ова зона обухвата сталне и сезонске бачије, које су некада представљале породичне засеоке. Ове бачије сачуваће се у претежно изворном облику, уз неопходне радове на њиховој поправци и комуналном опремању, као и уређењу парцела и ограда. Бачије неће служити само као подршка развоју руралног туризма на простору катастарске општине Гамзиград, већ ће представљати и својеврсне мале културне пунктове на којима ће посетиоци у непосредном контакту са сеоским становништвом имати прилику да упознају локални културни образац.

У оквиру зоне са прелазним режимом заштите II биће урађене излетничке стазе намењене кретању пешака, планинских бициклиста и јахача. Ове стазе углавном ће служити за разгледање живописних природних предела зоне, а у мањој мери за повезивање појединих њених археолошких локалитета.

У овој зони посетиоци ће се кретати у транзиту од најуже зоне заштите, преко зоне са прелазним режимом заштите I до шире зоне заштите. Посетиоци ће се овом зоном кретати у организованим групама величине до 25 особа са водичем, у неформалним групама или појединачно.

Шира зона заштите.⁵⁰

Овом зоном пролазе магистрални пут Е-761, М-5, главна артерија приступног саобраћаја на подручју археолошког налазишта, и регионални пут Р-105 б, већим делом. Регионални пут се са магистралним путем спаја посредством петље, на северозападном улазу у археолошко налазиште, и локалног пута, који се налази у централном делу зоне. Регионални и локални пут се налазе у веома лошем стању. Планирана је реконструкција ових путева, јер услед њиховог лошег квалитета може доћи до преусмерења и снажног притиска саобраћаја на магистрални пут и источни пункт паркиралишта-терминала.

У циљу дислокације транзитног саобраћаја из непосредне близине зоне са прелазним режимом заштите I и најуже зоне заштите планирана је изградња северне регионалне и јужне

⁴⁹ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 31; 37-38.

⁵⁰ Видети детаљније: Предлог просторног плана подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002, у pdf формату стр. 25-29; 32-33; 37-44.

магистралне обилазнице Звездана и Зајечара, као и изградња источне локалне обилазнице Звездана.

У циљу боље комуникације између постојећих и планираних насеља на подручју археолошког налазишта, биће изграђени локални путеви који ће повезивати Гамзиградску Бању са Омладинско-дечијим комплексом, Комплекс за припрему спортиста са Гамзиградом и стамбено викенд насеље „Ђула“ са Звезданом.

У оквиру шире зоне заштите биће урађене излетничке стазе намењене кретању пешака, планинских бициклиста и јахача. Ове стазе служиће за разгледање природних предела зоне, посебно живописног приобалног појаса Црног Тимока који се налази у њеном централном делу, и повезивање постојећих и планираних насеља на подручју археолошког налазишта.

У оквиру ове зоне биће урађена стаза за џипове. Ова стаза простираће се краћим и дужијим правцем. У оквиру краћег правца пружаће се од Гамзиградске Бање, преко утврђења Краварник до Звездана. У оквиру дужег правца пружаће се од утврђења Краварник, преко утврђења Коилова чука, које се налази на подручју катастарске општине Николичева, до Зајечара. Она ће омогућити посетиоцима да сагледају целокупно подручје археолошког налазишта. Посетиоци ће се овом стазом кретати у виду организованих тура, при чему би требали да користе искључиво џипове предузећа које управља археолошким налазиштем. Стазом за џипове алтернативно би се кретали пешаци, планински бициклисти, јахачи и запрежна возила.

Утврђење Краварник, које се налази на проширеном простору шире зоне заштите, уредиће се као туристички пункт за прихват посетилаца, коња, запрежних возила и џипова. У очуваном амбијенту фортификације вршиће се продаја проспеката, брошура и сувенира, а посетиоцима ће на располагању бити неколико угоститељских објеката са понудом традиционалних јела и пића.

Туристички путеви.

Планирана је изградња два пута који носе назив Туристички пут новом трасом и Туристички пут трасом напуштене пруге уског колосека.

Туристички пут новом трасом намењен је комуникацији између најуже зоне заштите и угоститељско-трговачког етно-комплекса „Градиште, Комплекса за припрему спортиста, Гамзиградске Бање и Омладинско-дечијег комплекса. Овај пут омогућава посетиоцима да не следе уобичајену трасу кретања на подручју археолошког налазишта (најужа зона – зоне са прелазним режимом заштите I и II – шира зона заштите), већ да директно из зоне са прелазним режимом заштите I приступе централном делу шире зоне заштите. Такође, овај пут омогућава туристима, који се на подручју археолошког налазишта налазе само у транзиту, да приступе највреднијем споменичком наслеђу непокретног културног добра, Античкој утврђеној царској палати Феликс Ромулијана и групацији археолошких локалитета „Магура“. За потребе ових посетилаца осмислиће се кратак, али језгровит програм интерпретације највреднијег споменичког наслеђа. Оваква посета мора се унапред најавити. Туристичким путем новом трасом саобраћаће специјално возило на електрични погон (алтернативно коњске запреге), бициклисти и јахачи.

Туристички пут трасом напуштене пруге уског колосека омогућава посетиоцима који су стационирани у Зајечару да, следећи њен насип, директно приступе Звездану, а тиме и широј зони заштите. Овај пут се од Звездана креће ка угоститељско-трговачком етно-комплексу „Градиште“ и Омладинско-дечијем комплексу, где се спаја са Туристичким путем новом трасом. Такође, он посетиоцима који се налазе на подручју археолошког налазишта омогућава да на истоветан начин приступе Зајечару. Овим путем посетиоци ће се кретати пешке, планинским бициклима, коњима и коњским запрегама.

Панорамска стаза.

На подручју археолошког налазишта планирано је формирање два прстена панорамске стазе. Ови прстенови одликоваће се коришћењем карактеристичних видиковаца. Први прстен чиниће излетничке стазе зоне са прелазним режимом заштите I. Овај прстен омогућиће непосредно сагледавање главних групација налазишта (Античке утврђене царске

палате Феликс Ромулијана и групације археолошких локалитета „Магура“) у пределу какав је приближно био у античко доба. Приступ првом прстену предвиђен је споља из Гамзиграда и Звездана, као и из централног дела шире зоне заштите, а изнутра од Античке утврђене царске палате према археолошком локалитету и културном пункту „Римски мајдан“ и другим локалитетима. „Римски мајдан“ (312 метара) представља највиши и најлепши видиковац првог прстена панорамске стазе на подручју археолошког налазишта. Други прстен чиниће излетничке стазе зоне са прелазним режимом заштите II и стаза за ципове шире зоне заштите. Најлепши видиковци у оквиру другог прстена панорамске стазе су Бељавина (340 метара), на простору зоне са прелазним режимом заштите II, Павлово брдо (384 метара) и туристички пункт утврђење Краварник (438 метара), на проширеном простору шире зоне заштите.

1.5. Политика финансирања заштите археолошког налазишта

Из националног инвестиционог плана потребно је обезбедити део финансијских средстава намењених заштити археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, с обзиром да оно представља непокретно културно добро од изузетног значаја у статусу Светске културне баштине. Такође, део финансијских средстава је потребно издвојити из Фонда за развој Републике Србије. Ово налазиште, као потенцијални висококвалитетни туристички производ, поседује разноврсне елементе туристичке атрактивности. Добро осмишљена атрактивност подручја археолошког налазишта доводи до развоја туризма, а он генерише развој више кључних привредних грана и на тај начин доводи до економског и социо-културног развоја локалне заједнице.

Финансијска средства за заштиту културно-историјског наслеђа на подручју археолошког налазишта прикупљаће се продајом улазница за археолошко налазиште, разних сувенира и публикација тематски везаних за само налазиште или за културни образац локалног становништва, плаћањем споменичке ренте (уколико овај инструмент заштите буде усвојен у Републици Србији).

Значајна финансијска средства за заштиту животне средине на подручју археолошког налазишта биће обезбеђена из Републичког и Фонда за заштиту животне средине општине Зајечар. Ова средства се углавном прикупљају применом следећа два економска инструмента заштите животне средине: накнада за коришћење природних вредности и накнада за загађивање животне средине. Такође, посетиоци који бораве на подручју археолошког налазишта плаћаће еколошку таксу, урачунату у улазницу за археолошко налазиште или у оквиру боравишне таксе.

Домаћа и страна предузећа туристичке привреде и других привредних грана, разни државни органи и организације, међународне организације и институције, итд., могу се јавити као спонзори, кредитори, донатори, итд., истраживачких и конзерваторско-рестаураторских и других радова, као и промотивних и других активности које за циљ имају заштиту и очување културно-историјског и природног наслеђа на подручју археолошког налазишта.

1.6. Управљање археолошким налазиштем

Просторни план подручја археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград предвиђа да управљање над непокретним културним добром треба поверити јавном предузећу. Овим планом је предложен само назив јавног предузећа, који је истоветан називу археолошког налазишта, док његова структура, као једно од кључних питања, није подробније разматрана.

Сматрамо да би организацију задужену за управљање овим налазиштем требало формирати као предузеће у мешовитом, односно државно-приватном власништву. Републички завод за заштиту културе и регионална или локална дестинацијска менаџмент организација јавили би се као кључни стејкхолдери предузећа, а придружила би им се локална предузећа туристичке привреде и других привредних грана, као и разне непривредне организације. Републички

завод за заштиту споменика културе стараће се о истраживању културно-историјског наслеђа на подручју археолошког налазишта и о конзерваторско-рестаураторским радовима везаним за заштиту овог наслеђа. Дестинацијска менаџмент организација биће задужена за рационално коришћење културно-историјског и природног наслеђа (превасходно презентација и интерпретација), развој туристичке инфраструктуре, активности и садржаја на подручју археолошког налазишта. Дестинацијска менаџмент организација се јавља као „карика“ између заштитничких интереса Републичког завода за заштиту споменика културе и економских и социо-културних интереса разних привредних и непривредних организација, које се налазе на подручју археолошког налазишта, везаних за наслеђе којим располаже археолошко налазиште. Предузећа туристичке привреде и других привредних грана, као и разне непривредне организације, јавиће се као непосредни реализатори развоја туристичке инфраструктуре, активности и садржаја на подручју археолошког налазишта. Они ће се, у великом броју случајева, јавити као непосредни реализатори заштите културно-историјског наслеђа и природе подручја овог налазишта.

Било би корисно да се у рад организације која ће бити задужена за управљање археолошким налазиштем укључе Археолошки институт у Београду, Туристичка организација Србије и државна Агенција за развој туризма (налази се у фази оснивања). Археолошки институт у Београду би Републичком заводу за заштиту споменика културе пружио подршку у истраживању и обављању конзерваторско-рестаураторских радова на културно-историјском наслеђу којим располаже археолошко налазиште. Туристичка организација Србије би помагала око креирања и реализације активности везаних за промоцију археолошког налазишта. Агенција за развој туризма би путем финансијских средстава и пружањем стручних савета помагала дестинацијској менаџмент организацији у креирању програма, планова и пројеката намењених развоју туризма на подручју овог налазишта.

1.7. Развој туристичке атрактивности на подручју археолошког налазишта

Интегрална заштита је кључни предуслов развоја туристичке атрактивности археолошког налазишта. Овај вид заштита посвећује подједнаку пажњу очувању три главне групе ресурса туристичке атрактивности: непокретно културно-историјско наслеђе, природно наслеђе и културни образац локалне заједнице, и на тај начин омогућава њихово синергијско дејство, које археолошко налазиште из потенцијалне туристичке дестинације могу преобразити у висококвалитетан туристички производ. Уколико се испоштују инструменти интегралне заштите археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград, посебно они садржани у форми зона заштите и просторно-функцијских целина овог налазишта, могућ је успешан развој следећих видова туризма на подручју овог налазишта:

Културни туризам. Огледаће се у презентацији археолошких локалитета, евидентираних потенцијалних споменика културе, просторних културно-историјских целина и одржавању различитих културних манифестација на подручју археолошког налазишта. За презентацију налазишта биће задужени водичи које ће запошљавати јавно или мешовито предузеће „Археолошко налазиште Ромулијана-Гамзиград“. За посетиоце биће организоване археолошке и историјске радионице. Простор налазишта са својим створеним и природним вредностима је идеалан за одржавање разних културних манифестација: позоришних представа, филмских пројекција, сликарских и вајарских изложби, концерата, модних ревија, савремених перформанса и сл. Ове манифестације би биле посебно атрактивне уколико би се одвијале у оквиру најуже зоне заштите, у строго контролисаним условима. Потребно је осмислити представе које су тематски везане за налазиште, као што су: Смотра римске легије, Царска свита на Галеријевом двору, Разнода у доба Римског царства, Вожња римским двоколицама итд. Посетиоцима би требало омогућити да уместо пасивних посматрача постану активни учесници ових представа, које би тако попримиле облик својеврсног *geenacment* туризма. Биће организоване и изложбе посвећене староримском

културно-историјском наслеђу. Туристи ће, такође, моћи да се упознају са културним обрасцем локалног становништва. Звездан је, у ове сврхе, замишљен као етно-насеље. У оквиру овог насеља одржаваће се разне етно-културне манифестације: сабори народних игара, песништва, етно-заната, сеоски сајмови, вашари, итд. У Звездану одржаваће се етно-изложбе са разноврсном тематиком: народна ношња и накит, старо сеоско покућство и оруђа за рад, етно-архитектура Тимочке крајине и сл. Етно-културне манифестације и изложбе одржаваће се и у другим насељима на подручју налазишта, али ће бити знатно скромнијег обима. За посетиоце биће организоване етнолошке радионице.

Бањски туризам. Савремени људи живе у срединама са високим степеном урбанизације, индустријализације и аерозагађења. У оваквим животним условима они су подложни различитим здравственим тегобама и проблемима. У циљу уклањања ових тегоба и проблема они се окрећу познатим здравственим институцијама, али и бањским и климатским лечилиштима као оазама очуване природе и свежег ваздуха. Бање и климатска лечилишта су последњих неколико деценија постали један од главних синонима за природан начин живота. На подручју археолошког налазишта налази се Гамзиградска Бања. Не постоје докази који би потврдили да су Римљани користили термоминералне изворе Бање, али се претпоставља да су они то ипак чинили. Термоминерални извори Бање су коришћени у једном периоду турске владавине. Са уређењем Бање отпочело се 20-их година прошлог века. Бања има четири термоминерална извора и спада у ред земноалкалних хипертермалних бања. Ови извори су каптирани у кориту Црног Тимока, ограђени бетоном и спроведени до базена и када Завода за рехабилитацију, који представља главно и једино лечилиште у оквиру ове бање. Температура ових извора креће се од 32 до 42⁰С. Вода из ових извора је погодна не само за купање, већ и за пиће. Завод за рехабилитацију поседује три базена који користе воду из ових извора. У једном од ових базена гости Бање се мажу лековитим минералним блатом. Завод већ годинама обавља припрему спортиста и лечи реуматичне болести, ишијас, стомачне тегобе, женска генитална обољења, неуралгије, пулмолошке болести, нека кожна обољења и последице повреда. Гостима Бање на располагању стоје смештајни капацитети Завода и хотела „Каструм“, као и других мањих хотела. Гамзиградска Бања има раскошно уређене парковске просторе.

Рурални туризам. Сеоска домаћинства на подручју археолошког налазишта пружиће туристима могућност да се укључе у свакодневни живот и рад локалног становништва. Туристи ће на имањима ових домаћинства учествовати у пољским и воћарско-виноградским радовима, узгајању стоке, сакупљању лековитог биља и производњи природних лекова, производњи и конзумацији еколошки здраве хране. Туристи ће у оквиру ових домаћинстава моћи да се упознају са организацијом сеоског домаћинства, традиционалним занатима, обичајима локалног становништва итд. Главну улогу у развоју руралног туризма на подручју налазишта имаће катастарска општина Гамзиград. На подручју ове општине налази се велики број очуваних бачија. За развој руралног туризма на подручју налазишта значајна је и јужна подзона шире зоне заштите. У овој подзони налазе се бачије уз које је могућа доградња објеката за становање и производњу.

Спортско-рекреативни туризам. Постојећа насеља и планирани комплекси на подручју археолошког налазишта располагаће различитим спортско-рекреативним садржајима. Туристи ће користити бројне терене за фудбал, мали фудбал, одбојку, рукомет, кошарку, мини-голф, као и један терен и једну халу за мале спортове. Ови терени биће једнонаменски или комбиновани, откривени или наткривени. У погледу спортско-рекреативних садржаја посебно се издваја Гамзиградска Бања која, поред горепоменутих садржаја, има универзалну спортску халу, олимпијски базен, куглану, вештачко клизалиште (ради у току зимских месеци) и тениске терене. Сва постојећа насеља и сви планирани комплекси имају уређене парковске просторе, а само нека насеља и неки комплекси имају трим стазе и игралишта за децу. Активности аква спорта и рекреације одвијаће се у оквиру плажа хидроакмулација на горњем и доњем току Црног Тимока. Ове плаже имаће у свом саставу терене за рукомет, мали фудбал, кошарку, одбојку и одбојку на песку. Дуж њих налазиће се сплавови и докови

за чамце. Туристи ће на овим плажама моћи да изнајме мала пловила (као што су педалине, скутери, кајаци и сл.), а на располагању стајаће им и возња бродом. На подручју доње хидроакумулације налазиће се пливачки, кајакашки, риболовачки и бициклички клуб. Ови клубови пружаће инструкторске услуге, у оквиру својих спортских школа, заинтересованом локалном становништву и туристима. Требало би основати фудбалске, рукометашке и одбојкашке клубове, и организовати спортске школе у оквиру њих. Туристима на располагању стоји и спортско стрелиште.

Излетнички туризам. Туристима ће на располагању стајати велики број излетничких стаза намењених за кретање пешака, јачача и планинских бициклиста, као и стазе за кретање џипова и два прстена панорамске стазе. Ове стазе водиће туристе кроз живописне и зеленилом богате пределе археолошког налазишта. На свим излетничким стазама налазиће се закони намењени за пикник, предах и склањање у случају природних непогода. Ови закони биће изграђени од камена и дрвета и имаће уређена ватришта и седишта. За излетнике биће организоване еколошке радионице.

Ловни туризам. Лов би од комплементарне активности на подручју археолошког налазишта могао да прерасте у ловни туризам. Потребно је повећати обим и обогатити фонд шумске дивљачи, изградити ловачки дом и зграде ловачког газдинства. Ловачки дом и зграде ловачког газдинства могу се налазити у оквиру северне или јужне подзоне шире зоне заштите. Пожељно је да ове зграде буду подигнуте у виду етно-објеката. У Звездану или Гамзиграду могу се отворити специјализоване продавнице које ће нудити ловачку опрему. Уз одстрел, као основну компоненту овог вида туризма, туристима би на располагању стајале следеће услуге: организовање и стручно вођење лова, превоз до ловишта, чишћење дивљачи, итд.

Риболовни туризам. Црни Тимок са својим притокама је богат рибом. Дуж ове реке и њених притока потребно је урадити риболовачке стазе и мале докове за чамце. Туристима би на располагању стајале следеће услуге: организовање и стручно вођење риболова, школа риболова, превоз до риболовачких стаза, возња чамцем и сл. Специјализоване продавнице у Гамзиграду и Звездану би, поред ловачке, нудиле риболовачку опрему.

2. Проблеми интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Виминацијум

2.1. Проблеми интегралне заштите

Приликом реализације интегралне заштите непокретног културно-историјског наслеђа јављају се бројни и разноврсни проблеми. Они су последица комплексних односа у које ступају учесници интегралне заштите, односно различитих ставова које заузимају по питању заштите и користи коју очекују од непокретног културног добра. На основу природе коју поседују, ове проблеме можемо сврстати у разне групе. Међу најзначајније групе проблема који се односе на интегралну заштиту непокретног културно-историјског наслеђа спадају:

- **Конфликти везани за економски развој** – непокретно културно добро може да се налази на подручју које поседује ресурсе неопходне или значајне за економски развој региона, државе или локалне заједнице (попут археолошког налазишта Виминацијум које лежи на површинском копу лигнита, манастира Грачаница који се потапа хидроакумулацијом „Стуборовни“, итд.).
- **Проблеми заштите животне средине** – непокретно културно добро је изложено различитим загађењима животне средине (аерозагађење од саобраћаја и других извора, чврсти отпад, опасне хемијске материје, бука, итд.), а које производе, одлажу или на неадекватан начин рукују њима туристи, локално становништво и други корисници простора у његовом окружењу.
- **Проблем доступности непокретног културног добра** – доступност чине два кључна елемента: саобраћајна приступачност и систем туристичке сигнализације непокретног културног добра. Саобраћајна приступачност утиче на скраћивање или продужавање времена које је посетиоцима потребно да би дошли до непокретног културног добра, а тиме и на дужину њиховог боравка на подручју добра. Систем туристичке сигнализације непокретног културног добра (путокази, билборди, инфо-табле, итд.) представља значајан инструмент његове промоције. Он пружа потенцијалним посетиоцима информације о каквој се врсти непокретног културног добра ради, како до њега доћи и каква искуства оно нуди.
- **Однос локалне заједнице према заштити непокретног културног добра и развоју туризма** – недовољна информисаност о значају непокретног културног добра, слаба укљученост у програме и пројекте интегралне заштите и запостављање локалног културног обрасца доводи до незаинтересованости локалне заједнице за судбину добра. Оваква ситуација носи у себи велику опасност, јер може узроковати заустављање истраживања на појединим деловима подручја непокретног културног добра, довести до озбиљног уништавања и пљачкања покретног и непокретног културно-историјског наслеђа које још увек није откопано и конзервирано, архитектонског загађења непримереном градњом у окружењу добра, и тиме осиромашити укупну туристичку понуду добра и умањити број потенцијалних посетилаца, итд.

Наведене проблеме интегралне заштите анализираћемо подробније на примеру непокретног културног добра Виминацијум.

2.2. Проблеми интегралне заштите на примеру археолошког налазишта Виминацијум

2.2.1. Археолошко налазиште

Археолошко налазиште Виминацијум представља остатке староримског града и војног логора чувеног по најлепшим касноантичким фрескама на територији Римског царства. Виминацијум се налази око 100 километара југоисточно од Београда и 12 километара

североисточно од града Пожаревца, у ареалима села Стари Костолац и Дрмно, која су удаљена 3 километра од града Костолца.

Виминацијум је имао бурну историју, од тренутка када је основан у I веку, па све до коначног пада под најездом Словена у VII веку. Цар Хадријан га је у II веку учинио муниципијем (римском општином) и главним градом пограничне провинције Горње Мезије (Moesia Superior), која је обухватала простор данашње Централне, Источне и Јужне Србије. Будући да се радило о пограничној провинцији, то је граду донело велики углед. Овај углед допринеће да Виминацијум у III веку постане колонија, и тиме стекне право ковања новца и могућност живе размене добара са већим трговачким центрима царства. За ово раздобље везује се и његов највећи процват. Међутим, за развој Виминацијума као трговачког центра заслужно је и природно окружење у којем се град налазио, као и путеви на чијм се раскршћима налазио. Он се са северне стране ослањао на Костолачки дунавски рукавац, а са западне стране на десну обалу реке Млаве. Доцније, он ће се проширити и на леву обалу реке Млаве. Ове две реке су поља око Виминацијума претварале у житом богате ризнице, а рудник угља, који се налазио у његовој близини, дао је додатни подстицај развоју занатства. Поред овог града пролазио је пут који је водио дуж читаве Горње Мезије и преко Наисуса, до Македоније и Грчке; као и пут који је преко провинције Паноније, Сирмиума, Сингидунума, и даље низ Дунав настављао до ушћа у Црно море. У Виминацијуму су посебно биле заступљене грнчарске и стакларске радионице, као и уметнички атељеи. Интересантна је чињеница да су грнчари, поред посуђа и других предмета за покућство, производили и грађевински материјал, углавном водоводне цеви и зидарске опеке. Стаклари су производили боце и друге предмете од стакла, који су се одликовали разноврсним облицима, бојама и величинама. Посебно су се издвајале боце и стаклено посуђе које је подражавало полихромност мермера. Међу уметницима, посебно су се истицали фрескосликар и произвођачи накита. Стил фрескосликара Виминацијума одликује се јасном колорита, живим облицима и префињеношћу израза, због чега ниједан други антички уметнички центар није својевремено могао да се такмичи са њима. Произвођачи накита створили су праву симфонију боја и облика, која се посебно огледала у прстењу, наруквицама, огрлицама, минђушама израђеним у комбинацији племенитих метала и драгог камења или племенитих метала и стаклене пасте. Виминацијумска ковница новца произвела је изненађујуће велики број новчића од бакра за само шеснаест година колико је трајао њен рад у III веку. Емитовала је новац неколико царева, а израђивала је и медаљоне.

Виминацијум је поседовао богате храмове, велике терме, амфитеатар, раскошне палате (украшене фризовима, мозаицима, фрескама и скулптурама) са својеврсним видом централног грејања које се заснивало на циркулацији топле воде. У срцу града налазио се војни логор са импресивно украшеним масивним главним вратима, Porta Praetoria. Такође, он је поседовао и некрополу са 14.000 разноврсних гробница. Управо се у овим гробницама налазе ремек-дела позног староримског сликарства, попут фрески „Дивина“, која носи и назив „Мона Лиза касне антике“, „Христов монограм“ и „Небески јахач“. Виминацијум је познат и по Маузолеју цара Хостилијана, који није оставио никакав значајан траг у историји Римског царства, али је његова смрт обавијена велом тајне и зато побуђује пажњу посетилаца археолошког налазишта. Виминацијум се може сматрати царским градом, јер је Хостилијан у њему провео читав живот.

Виминацијум је угостио велики број римских царева на њиховим војним подухватима, дипломатским путовањима, путовањима из здравствених разлога или зарад доколице и разоноде. Међу овим царевима налазили су се, поред већ споменутог Хадријана, и Септимије Север, Диоклецијан, Константин Велики и његов син Констанције I, Јулијан.

Најезда Авара, у V веку, и Словена, у VII веку, допринеће да живот у Виминацијуму замре и полако ишчезне под наслагама плодне земље, због чега је ово археолошко налазиште добило назив „Балкански Помпеји“.

Виминацијум је 1949. године проглашен за општеномодно културно добро, а 1979. године проглашен је непокретним културним добром од изузетног значаја одлуком Скупштине

Социјалистичке Републике Србије (Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 14//79).⁵¹

Слика 24.
Фреска Дивина

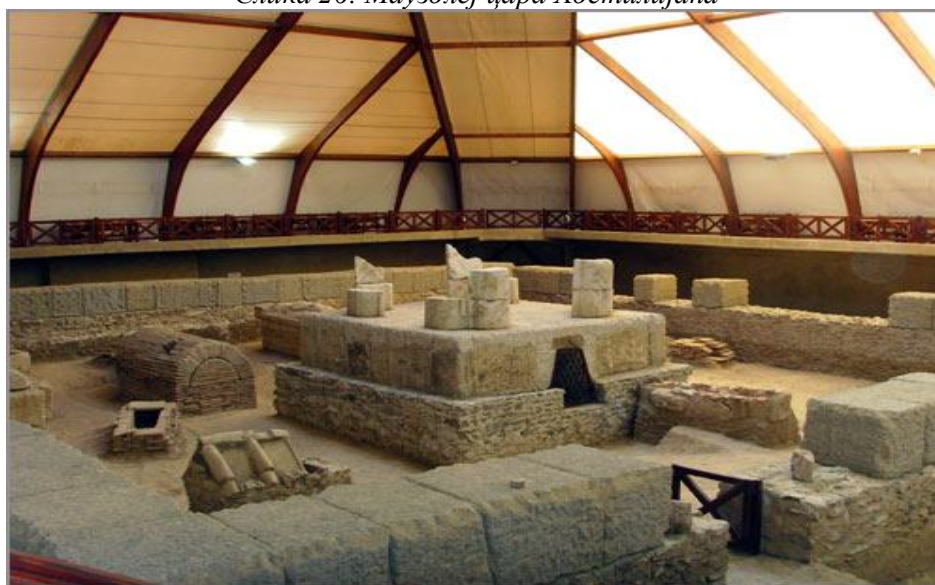

Слика 25.
Гробница са Христовим Монограмом

Извор: www.viminacium.org.rs/Art/TombsFrescoes

Слика 26. Маузолеј цара Хостилијана

Извор: <http://belgrade.usembassy.gov/archives/press/2007>

Слика 27. Прстен и брош са драгим каменом

Извор: www.viminacium.org.rs/Art/Jewellery

Слика 28. Новчић из виминацијумске ковнице

Извор: www.viminacium.org.rs/Art/RomanCoins

⁵¹Историја Виминацијума: <http://www.viminacium.org.rs/Viminacium/RomanCityCamp>; www.viminacium.org.rs/Art и www.viminacium.org.rs/Architecture

2.2.2. Проблеми интегралне заштите археолошког налазишта

2.2.2.1. Проблем доступности археолошког налазишта

2.2.2.1.1. Саобраћајна приступачност

Друмски саобраћај. До града Пожареваца се може доћи магистралним путем М-24, који се пружа трасом Пожаревац-Кучево-Мајданпек-Неготин-бугарска граница. Магистрални пут М-24 представља везу са аутопутем Е-75, односно паневропским мултимодалним транспортним коридором Х. Пожаревац и Костолац повезује регионални пут Р-103.⁵² Овај пут се налази у јако лошем стању, те је потребно што хитније приступи његовој реконструкцији. Од Костолаца до археолошког налазишта Виминацијум води асфалтирани локални пут.

Железнички саобраћај. Град Пожаревац налази се на прузи Београд-Бор-Зајечар, која повезује Тимочку крајину и целу Источну Србију са кључним железничким артеријама у држави⁵³. Посетиоци који се одлуче да до археолошког налазишта дођу железницом, принуђени су да од Пожареваца до Костолаца користе локалне аутобусе, јер је пруга која их повезује запуштена. Таква ситуација доводи до стварања притиска на приградске аутобуске линије града Пожареваца и додатно оптерећује већ руинирани регионални пут, а посетиоцима скраћује време боравка на подручју археолошког налазишта. Потребно је хитно реконструисати железничку пругу Пожаревац-Костолац, са циљем да се отклоне или у значајној мери ублаже последице постојеће ситуације. У Костоцу, посетиоце чека организовани превоз луксузни аутобусима, који се налазе у власништву археолошког налазишта Виминацијум, до овог непокретног културног добра.

Водени саобраћај. Посетиоци до археолошког налазишта могу стићи реком Дунав. Ова река представља међународни пловни пут и један од најзначајнијих транзитних путева на свету, познат као коридор VII⁵⁴. Дунав је проглашен реком културе, што иде у прилог Виминацијуму као споју непокретног културног добра и туристичке атракције. У селу Стари Костолац, које је удаљено 3 километра од археолошког налазишта, изграђено је пристаниште. Пристаништу недостаје адекватно привезиште за чамце и јахте, урађено по европским стандардима. Пристан за туристичке бродове је обезбеђен. Из Старог Костолаца посетиоце чека организовани превоз луксузним аутобусима до археолошког налазишта Виминацијум.

Ваздушни саобраћај. Спортски аеродром „Костолац“ удаљен је 2 километра од центра Костолаца, и налази се на самој обали Дунава. Аеродром пружа услуге нередовне авио-такси службе, панорамског разгледања и авио-рекламе. Слетање на аеродрому „Костолац“ омогућава путницима да искусе јединствени доживљај сличан доживљају приликом спуштања на велике носаче авиона, а захваљујући Дунавској равници која креира овај ефекат. Потребно је успоставити редовну авио-такси службу између аеродрома „Костолац“ и аеродрома у Београду и Нишу, првенствено у циљу превоза посетилаца археолошког налазишта. За посетиоце, који су до археолошког налазишта дошли користећи друге видове превоза, панорамско разгледање Виминацијума из ваздуха било би права атракција. Аеродром сваке године у августу организује међународни авио-митинг. Овај митинг омогућава да се велики број потенцијалних посетилаца, који нису првенствено мотивисани разгледањем и упознавањем са културно-историјским наслеђем, нађе у непосредној близини археолошког налазишта.⁵⁵

Савремени туристички тренд представља обилазак туристичких локалитета пешке, бициклом, сопственим аутомобилом или њиховом комбинацијом. Дуж целокупне

⁵² http://www.putevi-srbije.rs/pdf/serbia_main_and_regional_road.pdf

⁵³ http://www.putevi-srbije.rs/pdf/serbia_main_and_regional_road.pdf

⁵⁴ http://sr.wikipedia.org/sr/Panevropski_koridori и http://sr.wikipedia.org/sr/Паневропски_коридор_7

⁵⁵ <http://www.yumiland.com/aviomarket/>

културно-историјске руте „Пут римских царева“, у оквиру које се налази Виминацијум, планиране су бициклическе стазе које би се надовезивале на постојеће европске коридоре кроз Србију: еуровело 6 (3.653 километра) и еуровело 11 (5.964 километра).

2.2.2.1.2. Систем туристичке сигнализације

Туристичка сигнализација је неразвијена. Путокази који воде до археолошког налазишта неадекватне су величине. Они су формата странице А4. Само један путоказ је лако уочљив јер поседује нешто већи формат. Потребно је неодговарајуће формате путоказа заменити одговарајућим и повећати њихов број, нарочито дуж аутопута Београд-Ниш, Е-75, односно коридора Х. Такође, на аутопуту Београд-Ниш, од скретања за Пожаревац, недостаје вертикална саобраћајна сигнализација која би јасно показивала пут ка Виминацијуму. Ову сигнализацију је неопходно поставити.

Дуж кључних аутопутева у земљи, као и значајнијих магистралних путева, потребно је поставити инфо-табле и билборде чији ће садржај већим делом или у потпуности бити посвећен општим и/или специфичним информацијама везаним за Виминацијум. Они ће за циљ имати да побуде пажњу и/или да дубље заинтересују потенцијалне посетиоце за археолошко налазиште. Уколико би садржај инфо-табле или билборда био само делимично посвећен Виминацијуму, било би идеално да његов другио део буде посвећен општим информацијама о културно-историјској рути „Пут римских царева“ или неком другом локалитету који се налази у оквиру ове руте.

2.2.2.2. Конфликти заштите археолошког налазишта и развоја енергетике

У непосредној близини археолошког налазишта Виминацијум налазе се површински коп и рудник угља „Дрмно“ и термо-електрана „Костолац“. Дугорочном стратегијом косточаког рударско-енергетског басена предвиђено је проширење рудника „Дрмно“ и изградња новог термоенергетског блока снаге 350 мегавата у оквиру термоелектране „Костолац“⁵⁶. Ова ситуација угрожава заштиту културно-историјског наслеђа на подручју Виминацијума и отежава његову туристичку афирмацију.

Површински коп „Дрмно“ представља богат извор енергената неопходних за економски развој државе. Он садржи резерве угља у износу од 440 милиона тона. Значајан део ових резерви налази се испод археолошког налазишта Виминацијум, које се простире на површини од преко 450 хектара. Пројекцијом површинског копа „Дрмно“ до 2040. године неће бити угрожена само зона римског града и војног логора, док су градски ареали Виминацијума већ сада угрожени напредовањем копа. Непосредно пред линијом површинског копа налазе се аквадукт из I века, у дужини од 10 километара, и античка базилика из прве половине IV века. Аквадукт захтева хитну конзервацију и покривање, јер оваква врста староримских објеката представља светску атракцију. Део аквадукта, делимично археолошки истражен, већ је морао да буде премештен, јер је зашао на фронт простирања копа. Пошто историјски документи сведоче да је Виминацијум у IV веку био значајно епископско седиште, претпоставља се да базилика представља прву хришћанску богомољу на подручју овог археолошког налазишта. Да би се базилика сачувала неопходна је хитна конзервација и измештање. У наредном периоду на удару линије копа наћиће се и други значајни староримски културно-историјски споменици, попут некропола, пољопривредних имања римских војника-ветерана са чувеним сеоским резиденцијама – вилама рустикама, терми, римских путева који су повезивали Виминацијум са суседним градовима.

У државне приоритете спадају и заштита културно-историјског наслеђа од изузетног значаја и експлоатација енергетских ресурса, што намеће потребу за проналажењем компромисних решења. Један од најконструктивнијих приступа овом проблему подразумева

⁵⁶ http://www.te-ko.rs/te-ko_plus/buducnost_kompanije/index.1.html

јасно дефинисање редукованих граница археолошког налазишта и истраживање и преселење покретног и непокретног археолошког материјала који се буде нашао ван ових граница, а у складу са постепеним напредовањем копа и о трошку јавног предузећа „Термоелектране и површински копови Костолац“, у чијем саставу се налази површински коп „Дрмно“. Предузеће „Термоелектране и површински копови Костолац“ послује у оквиру јавног предузећа „Електропривреда Србије“. Сходно томе, очекује се да „Електропривреда Србије“ издвоји значајна финансијска средства за потребе истраживања покретног и непокретног археолошког материјала који се налази на простору планираног напредовања копа и његове конзервације и пресељења на редуковано подручје археолошког налазишта Виминацијум. Такође, очекује се финансијска подршка Министарства за енергетику и Министарства културе Републике Србије. На овај начин сачуваће се велики део културно-историјског наслеђа којим Виминацијум располаже и омогућити неометана експлоатација угља у оном обиму који је готово истоветан обиму садржаном у пројекцији површинског копа „Дрмно“.

2.2.2.3. Проблем загађења животне средине

Кључни еколошки проблем на подручју археолошког налазишта Виминацијум представља пепео, настао у процесу припреме угља за употребу у термоелектрани „Костолац“⁵⁷. Ветар разноси пепео са депонија које се налазе у близини Виминацијума, села Стари Костолац и Дрмно. Он продире у обрадиве површине које припадају атарима ових села, систем за водоснабдевање и канализацију отпадних вода, реку Дунав и постепено нагриза споменичко наслеђе археолошког налазишта. На тај начин депоније пепела прерастају, поред еколошког, у велики економски и социјални проблем за околину, регион и државу. Такође, због близине румунске границе проблем добија међународни карактер.

Опасност коју депоније пепела представљају по животну средину археолошког налазишта и његову околину додатно је увећана врстом угља који се вади у оквиру површинског копа „Дрмно“. У питању је лигнит. Он у сировом стању садржи 25% пепела, а после сушења тај проценат пада и до 5%. Велике количине штетних гасова ослобађају се у процесу сушења: азот-моноксид, азот-диоксид, сумпор-моноксид, сумпор-диоксид, угљен-диоксид, амонијак, водоник сулфид, итд. Већина ових гасова помаже у стварању или ствара ефекат стаклене баште.

У циљу решавања проблема са депонијама пепела на располагању стоје различите мере, попут прскања пепела водом, формирања ветрозаштитних појасева или рекултивације. Једну од најбољих метода представљају „мокре ливаде“. „Мокре ливаде“ чине специјално одабране биљке које својим коренским системом разбијају отровне материје на проста и безопасна хемијска једињења, која потом у великој мери користе за сопствени раст и развој. Ове биљке одишу пријатном спољашношћу. Због ових карактеристика, било би пожељно „мокре ливаде“ засадити на подручју археолошког налазишта Виминацијум и око села Стари Костолац и Дрмно као својеврсни еколошки и естетски штит.

Проблем гасова који стварају ефекат стаклене баште може се решити употребом алтернативних извора енергије, првенствено обновљивих, на подручју археолошког налазишта и његове околине. Проблем снабдевања електричном енергијом и грејања на подручју археолошког налазишта везан је за термоелектрану „Костолац“. Једно од могућих решења је употреба енергије сунца у виду соларних плоча или изградња мини хидроцентрале у Костолачком рукавцу, којим би управљало археолошко налазиште. На овај начин значајно би се успорио раст депонија пепела и смањила емисија отровних гасова из сушара угља. Соларна енергија би се на истоветан начин могла употребити и у селима Стари Костолац и Дрмно. Уколико би се изградила мини хидроцентрала, археолошко налазиште би струјом и грејањем снабдевало ова села, и на тај начин обезбедило додатна финансијска средства за потребе интегралне заштите. Могућа је и комбинација соларне и хидроенергије, како на

⁵⁷ http://www.te-ko.rs/te-ko_plus/zastita_zivotne_sredine/index.1.html

подручју Виминацијума тако и у селима. Такође, Виминацијум би могао да искористи свој имиџ као најпопуларнији и најбоље организован туристички локалитет, у оквиру културно-историјске руте „Пут римских царева“, да привуче стране инвеститоре који би уложили средства у изградњу мале соларне електране, која би, поред њега и села, снабдевала Костолац. Обновљиви извори енергије су у принципу слободни, али то не важи и за технологије које се примењују за њихову експлоатацију. Министарство енергетике и Министарство животне средине и просторног планирања требали би да узму учешћа у изради планова, програма и пројеката везаних за примену алтернативних/обновљивих извора енергије на подручју археолошког налазишта Виминацијум, као и да финансирају њихову реализацију. За ову сврху могу се издвојити и значајна средства из Националног инвестиционог плана. Док се не почне са применом алтернативних извора енергије, потребно је заменити старе и дотрајале моделе филтера на димњацима термоелектране „Костолац“.

2.2.2.4. Однос локалне заједнице према заштити културног наслеђа и развоју туризма

Локална заједница не поседује одговарајући ниво свести везан за заштиту и очување културно-историјског наслеђа којим располаже Виминацијум, а које представља кључну туристичку атракцију града Костолаца и околних села, и на којој се темељи развој свих постојећих и планираних туристичких активности на подручју општине Пожаревац, односно Браничевског округа.

Само 2% археолошког налазишта Виминацијум је истражено, док остатак споменичког наслеђа лежи на површини или закопан испод плодних обрадивих површина, које се налазе у власништву мештана села Стари Костолац и Дрмно. Ове обрадиве површине углавном чине њиве, што подразумева интензиван вид обраде земљишта. За обраду земљишта локално становништво употребљава тешку механизацију која причињава велику штету споменичком наслеђу, јер сече и меље покретни и непокретни археолошки материјал. Такође, они користе непокретни археолошки материјал (остатке староримских сеоских вила, занатских радионица, терми, итд.), који су оштетили или откопале њихове машине, као грађевински материјал за куће и помоћне објекте на својим имањима.

Пиратерија уметничко-историјских предмета на подручју археолошког налазишта попримила је забрињавајуће размере. На мети крадљиваца углавном се налази покретни археолошки материјал, посебно новчићи, накит, украсне вазе и посуђе за јело од fine керамике, стаклени предмети живих боја, итд. Неретко се дешава да плен постану и раскошни архитектонски украси староримских резиденција и гробница, попут мозаика, фрески, фризова и скулптура. Уколико је уметничко-историјски предмет очуван у великој мери или сачуван у целини крадљивци се не либе да га изломе и продају на „парче“. О озбиљности проблема сведочи неколико сликовитих примера. У јануару 2008. године крадљивци су тракторима, користећи опрему за „ригловање“, преорали место на коме се налази амфитеатар, непосредно пошто су археолози САНУ-а започели снимање терена⁵⁸. Археолози процењују да је читав плен представљало свега пар металних предмета, а да су при томе скоро у потпуности самлевени стубови, седишта и зидови једног дела амфитеатра. На интернету, на рекламним и сајтовима аукцијских кућа, често се могу наћи уметничко-историјски предмети украдени са подручја Виминацијума. На овим сајтовима, најчешће се нуде староримски новчићи из Виминацијума, чија се просечна цена креће око 50 долара. На сајту интернет аукцијске куће „e-bay“ ови се новчићи стално нуде на продају. Једна особа је 2009. године на „e-bay“-у понудила на продају новчиће са овог археолошког налазишта, уз напомену да је до сада продала 170.000 комада, а да ће ускоро оно бити празно и да ће онда њихове цене скочити⁵⁹. Исте године, археолози су утврдили да је једна

⁵⁸ <http://www.danas.co.yu/20030308/terazije.htm>

⁵⁹ <http://www.poslovnazena.biz/poslovanje/prodaja-opljackanog-arheoloskog-blaga-srbije-1-895>

скулптура продата за десетак хиљада евра, а што је заправо тек део стварне вредности овакве врсте предмета. Разлози масовне пљачке споменичког наслеђа на подручју Виминацијума леже у чињеници да се крајем 80-их година XX-ог века низ источноевропских земаља, чије становништво је живело у тешкој материјалној ситуацији, отворио према Западу. Дошло је до нагле трансформације затвореног тржишта у тржиште отвореног типа. Таква клима погодује расту и развоју „црног тржишта“. Такође, Србија је била погођена санкцијама и ратовима који су беснели на подручју региона у последњој деценији прошлог века. Локално становништво на подручју Виминацијума најчешће представља само непосредне извршиоце крађе непокретног културно-историјског наслеђа, посебно када се ради о вреднијим уметничко-историјским предметима, док се као главни наручиоци, планери акције и продавци украдених културно-историјских предмета јављају добро организовани домаћи и страни дилери и трговци антиквитетима.

Економска ситуација у којој се налазе мештани Костолца, Старог Костолца и Дрмна је неповољна. Економске активности локалног становништва везане су за рудник угља „Дрмно“, термоелектрану „Костолац“ и пољопривреду. Међутим, нарушена животна средина, која се посебно огледа у деградацији обрадивог земљишта и воде за наводњавање, узрокована депонијама пепела и отпадним водама термоелектране „Костолац“ онемогућава развој пољопривреде. Јако лоша друмска мрежа која повезује ова насеља са околним местима, а посебно са градом Пожаревцем, и непостојање луке додатно онемогућавају развој других привредних активности у њима. Диверзификација привредног живота на подручју археолошког налазишта готово да и не постоји.

Развој туризма на подручју археолошког налазишта допринеће развоју социо-економске ситуације мештана Костолца, Старог Костолца и Дрмна, и диверзификацији културног живота у овим насељима. Постојећа туристичка инфраструктура поменутих насеља је незадовољавајућа: јако лоша саобраћајна инфраструктура, неадекватно уређени угоститељски објекти са једноличном понудом јела и пића (у Костолцу постоји само један хотел, и то са две звездице, који носи назив као и град, а у којем је једино могућ смештај туриста), оскудни рекреативни садржаји, итд.

Тим археолога САНУ-а, под руководством проф. др Миомира Кораћа, који је задужен за истраживање Виминацијума, заједно са Републичким заводом за заштиту споменика културе предложио је да се не само у окружењу овог археолошког налазишта, већ и дуж целокупне културно-историјске руте „Пут римских царева“ подигну домуси⁶⁰. Појам домус се у ширем смислу односи на било који староримски објекат који у свом саставу поседује стамбену јединицу, а у ужем смислу на староримску кућу. Домуси, у оквиру ове културно-историјске руте, биће углавном заступљени у виду мутација и манција (врсте староримских гостионица). У домусима би се поред интернационалних јела служили и староримски специјалитети, од којих би се на менију обавезно нашли либум (бесквасни хлеб од пшеничног брашна), козији сир и вина спремљена по римској рецептури. Био би осмишљен систем сертификације квалитета хране и пића. У Костолцу и Старом Костолцу, ентеријер постојећих стамбених и помоћних објеката, који се налазе у оквиру сеоских домаћинстава, могао би се адаптирати тако да подсећа на мутације и манције. Такође, дотрајале куће и помоћне објекте требало би срушити и уместо њих подићи верне репродукције мутација и манција, и при томе не мора доћи до промене власништва над остатком имања. Овај вид градње домуса подразумевао би да се власницима срушених објеката као вид компензације додели стамбени простор у Пожаревцу или у неком другом месту, уколико то могућности дозвољавају, или да добију удео власништва у новоизграђеном објекту. Село Дрмно је невелико по обиму и у будућности ће се сигурно наћи на удара линије површинског копа угља, те би било корисно да се у потпуности претвори у домус-насеље. Једини изузетак је парцела на којој је започета изградња православне цркве „Вазнесење Христово“, Домус-насеље би представљало реконструкцију староримског сеоског насеља, а чинило би га пар имања са вилама

⁶⁰ <http://www.poslovnazena.biz/razglednica/arheoloski-turizam-je-unosan-biznis-29-2449>

рустикама. У оквиру овог насеља, глумци аматери и статисти би посетиоцима приближили живот старих Римљана у руралним подручјима. На тај начин појачала би се атрактивност Виминацијума, сачувало од уништења и заборава споменичко наслеђе које лежи испод овог насеља и добио простор за пресељење археолошког материјала који се тренутно налази или ће се у блиској будућности наћи на удару површинског копа „Дрмно“. Мештанима Дрмна као вид компензације треба понудити стамбени простор у Пожаревцу или у неком другом месту, уколико то могућности дозвољавају, и обрадиво земљиште на некој другој локацији. Могућа је куповина земљишта мештана Дрмна путем аквизиције. Домус-насељем управљала би организација која управља археолошким налазиштем Виминацијум. Ове активности захтевају значајна финансијска средства и друге облике подршке, те би било реално очекивати помоћ Министарства економије и регионалног развоја, Министарства животне средине и просторног планирања, Министарства трговине и услуга и Министарства културе. Било би добро да се домаћи и страни инвеститори заинтересују за градњу домуса и узму учешћа у њеној реализацији. Такође, у оквиру појединих сеоских домаћинстава, у Костолцу и старом Костолцу, пословали би ресторани домаће кухиње, који би поред познатих традиционалних српских јела служили и локалне специјалитете.

Уместо да уништавају споменичко наслеђе Виминацијума, користећи га као грађевински материјал и нелегално га продајући или препродајући дилерима и трговцима антиквитетима, мештани градске општине Костолац и села Дрмно могли би да га сачувају и од њега остваре трајнију корист. Мештани би требали да по повољним ценама, које би у зависности од врсте археолошког материјала биле јасно дефинисане, продају споменичко наслеђе, које су пронашли на свом имању, организацији која управља археолошким налазиштем. У ову сврху она би требала да креира Фонд за откуп археолошког материјала. Организација која управља археолошким налазиштем би испитала и конзервирала купљени археолошки материјал, а потом ангажовала произвођача сувенира који би израдио квалитетне копије оригинала и продао их по пристојним ценама мештанима градске општине Костолац, који буду отворили сувенирнице. Сваки произвођач сувенира и власник сувенирнице мораће да поседује сертификат о веродостојности копије оригинала, као и да користи одговарајући лого. Сертификате ће одобравати организација која управља археолошким налазиштем Виминацијум или Министарство културе. Добро би било осмислити систем којим би се у случају открића значајнијег непокретног археолошког материјала, на имању неког од мештана градске општине Костолац или села Дрмно, имање ставило под привремену јурисдикцију организације која управља археолошким налазиштем, а власнику плаћала одговарајућа новчана надокнада, док траје истраживање, конзервација и премештање споменичког наслеђа. Могуће је у оваквим случајевима предвидети аквизицију, која би се реализовала у виду новчане надокнаде или додељивања земљишта на неком другом месту. Међутим, аквизицију треба користити само у изразито деликатним случајевима, а експропријацију избегавати.

Костолац поседује потенцијал за развој аква-наутичког туризма. Потребно је изградити насипе, урадити пристане за туристичке бродове и јахте, уредити привезишта за рибарске чамце и приступне стазе које воде ка кеју. Такође, потребно је и хортикултурно уређење обале и града, трајно решење проблема везаног за одлагања отпада, увођење бежичне интернет конекције, итд. Костолац је погодан и за развој спортског туризма. Потребно је да аеродром „Костолац“ не организује спортски аеро-митинг само у августу, већ да то чини чешће и осмисли друге видове авио-смотри. Риболовни туризам би заживео уколико би било извршено струјно порибљавање Костолачког рукавца.

Уколико би на подручју археолошког налазишта и у његовом окружењу заживеле мере еколошке заштите, изражене у виду примене алтернативних извора енергије, пре свега соларне и хидроенергије, и „мокрих ливада“, створиле би се могућности за значајнији развој агрикултурног и руралног туризма у оквиру ове туристичке дестинације. Ови видови туризма били би у великој мери заступљени у Старом Костолцу и Дрмну, без обзира да ли ће оно бити претворено у домус-насеље или не, а у мањој мери у Костолцу. Произведено воће,

поврће и житарице првенствено би подмиривали потребе археолошког налазишта, домуса и посетилаца.

За посетиоце Виминацијума град Пожаревац представља локацију која нуди интересантне допунске културно-туристичке активности. Он је права ризница културних садржаја: Народни музеј, у чијем се саставу налази Одељење археологије са лапидаријумом, Етно-парк на Тулби, један од малобројних паркова ове врсте у Србији, Кућа Фонда Петра Добриња, итд.; Галерија Милене Павловић-Барили, смештена у родној кући велике сликарке, која је стварала између два светска рата; Чачалица, спомен-парк и омиљено излетиште Пожаревчана; разне културне манифестације, међу којима се посебно истичу „Љубичевске коњичке игре“, „Ускршњи етно-фестивал“, „Сестрољински дани“ и „Островачки бећарац“.⁶¹

Подршка општине Пожаревац развоју туризма на подручју градске општине Костолац је више декларативна него стварна. Уколико би градска општина Костолац прерасла у самосталну општину, добила би право самоуправе и право да располаже сопственим буџетом, што би јој омогућило да проблеме везане за развој туризма решава сама.

Неопходно је вршити перманентну едукацију локалног становништва о значају заштите и очувања непокретне културне баштине коју поседује Виминацијум, као и позитивних и негативних аспеката које са собом носи развој туризма. Локално становништво треба укључити у представе које су тематски везане за археолошко налазиште, попут Царског пријема, Римских племића у лову, Тајне смрти императора Хостилијана, Јуриша легије, итд. Такође, треба их непосредно укључити у активности истраживања археолошког материјала на терену и његове конзервације. На тај начин ово наслеђе ствара, попут калеидоскопа, живописне слике у њиховој свести и од нечег непознатог и туђег постаје знано и блиско, некако присно. Локално становништво постаје свесно улоге коју староримско наслеђе има у у креирању разноликости културног обрасца којим оно располаже. Поштујући тековине цивилизације која је пре нас обитавала на овим просторима стварамо потребу за неговњем и очувањем сопственог културног обрасца.

⁶¹ <http://www.topozarevac.rs>

VI. Туристичка презентација непокретног културног наслеђа

1. Појам и врсте туристичке презентације непокретног културног наслеђа

Под туристичком презентацијом непокретног културног добра подразумевамо начин на који се културно-историјско наслеђе представља посетиоцима, као и начин на који су поједини делови тог наслеђа међусобно повезани и перцепирани од стране посетилаца. Она за циљ има да код посетилаца појача доживљај непокретног културног добра. На тај начин посетиоци се дуже везују за подручје непокретног културног добра и развијају свест о значају заштите и очувања непокретног културно-историјског наслеђа и потребу да активно учествују у том процесу.

Не постоји општеприхваћена класификација туристичке презентације везане за непокретно културно добро. Са становишта степена верности у приказивању првобитног стања у коме је споменичко наслеђе откривено, туристичку презентацију можемо поделити на:

- **Непосредну** – непокретно културно-историјско наслеђе се само конзервира, а потом приказује јавности. На овај начин изворна вредност откривеног наслеђа је сачувана.
- **Посредну** – непокретно културно-историјско наслеђе се конзервира, рестаурира, реконструише или се на њему врши нека друга мера техничке заштите, а потом се приказује јавности. У овом случају откривено наслеђе у одређеној мери губи на изворној вредности, чак иако се употребе технике и материјали верни оригиналу, али добија на туристичкој вредности.
- **Комбиновану** – непокретно културно- историјско наслеђе се конзервира и приказује јавности, док се истовремено на делу непокретног културног добра врши реконструкција његовог првобитног изгледа и намене. Наравно, ова врста туристичке презентације је могућа уколико непокретно културно добро располаже слободним простором за реконструисано споменичко наслеђе, оригиналним материјалима, и уколико стручњаци задужени за његову реконструкцију познају изворну технику градње.

Са становишта заштите споменичког наслеђа од механичких и других оштећења (изазваних атмосфералијама, крхошћу археолошког материјала, итд.), туристичку презентацију можемо поделити на:

- **Отворену** – непокретно културно-историјско наслеђе приказује се у оквиру објекта лаке конструкције, који омогућава снажан продор природне светлости. Ова врста туристичке презентације омогућава сагледавање споменичког наслеђа у природном и културном пејсажу, руралном или урбаном, који га окружује.
- **Затворену** – непокретно културно-историјско наслеђе приказује се у оквиру објекта са масивним зидовима, уз интензивну употребу вештачког осветљења. Ова врста туристичке презентације онемогућава сагледавање споменичког наслеђа у природном и културном пејсажу који га окружује.

Туристичку презентацију непокретног културно-историјског наслеђа анализираћемо подробније служећи се примерима археолошких налазишта Лепенски Вир и Виминацијум.

2. Могућности туристичке презентације археолошког налазишта Лепенски Вир

2.1. Археолошко налазиште

Археолошко налазиште Лепенски Вир представља једно од највећих и најзначајнијих мезолитских и неолитских праисторијских насеља. Оно је колевка најстарије монументалне скулптуре у свету, претеча седелачке и сточарско-земљорадничке културе у Европи. Налази

се на десној обали Дунава у Ђердапској клисури, у централном делу Балканског полуострва. Удаљен је 12 километара од Горњег Милановца и смештен на подручју општине Мајданпек.

Археолошко налазиште Лепенски Вир обухвата 136 стамбених и сакралних објеката, са карактеристичним ентеријером, насталих у периоду од 6.500 до 5.500 године пре нове ере. Претпоставља се да су пећине у брдима која окружују Лепенски Вир биле насељене око 500 година пре његовог настанка. Смештен је на уском потковичастом платоу који је окружен литицама брда Коршо и Дунавом. Насеље је својим обликом пратило потковичасти плато на коме се налазило. У средини платоа увек се налазио празан простор, а у његовој непосредној близини највећа кућа у насељу. Претпоставља се да је празан простор представљао зборно место за становнике Лепенског Вира, а да је Велика кућа представљала седиште старешина заједнице. Насеље је увек имало најмање један, а највише два сакрална објекта. Лево и десно од Велике куће налазила су се крила насеља. Ова крила сачињавали су стамбени објекти, који су у току каснијег развоја насеља били груписани у терасе (земљане насипе настале усецањем у плато и падину брда Коршо или изградњом нових објеката директно над остацима старих објеката), стазе и рампе које су водиле до Дунава. Археолози су идентификовали 4 фазе у развоју овог праисторијског насеља: Прото-Лепенски Вир; Лепенски Вир I, са 5 подфаза; Лепенски Вир II; Лепенски Вир III, са 2-е подфазе. Прве три фазе припадају мезолиту и представљају ловачко-скупљачке заједнице, а четврта фаза припада неолиту и представља земљорадничко-сточарску заједницу. На десној обали Дунава откривено је још 6 насеља, а на левој обали још 3 насеља за која се претпоставља да представљају сезонске логоре Лепенског Вира, као и трајне настамбе у току каснијег развоја овог насеља, које за циљ имају да реше питање његове пренасељености.

О облику објеката у најранијем насељу, Прото-Лепенском Виру, не може се ништа поуздано рећи, јер је сачувано само 8 огњишта без обриса основе објеката. За ово насеље везан је и гроб чудног облика. Он има трапезоидну форму, као и брдо Трескавац, које се налази на левој обали Дунава. Управо се слична форма јавља као основа стамбених и сакралних објеката у осталим фазама развоја Лепенског Вира. У Лепенском Виру I, са 85 објеката, и II, са 44 објекта, основа објекта постаје зарубљени кружни исечак под углом од 60 степени. Објаснићемо детаљније како се креира ова основа објекта. Најпре се одређује распон прочеља, а затим се та дужина преноси на бочне стране, које се спајају у зачељу. Овим поступком се добија једнакостраничан троугао чија темена одређују раван на којој се подиже објекат. Да би се основи дао функционалан облик, троугао се проширује на страни где ће бити прочеље објекта, а скраћује на страни где ће бити зачеље објекта. Ова скраћивања се не врше произвољно. Зачеље се скраћује за једну четвртину висине троугла, а прочеље се проширује на тај начин што се из темеља зачеља повлачи лук чији је полупречник једнак распону прочеља. На спољном рубу основе објекта налази се камење различите величине. Претпоставља се да је оно служило да учврсти кровну конструкцију објекта. Од чега је кровна конструкција била израђена не може се са сигурношћу утврдити, јер не постоје никакви археолошки подаци који би указали на могуће решење проблема. Претпоставља се да је кровна конструкција била израђена од коже или од речног растиња, попут трске или рогоза. Она је могла бити израђена и од дрвених кочева прекривених бусењем. Једино се може утврдити да је кров имао шаторасте облик, а на основу положаја рупа које се налазе у оквиру ентеријера објекта. Рупе су служиле као ослонац за дрвене мотке које су држале кровну конструкцију. Кровна конструкција је налегала на основу објекта. Она је творила косе зидове објекта. Сви стамбени објекти, укључујући и Велику кућу као вид административног објекта, поседују једну просторију, а сакрални објекти могу поседовати и две просторије. Облик насеља и објеката Лепенског Вира сведочи о високом степену математичког знања које су становници овог праисторијског насеља поседовали.

Ентеријер објекта сачињавају праг, огњиште, „жртвеник“, скулптуре и камени „столови“. Ови елементи ентеријера били су заливени црвеним кречњачким малтером, који је уједно представљао и под објекта. Зато се не само праг и огњиште, већ и скулптуре, „жртвеник“ и камени „столови“ морају сматрати непокретним археолошким материјалом. „Жртвеник“ се

налази на месту где се пресецају симетрале једнакостраничног троугла, који је послужио за одређивање основе објекта. Он има рупу у средини и удубљење које се налази између ове рупе и његовог спољног руба. Не зна се његова права функција. Професор доктор Предраг Ристић, чувени београдски архитекта, је поставио претпоставку да „жртвеник“ представља потпору за дрвену мотку без окресаних грана која је служила као вешерница за храну, а да удубљење служи за сакупљање крви која је капала са дивљачи. Међутим, овај елемент ентеријера поседује чудне бразде, те се претпоставља да има неку дубљу функцију. Иза „жртвеника“ понекад су сахрањивани мртви, и то новорођенчад и млађа деца, а ређе особе које су доживеле дубоку старост. Непосредно испод „жртвеника“ налази се огњиште. Оно је израђено од тешких и великих, грубо обрађених, правоугаоних комада црвеног и сивог кречњака и пешчара. Његова ширина увек одговара трећини његове дужине. Око огњишта су понекад сахрањивани мртви, и то искључиво особе које су доживеле дубоку старост. Окружено је, као и „жртвеник“, каменим „столовима“. Претпоставља се да су „столови“ око огњишта служили као постоља за сервирање и конзумирање хране, а око „жртвеника“ за ограничавање својеврсног олтарског простора, у оквиру којег су се налазиле скулптуре. „Столови“ су израђени од истог материјала као и огњиште, али поседују већу површину и разноврсност облика, лашки су и финије обраде. Испод огњишта налази се праг. Праг је сачињен од камења разних облика, а формом подсећа на неправиан трапезоид. Ентеријер објекта својим обликом понекад подсећа на људску силуету.

Претпоставља се да скулптуре Лепенског Вира представљају иконографски израз сложеног религијског мита ове културе. Оне могу приказивати истакнуте претке или риболике богове, које су припадници ове културе сматрали творцима људи, животиња и биљака. Све скулптуре могу се поделити на антропоморфне, зооморфне и скулптуре са апстрактним арабескама. Скулптуре су рађене у натуралистичком и експресионистичком стилу. Антропоморфне скулптуре се одликују израженим обрвама, великим очима и носем, и рибликим устима. Такође, присутне су антропоморфне скулптуре са разноврсним геометријским шарама које подсећају на јако стилизовану косу, браду или тканину. На појединим антропоморфним скулптурама могу се јасно разазнати руке, груди или кичма. Зооморфне скулптуре поседују велике очи и геометријске шаре које личе на крљушти, длаку или рогае, што је неке археологе навело да помисле како оне представљају рибе или јелене. Ову тврдњу може поткрепити чињеница да се ловачко-сакупљачка економија културе Лепенског Вира у великој мери ослањала на риболов и лов на јелена, који је представљао најдоступнију дивљач у том крају. Скулптуре са апстрактним арабескама се одликују изузетно сложеним геометријским шарама, и јављају се углавном у сакралним објектима. Ове шаре се површином скулптуре независно крећу, спајају или преплићу. Скулптуре Лепенског Вира израђиване су од речних облутака, који су били сачињени од крупнозрнастог пешчара. Оне се увек налазе иза огњишта и „жртвеника“.

Интересантна је чињеница да становници Лепенског Вира нису израђивали оружје. Од покретног археолошког материјала присутни су оруђе, накит и специфичне плочице од камена и кости. Оруђе је израђивано од камена, јеленских рогае, костију, и очњака дивљих свиња. На плочицама од камена и кости и предметима за израду и обраду алата (тучкови, кугле, тегови, утеге, глачала) јављају се чудни знакови слични словима, бројевима, координантном систему. Претпоставља се да су знакови служили за бележење одређених мерних стандарда или да представљају својеврсно прото-писмо. Накит је углавном израђиван од камена и шкољки.

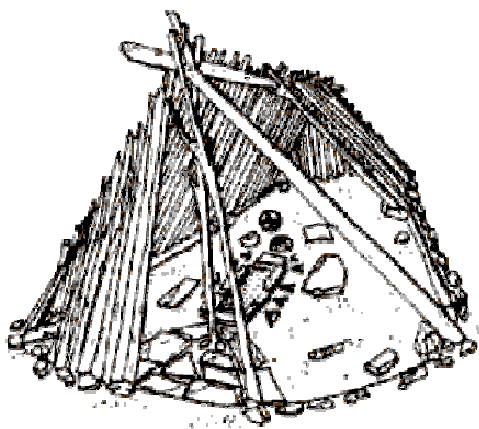
Археолошко налазиште Лепенски Вир се не налази на свом првобитном положају. Пет година након што је професор доктор Драгослав Срејовић, истакнути српски археолог и академик, 1965. године открио и истражио ово археолошко налазиште, оно је морало да буде премештено. Ђердапско језеро, које ће настати 1972. године пуштањем у рад истоимене хидроелектране, претило је да потопи Лепенски Вир. На локацији која је од првобитног положаја Лепенског Вира удаљена 100 метара у правцу северозапада и од њега виша за 29 метара, верно је реконструисана конфигурација терена на којој је праисторијско насеље

лежало. Потом се приступило дислокацији објеката. Од 136 објеката, 2 су у потпуности потопљена, 67 је или пренето у целини или је пренет само сегмент њиховог пода који је садржао све елементе ентеријера, а од осталих објеката пренети су само поједини елементи ентеријера, и то без пода. Све скулптуре су пренете на нову локацију, за разлику од осталих елемената ентеријера. Објекти који су пренети у целини превучени су косом рампом са старе на нову локацију. Рампа је била усечена између ове две локације. Такође, користила се и метода парцијализације за објекте који су пренети у целини на нову локацију. Овом методом објекат је на старој локацији сечен на веће сегменте, да би по доласку на нову локацију био пажљиво састављан. Археолошко налазиште је 1971. године, по завршетку дислокације, покривено привременом заштитном конструкцијом од дрвених греда и салонита. Привремена заштитна конструкција биће задржана над археолошким налазиштем све док се не оконча изградња нове заштитне конструкције, са којом се отпочело крајем 2008. године. Уз заштитну конструкцију подигнута је музејска зграда, од цигала са каменом оплатом, у којој су се чувале скулптуре и покретни археолошки материјал Лепенског Вира. Скулптуре, „жртвеници“ и један део покретног археолошког материјала премештени су у Народни музеј у Београду, јер се музејска зграда налази у јако лошем стању.

Лепенски Вир је 1979. године проглашен културним добром од изузетног значаја одлуком Скупштине Социјалистичке Републике Србије.⁶²

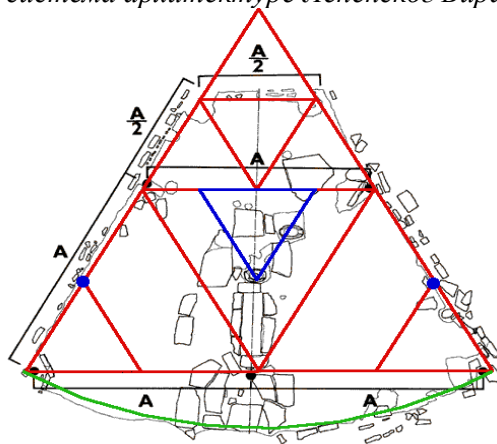
Слика 29.

Реконструкција куће Лепенског Вира

Слика 30.

Шема система архитектуре Лепенског Вира

Извор: www.donsmaps.com/lepenски

Слика 31.

„Прародитељка“

Слика 32.

Огњиште са „жртвеником“ и „столом“

Слика 33.

„Адам“

Извор: www.donsmaps.com/lepenски

⁶² Историја Лепенског Вира: http://en.wikipedia.org/wiki/Lepenski_Vir; <http://www.yuope.com/people/nena/Vir/>

2.2. Туристичка презентација археолошког налазишта

Заштита локалитета. Заштитна конструкција од дрвених дасака и салонита је дотрајала. Често се дешава да под притиском кише или снега делови конструкције попусте и обруше се на делове непокретног културног добра. Влага која са свих страна продире кроз рупе на салониту доприноси убрзаној деградацији овог добра. Данас, посетиоци непокретном споменичком наслеђу могу приступити нешто ближе само са јужне стране заштитне конструкције, јер једино ту још увек постоје стазе и дрвене платформе намењене њиховом кретању по непосредном ободу локалитета. Осветљење је веома лоше и појачава општи утисак скучености простора. У циљу делимичног отклањања овог проблема скинути су трули дрвени зидови заштитне конструкције и уместо њих постављене правоугаоне водоотпорне плоче израђене од полупровидне пластике. У оквиру заштитне конструкције не постоји ни најпростији вид система за грејање. У сличном стању се налази и музејска зграда. Она не поседује одговарајући систем за грејање и снабдевање електричном енергијом. Нема систем за вентилацију. Такође, њен северни зид разједа влага, јер је ослоњен на падину брда. Поседује ограничен изложбени простор. Узрок незавидног стања у које су доспели заштитна конструкција, почетком 80-их година, и музејска зграда, средином 90-их година прошлог века, представља недостатак финансијских средстава за потребе њиховог одржавања и оправке, али и одсуство подршке одређених државних културних институција и незаинтересованост високих државних структура власти за ово археолошко налазиште. Нова заштитна конструкција настоји не само да заштити непокретно културно добро, већ и да у свести посетилаца створи утисак да се оно налази у отвореном простору, са којим је првобитно и чинило органску целину. Такође, ова конструкција својим обликом и изгледом не сме да наруши „девичанску“ шуму која окружује археолошко налазиште и представља једну од главних одлика Националног парка Ђердап, у чијем се саставу налази и Лепенски Вир. Нова заштитна конструкција састоји се из челичне мреже покривене лексаном, поликарбонатним прозирним материјалом. Примена великих челичних лукова који држе мрежу искључује употребу конструктивних носећих елемената, попут стубова и греда, на простору непокретног споменичког наслеђа које се штити. Челични лукови се ослањају на армиране бетонске блокове. У циљу креирања пријатнијег амбијента за посетиоце, ови блокови се могу пресвући танком каменом оплатом. Унутрашњост заштитне конструкције чине бетонске платформе, стазе, рампе и степенице. Они се крећу дуж обода праисторијског насеља. Западни део насеља је затворен високом платформом, која омогућава посетиоцима да сагледају насеље од зачеља према прочељу. Источни део је затворен широком стазом у чијој се средини налази балкон трапезоидног облика. Ова стаза омогућава посетиоцима да сагледају насеље од прочеља према зачељу, а трапезоидни балкон им омогућава да се нађу изнад централног дела насеља. Северни и јужни део насеља затворени су рампама, малим стазама и платформама са степеницама. Оне повезују високу платформу са широком стазом која поседује трапезоидни балкон, и омогућавају посетиоцима да јасно сагледају насеље са бочних страна. Покривка од лексана омогућава снажан продор дневне светлости у унутрашњост заштитне конструкције, док споља служи као огледало у којем се преливају раскошне боје и облици околног растиња. Нова заштитна конструкција својом силуетом подражава падину брда на којем је смештено археолошко налазиште. Она поседује распоред светла и визура који одговара основној оријентацији праисторијског насеља – затворено ка брду на западу и отворено ка Дунаву и Трескавцу на истоку. Завршетак радова на новој заштитној конструкцији планиран је за крај 2010. године. Такође, планирана је реновација музејске зграде, а посебно санација западног зида тешко оштећеног влагом. Зграда ће коначно добити систем за вентилацију, старе и дотрајале инсталације биће замењене, а уместо неадекватног систем за грејање биће уграђен модернији и економичнији.⁶³

⁶³ Видети детаљније: <http://temerinski.com/index4.html> - Положај и стање заштићеног подручја локалитета; <http://www.donsmaps.com/lepenski.html>

Слика 34.
Пројектовани изглед нове заштитне конструкције

Извор: <http://temerinski.com/index4.html>

Културни пејсаж. У близини Музеја Лепенског Вира и остатака праисторијског насеља под заштитном конструкцијом налази се неколико трошних кућа изграђених у духу народне архитектуре поречког краја. У овим објектима смештени су кустос, стручни водичи и чувари Лепенског Вира. Десно од њих налази се паркинг, који је био блатњава ледина до почетка 90-их година прошлога века када је овлаш бетониран. Источно од паркинга налазе се бетонски подести на којима су стајале бараке и стазе са степеницама које су користили радници који су градили Ђердапску магистралу. Са десне стране подеста са баракама налази се Лепена, зараван поред ушћа Бољетинске реке у Дунав. На овој заравни налазе се постоља за справљање бетона, навози и канали за камионе који су коришћени за потребе изградње поменуте магистрале. Планирана је санација кућа у којима је смештено особље археолошког налазишта. На простору који је девастиран бетонским подестима на којима су се налазиле баракe планирана је изградња Центра за посетиоце и етно-насеља апартманског типа намењеног смештају стационарних туриста. Етно-насеље чиниће 11 објеката, од којих ће сваки поседовати 4-5 лежајева, подигнутих у духу народне архитектуре поречког краја. Испод Центра за посетиоце и етно-насеља биће подигнуто пристаниште за прихват мањих туристичких бродова. Планирано је да девастирани простор Лепене буде претворен у Истраживачки центар и зону рекреације. Истраживачки центар је замишљен као комплекс који се састоји из главне стамбено-истраживачке зграде и 5 објеката апартманског типа намењених смештају научника и студената археологије, архитектуре, историје, историје уметности и других сродних научних дисциплина. Овај кмплекс биће подигнут у духу народне архитектуре Испод овог центра налазиће се зона рекреације. У оквиру ове зоне биће изграђен базена са помоћном зградом, у оквиру које ће се налазити свлачионице са тушевима и просторије за смештај аква-возила и опреме, и насута фина пешчана плажа коју ће заплускивати живахни валови Ђердапског језера. Културним пејсажем Лепенског Вира доминираће архитектура поречког краја, која се одликује употребом ћерамике, тремовима са заобљеним луковима и куполастим димњацима. Циљ је да се посетиоци археолошког налазишта не упознају само са културом древних градитеља Лепенског Вира, већ и да се заинтересују за културни образац њихових наследника.⁶⁴

⁶⁴ Видети детаљније <http://temerinski.com/index4.html> - Визиторски центар и етно-насеље са пристаништем, Истраживачка станица и зона рекреације

Слика 35.

Пројектовани изглед Центра за посетиоце са пристаништем и етно-насељем

Извор: <http://temerinski.com/index4.html>

Слика 36.

Пројектовани изглед Истраживачке станице са зоном рекреације

Извор: <http://temerinski.com/index4.html>

Културно-туристички пунктови. На подручју археолошког налазишта присутан је 1 културно-туристички пункт, Музеј Лепенског Вира. Такође, планирана је изградња још једног 1-ог пункта, Центра за посетиоце. У Музеју Лепенског Вира изложен је покретни археолошки материјал који потиче из свих фаза развоја овог праисторијског насеља. Повратак највреднијих предмета, монументалних скулптура и „жртвеника“, из Београда у матичну музејску збирку допринеће већој атрактивности овог локалитета. У том циљу неопходно је што пре отпочети са реновирањем музејске зграде. Такође, у холу музеја, који је урађен у виду амфитеатра, смештена је сувенирница. Понуда сувенирнице је доста скромна. Она се састоји од бецева, значки и привезака са апликацијама углавном монументалних скулптура, и од публикација једноставног садржаја, попут брошура, музејских каталога и проспеката мањег обима, које су тематиком везане искључиво за Лепенски Вир. Планирано је да се понуда музејске сувенирнице обогати верним репликама накита, монументалних скулптура и „жртвеника“ Лепенског Вира, као и публикацијама квалитетнијег садржаја, попут богато илустрованих и научно-популарним стилем писаних проспеката, монографија и студија, које ће се бавити не само поменутих праисторијским насељем, већ и другим сличним тематикама везаним за овај период људске историје.

Планирано је да се у амфитеатру организују изложбе са разноврсном тематиком. Центар за посетиоце је осмишљен као културно-пословни комплекс. У приземљу овог објекта налазиће се инфо-деск за посетиоце археолошког локалитета, канцеларије Туристичке организације Мајданпек и сувенирница. Такође, у приземљу ће бити смештен Етно-музеј поречког краја. Посетиоци ће у оквиру овог музеја имати прилику да се поближе упознају са етно-архитектуром, народном ношњом и накитом, старим сеоским покућством и оруђима за рад житеља овог краја. На спрату овог објекта налазиће се етно-ресторан са пространим терасом која гледа на Ђердапско језеро. У њему ће се служити традиционална српска јела, а посебно специјалитети поречког краја. Већој атрактивности археолошког налазишта допринело би оснивање 3-ег културно-туристичког пункта, који би се налазио у оквиру Истраживачке станице. У оквиру овог објекта налазиће се лабораторије, канцеларије и сала за предавања и презентације. Део канцеларијског простора би могао да буде искоришћен за потребе поставке која би носила назив Дом архитектуре Лепенског Вира. Ову поставку би чиниле реконструкције једног сакралног и једног стамбеног објекта овог праисторијског насеља, укључујући и комплетан ентеријер. Такође, могла би се реконструисати и рампа која је служила за потребе пресељења Лепенског Вира. Поткровље Истраживачког центра намењено је смештају истраживача, а чине га двокреветне собе. Део поткровља могао би се претворити у радне просторије, које би поседовале звучну изолацију, и на тај начин изгубљени канцеларијски простор би био надокнађен. Такође, у апартманском насељу Истраживачке станице могу се по потреби убацити помоћни лежајеви.

Повезаност локалитета и културно-туристичких пунктова. Приступни пут који води од паркинга до остатака праисторијског наслеђа под заштитном конструкцијом и Музеја Лепенског Вира налази се у јако лошем стању. Паркинг се налази у истом стању као и приступни пут. Потребно је хитно реконструисати приступни пут и темељно избетонирати паркинг. Планирано је да Центар за посетиоце са етно-насељем и пристаништем и Истраживачки центар са зоном рекреације буду повезани асфалтираним стазама са приступним путем. Било би добро када би Центар за посетиоце са етно-насељем и пристаништем био повезан каменим стазама са приступним путем. Планирано је да камена стаза која окружује пристаниште буде у нијансама сиве боје. Посебан естетски ефекат би се постигао када би камена стаза која се креће дуж етно-насеља била израђена од црвеног и сивог кречњака и пешчара, који доминирају околним крајоликом. Од Центра за посетиоце и Истраживачке станице пружаће се величанствен поглед ка „девичанском“ шумом ушушкованој новој заштитној конструкцији са остацима праисторијског насеља и Музеју Лепенског Вира. Такође, стазе које воде од Центра за посетиоце и Истраживачке станице ка приступном путу, као и сам приступни пут, биће окружени густим растињем које представља праву симфонију боја и облика. Из унутрашњости заштитне конструкције и са платоа музејске зграде поглед посетилаца биће усмерен ка валовитом Ђердапском језеру и сумаглицом обавијеним моћним брдом Трескавцем.

Капацитет простора и кретање посетилаца. Капацитет простора археолошког налазишта Лепенски Вир није још увек утврђен. Ово праисторијско насеље је 2009. године посетило 30.000 посетилаца. У обзир треба узети и чињеницу да је Лепенски Вир отворен у периоду април-октобар, због изразито лошег стања у којем се налази приступна саобраћајна инфраструктура у току хладнијих месеци. Дозвољен број дневних посетилаца је неопходно што пре утврдити, јер ће се са окончањем радова на изградњи нове заштитне конструкције и изградњом планираних туристичко-културних пунктова и угоститељских објеката прилив значајно увећати. Посетиоци ће се на подручју археолошког налазишта углавном кретати у организованим групама са стручним водичем, служећи се специјалним возилом на електрични погон, бициклима или пешачећи. Они у обилазак крећу са паркинга. Прво обилазе остатке праисторијског насеља које се налази под заштитном конструкцијом, потом сталну изложбену поставку Музеја Лепенског Вира, а затим се враћају на паркинг са кога су кренули. Своју посету завршавају обилазком Етно-музеја поречког краја и Дома архитектуре Лепенског Вира, уколико овај културно-историјски пункт буде реализован.

3. Туристичка презентација археолошког налазишта Виминацијум

На подручју археолошког налазишта Виминацијум 3 локалитета су могућа за презентацију: Главна врата староримског војног логора (Porta Praetoria), Терме и Царски маузолеј. Ово непокретно споменичко наслеђе је само конзервирано, а потом представљено јавности. Планирано је проширење туристичке презентације на још 3 локалитета: Аквадукт, Меморије (богато украшене групне гробнице) и Амфитеатар.

Заштита локалитета. Локалитети могући за презентацију су заштићени лаким конструкцијама од лепљеног ламерираног дрвета са „француским“ тендама. Објект од лепљеног ламерираног дрвета омогућава да се у простору премосте велики распони, без употребе икаквог ослоња на непокретном археолошком материјалу који се штити. Грађу овог објекта подробније ћемо анализирати на примеру Царског маузолеја. Заштитна конструкција Царског маузолеја поседује пирамидални облик, док код других локалитета могућих за презентацију подсећа на староегипатске мастабе. Костур ове конструкције чине осам закривљених и четири права носача од лепљеног ламерираног дрвета. Везе између ових носача су зглобне, изведене вијцима од лепљеног ламерираног дрвета. Врх објекта израђен је од масивног дрвета и учвршћен металним спојницама. Са унутрашње стране овог врха налази се осветљење које јасно истиче Хостилијанов гроб, као централни део некрополе. Између вијака, односно носача, пружају се металне затеге, које служе за разапињање „француских“ тенди. „Француске“ тенде су израђене од специјалног провидног материјала и имају посебно конструисане завесе, које током летњих месеци омогућавају циркулацију свежег ваздуха унутар заштитне конструкције. Заштитна конструкција Царског маузолеја је тако грађена да може да поднесе покривање локалитета поликарбонатима. Костур заштитне конструкције постављен је на бетонске темеље, који су укопани у тло и затварају простор Царског маузолеја са припадајућом некрополом. Простор који заузима Царски маузолеј износи 20 квадратних метара, а заштитна конструкција, чији су закривљени носачи распона 20 метара, покрива простор димензија 32 квадратна метра. Заштитна конструкција од лепљеног ламерираног дрвета пружа Царском маузолеју све естетске квалитете које би му пружили и заштитни објекти од метала и стакла. Она му својим великим распонима даје елеганцију, материјалом топлину, али и узвишеност и церемонијалност која му припада. Такође, својом економичношћу све више замењује друге заштитне објекте лаке конструкције.⁶⁵

Слика 37.
Основа Царског маузолеја

Слика 38.
Костур заштитне конструкције

Извор: www.viminacium.org.rs/Research/MausoleumStructure

⁶⁵ <http://www.viminacium.org.rs/Research/ProtectiveStructure>; www.viminacium.org.rs/Research/MausoleumStructure

Слика 39.

Царски маузолеј под заштитном конструкцијом

Извор: www.viminacium.org.rs/Research/MausoleumStructure

Културни пејсаж. Откривено и испитано споменичко наслеђе на подручју археолошког налазишта окружено је плодним њивама мештана села Стари Костолац и Дрмно. Ове њиве креирају културни пејсаж који је скоро истоветан културном пејсажу Виминацијума из времена када је био „жив“ град. Такође, посетиоци могу јасно уочити тешку механизацију површинског копа угља „Дрмно“, која свакодневно оперише у близини локалитета могућих за презентацију. Ова слика може у великој мери допринети заштити археолошког налазишта. Она у свести посетилаца јача потребу за очувањем непокретног споменичког наслеђа Виминацијума, приказујући његову беспомоћност и крхост наспрам масивних модерних машина које беспощедно рију тло које се налази пред њим.⁶⁶

Слика 40. Тешка механизација рудника „Дрмно“

Извор: www.flickr.com/photos/533779860

Слика 41. Питома дунавска равница

Извор: www.viminacium.org.rs/Research

Повезаност локалитета. Локалитети могући за презентацију повезани су асфалтом и могу се лако сагледати од стране посетилаца, јер је целокупно подручје археолошког налазишта смештено у Дунавској равници. Већој атрактивности ових локалитета допринела би реконструкција староримске калдрме, која би се кретала упоредо са асфалтом. Посетиоци би саобраћали овом калдрмом служећи се репликама староримских двоколица.

⁶⁶ Видети детаљније: <http://www.viminacium.org.rs/Research/ExcavationSite>

Културно-туристички пунктови. На подручју археолошког налазишта налази се комплекс административно-пословног типа. У оквиру овог комплекса, поред канцеларија службеника организације која управља Виминацијумом, налазе се инфо-пулт, сувенирница и таверна-ресторан (посетиоцима нуди разноврсне староримске специјалитете). Такође, приводи се крају изградња центра Domus Hostiliana Scientiarum⁶⁷. Овај центар је замишљен као научно-истраживачки, едукативни, туристички и пословни комплекс. Налази се стотинак метара ниже од платоа административно-пословног комплекса. Центар је подигнут у стилу староримских царских вила. Заузима површину од 4.000 квадратних метара. Поседује централни атријум са фонтаном и више мањих атријума, смештајне просторије са 110 лежајева, лабораторије, библиотеку, мултимедијални центар и музеј, са површином од 1.000 квадратних метара, галерије и депое, велику конгресну салу, спа центар у стилу терми. При центру ће радити отворена школа намењена едукацији археолога, историчара, историчара уметности и стручњака из других сродних области. У њему ће, у периоду од једне до три седмице, боравити времешнији имућни туристи, углавном из Западне Европе и САД-а, заљубљеници у археолошки туризам. Центар својим богатим садржајима омогућава овим туристима да искусе живот римских патриција. Они ће се одевати у тунике и тоге; конзумирати вино и храну, припремљене по оригиналним античким рецептурама, из реплика староримских пехара, тањира и другог посуђа нађеног на подручју Виминацијума; уживати у топлим и хладним купкама, и ароматичним масажама у термама спа центра. Такође, они ће свакодневно одлазили на терен, под пуном археолошком опремом, и учествовати непосредно у истраживању, а евентуално и у конзервацији, споменичког наслеђа Виминацијума. У музеју центра налазиће се стална поставка, а у галеријама ротирајуће поставке покретног археолошког материјала са подручја Виминацијума. Музеј ће поседовати и предмете који по својој природи не припадају непокретном археолошком материјалу. Ови предмети углавном представљају архитектонске украсе руинираних староримских стамбених, јавних и сакралних објеката, попут скулптура, фризова, фресака, мозаика, итд. У оквиру музеја требало би отворити књижару-сувенирницу, у којој би се продавале реплике изложеног покретног археолошког материјала и публикације са тематиком везаном за Виминацијум, културно-историјску руту „Пут римских царева“, староримску историју или уметност, и за сличне садржаје. По затварању термоелектране „Костолац“ и површинског копа угља „Дрмно“, које се очекује кроз четрдесетак година, ови објекти се могу претворити у културно-туристички пункт. У термоелектрани би се налазили етно-ресторани и додатни галеријски простор за потребе излагања покретног археолошког материјала са подручја Виминацијума. Површински коп „Дрмно“ служио би као музеј „под ведрим небом“ за тешку рударску механизацију. Он би код посетилаца појачао естетски доживљај археолошког налазишта, истичући контраст античко – модерно.

Слика 42.

Пројектовани изглед Domus Scientiarum-a

Извор: www.emoderna.org

Слика 43.

Атријум Domus Scientiarum-a

Извор: www.viminacium.org.rs/Viminacium/Domvs

⁶⁷ <http://www.viminacium.org.rs/Viminacium/Domvs>

Капацитет простора и кретање посетилаца. Капацитет простора археолошког налазишта износи 200 посетилаца на дан, а у периоду од маја до октобра, када се организују ђачке и студентске екскурзије, тај број је петоструко већи. Искуство са ђачким и студентским екскурзијама је показало да број од 1.000 дневних посетилаца не утиче у великој мери на смањење доживљаја археолошког локалитета и на отежану контролу њиховог кретања. Ограничење у погледу броја посетилаца произлази из броја предвиђених тура, који износи 4 дневно, као и јасно ограниченог броја особа које чине групу у оквиру једне туре, који износи 50 особа, у периоду када ђачке и студентске екскурзије нису интензивне, и 200 особа, када су ове екскурзије интензивне. У време када ђачке и студентске екскурзије нису интензивне број посетилаца по тури би се повећао са 50 на 200, а број од 4 дневне туре би се задржао, што би значило да 800 особа може дневно да посети ово археолошко налазиште. У време ђачких и студентских екскурзија број тура би се повећао са 4 на 7, а број од 200 посетилаца по тури би се задржао, што би значило да 1.400 особа може дневно да посети ово археолошко налазиште. Посетиоци се на подручју археолошког налазишта крећу у организованим групама са стручним водичем, служећи се мини-бусевима и специјалним возилом на електрични погон (14 места), сопственим колима и бициклима. Они у обилазак крећу са платоа административно-пословног комплекса. Прво обилазе Porta Praetoria-ју, потом Терме, а затим се враћају на плато са кога су кренули. Своју посету завршавају обиласком Царског маузолеја.

VII. Туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа

1. Појам туристичке интерпретације

Не постоји јединствена дефиниција туристичке интерпретације. Фримен Тилден (Freeman Tilden), амерички писац и новинар, међу првима је приступио питању интерпретације наслеђа, доцније познате под називом туристичка интерпретација, са научног становишта. Он је осмислио термин интерпретација наслеђа. По Тилдену „интерпретација наслеђа је образовна активност која за задатак има да тумачи наслеђе јавности, путем различитих медија у комбинацији са непосредним доживљајем или додиром посетилаца са предметом интерпретације, настојећи при том да избегне пуко набрајање сувопарних чињеница⁶⁸.“ Сличну формулацију интерпретације дала је организација Interpretation Canada: „Интерпретација је било који вид комуникације осмишљен са задатком да тумачи природно и културно наслеђе јавности, кроз непосредни додир посетилаца са грађевином, артефактом, природним и културним локалитетом као предметом интерпретације⁶⁹.“ Бројни аутори, међу којима се налази Џон Виверка (John Veverka), познат као „нови Тилден“, и организације које се баве туристичком интерпретацијом користе се следећом дефиницијом: „Под интерпретацијом подразумевамо вид комуникације који за циљ има да у свести посетилаца створи емоционалну и интелектуалну везу са предметом интерпретације, служећи се њиховим интересовањима као темељем за формирање ове везе.⁷⁰“ Међу бројним дефиницијама налазе се и оне са оригиналним и занимљивим садржајем, попут дефиниције Асоцијације за интерпретацију наслеђа (The Association for Heritage Interpretation): „Интерпретација је особени вид комуникације који обогаћује наше животе тако што доприноси буђењу емоција, стицању нових искустава и дубљем разумевању људи, места, догађаја и предмета из прошлости и садашњости.⁷¹“ У суштини, туристичка интерпретација представља вид комуникације чији је главни задатак да тумачи природно и културно наслеђе јавности, са циљем да омогући његово боље разумевање и подигне ниво свести код посетилаца о значају његове заштите.

2. Предмет туристичке интерпретације

Предмети интерпретације су разноврсни и многобројни. Све предмете интерпретације на основу њиховог порекла можемо сврстати у три велике групе: природне, створене и апстрактне. Културно наслеђе обухвата предмете који припадају створеној и апстрактној групи предмета интерпретације. У основи ове две групе предмета налази се подела културног наслеђа на опипљиво и неопипљиво наслеђе. Апстрактним предметима сматрају се моралне вредности и етикеција, обичаји, религијски поглед на свет са припадајућим обредима и ритуалима, музика и плес, усмена и писана књижевност (рефлексивног, уметничког, историјског, научног или документарног карактера), културна дешавања, историјски догађаји, итд. Створеним предметима сматрају се артефакти, грађевине и културни локалитети. Артефакт представља било који опипљиви предмет створен од стране човека, изузев грађевине. Културни локалитет представља грађевину или комплекс грађевина са припадајућим артефактима. Културни локалитет под својим окриљем често обухвата и апстрактне предмете интерпретације. Такође, предмети туристичке интерпретације који спадају у културно наслеђе могу се на основу своје природе поделити на научне, историјске, архитектонске, уметничке и функционалне предмете.

⁶⁸ Tilden F., *Interpreting our Heritage*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1977, стр. 7.

⁶⁹ Званична интернет презентација организације Interpretation Canada: <http://interpcan.ca/new/>

⁷⁰ Званична интернет презентација Џона Виверке: <http://www.heritageinterp.com/>

⁷¹ Званична интернет презентација организације The Association for Heritage Interpretation: <http://www.ahi.org.uk/>

Предмет интерпретације у себи може скривати изузетан туристички потенцијал, који може доћи до изражаја једино кроз добро осмишљену и на одговарајући начин реализовану интерпретацију. Такође, предмет интерпретације који не поседује значајну туристичку вредност може постати гравитирајуће туристичко подручје захваљујући снажној интерпретацији.

3. Принципи на којима почива туристичка интерпретација

Тилден је 1954. године, у свом најзначајнијем делу, „Interpreting our heritage“, формулисао принципе на којима се темељи туристичка интерпретација. Он сматра да су сви принципи на којима почива интерпретација садржани у 6 главних принципа⁷²:

- **Свака интерпретација која не уважава искуства, захтеве и жеље посетилаца није у стању да посетиоце веже за предмет интерпретације.** Потребе посетилаца морају представљати један од кључних елемената у процесу креирања интерпретације, јер у супротном она неће моћи да им на ваљан начин протумачи предмет интерпретације и пренесе жељену поруку.
- **Интерпретација није исто што и информација, већ су то два различита појма, иако свака интерпретација у себи садржи информацију.** Интерпретација настоји да расветли скривено значење садржано у информацијама које се односе на предмет интерпретације. Информације служе интерпретацији као полазне тачке у тумачењу наслеђа.
- **Интерпретација је уметност која представља комбинацију разноврсних уметности и вештина, без обзира на то да ли је предмет интерпретације научне, историјске, уметничке или архитектонске природе. Сваку уметност или вештину могуће је савладати у одређеној мери.** Интерпретација се у тумачењу наслеђа служи разним уметничким изражајним средствима. Како би се посетиоцима на што бољи начин протумачило наслеђе користе се цртежи, слике, фотографије, аудио и видео материјали, макете, модели, реплике итд. Често се реконструишу одређени аспекти живота и рада једне цивилизације или знамените личности, а глума је неопходни елемент активности ове врсте. Вештина комуникације је једна од најзаступљенијих вештина у процесу реализације интерпретације. За интерпретатора ова вештина је од кључног значаја, јер он мора да зна како да успостави и изгради однос са посетиоцима да би интерпретација испунила њихова очекивања и на тај начин се показала успешном.
- **Главни циљ интерпретације није да намеће мишљење посетиоцима, већ да их подстакне на размишљање.** Интерпретација не треба да предочи само један разлог за очување и заштиту предмета интерпретације, већ треба да укаже на више разлога, као и да их на одговарајући начин образложи. Такође, она не треба да одговори посетиоцима на сва кључна питања везана за предмет интерпретације, већ треба да на поједина питања пружи само наговештаје. Интерпретацијом се на овај начин буди знатижеља код посетилаца и они се охрабрују да даље и дубље истражују тематике истоветне или сродне оним тематикама садржаним у предмету интерпретације.
- **Кључне делове предмета интерпретације треба посматрати као органску целину.** Интерпретација не сме да придаје превелики значај једном од главних делова предмета интерпретације и исцрпно га тумачи, а остале кључне делове само да површно дотакне или их у потпуности занемари.
- **Интерпретација намењена деци не треба да буде истоветна интерпретацији намењеној одраслима. Најбоље би било изградити два различита програма интерпретације, а са циљем да се изађе у сусрет специфичностима које поседују**

⁷² Видети детаљније: Tilden F., Interpreting our Heritage, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1977, стр. 8-57.

ове две групе посетилаца. Тилден је овим принципом желео да илуструје флексибилност интерпретације у односу на потребе различитих група посетилаца. Захтеви, жеље и искуства посетилаца разликују се у великој мери у зависности од њиховог узраста, пола, образовања, личних интересовања, итд. Организације које се баве туристичком интерпретацијом требају да идентификују кључне групе посетилаца и формирају за сваку од њих специфичан програм интерпретације.

Тилденови принципи туристичке интерпретације нису до данас изгубили на својој актуелности. Бројни аутори формулисали су разне принципе на којима се темељи интерпретација наслеђа, али се у њиховој основи налазе принципи које је дефинисао овај пионир туристичке интерпретације.

4. Кључна питања туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа

Сваки предмет туристичке интерпретације поседује одређене специфичности које је неопходно узети у обзир приликом креирања интерпретације. Формулисана су питања која омогућавају да се лакше идентификују и групишу ове специфичности, а са циљем да допринесу креирању успешне интерпретације. Питања од виталног значаја за туристичку интерпретацију су:

- **Зашто интерпретирати?** Потребно је дефинисати главне разлоге због којих би непокретно културно добро требало учинити предметом интерпретације. Такође, треба повести рачуна о томе да ли постоје одговарајуће могућности и да ли су се стекли погодни услови за интерпретацију добра.
- **Ко су учесници у процесу интерпретације?** Стејкхолдери који учествују у процесу презентације учествују и у процесу интерпретације, а придружује им се организација која се бави пословима интерпретације. Организација која управља непокретним културним добром може формирати службу за обављање послова интерпретације или ангажовати организацију која се специјализовала за послове ове врсте. Служба или организација која се бави пословима интерпретације често у свом раду ангажује културно-уметничке институције и организације, као и појединце који имају статус слободних уметника.
- **Шта се интерпретира?** Непокретно културно добро сачињено је из разноврсних делова. Немају сви делови подједнаку тежину за посетиоце, зато је потребно идентификовати и детаљно обрадити оне од кључног значаја. Предност треба дати оним деловима добра који пружају могућност за развој разноврсних наративних тема.
- **Коме је интерпретација намењена?** Подразумева идентификовање кључних група посетилаца, као основног елемента у изради различитих програма интерпретације.
- **Која се порука интерпретацијом жели пренети посетиоцима?** Непокретно културно добро пружа могућности за креирање важних порука о његовим особеностима, месту, улози и значају у локалном, регионалном и светском културном мозаику.
- **Који су главни циљеви интерпретације?** Поред општих циљева, који подразумевају подизање свести посетилаца о значају заштите и очувања непокретног културног добра и његовом одрживом развоју, за свако добро се опредељују специфични циљеви у складу са његовим карактеристикама, структуром посетилаца и жељеним порукама.
- **За који се вид интерпретације одредити?** Организацији која управља непокретним културним добром на располагању стоје посредна и непосредна интерпретација. Најбоље је користити оба вида интерпретације, по могућности истовремено.
- **Како реализовати интерпретацију?** Ово питање продубљује претходно. Оно се односи на инструменте и методе које ће бити коришћене у процесу интерпретације,

дужину трајања интерпретације, број посетилаца у оквиру једне туре, кадар задужен за непосредну реализацију интерпретације, финансирање интерпретације, итд.

- **Како извршити евалуацију интерпретације?** Организација која управља непокретним културним добром може се одлучити да изврши квантитативне или квалитативне анализе степена успешности интерпретације. Најбоље је комбиновати обе анализе. Квантитативне анализе које се најчешће користе подразумевају праћење промена у структури и стопи раста броја посетилаца добра, а квалитативна анализа која се најчешће користи је анкета у форми упитника који посетиоци попуњавању по окончању програма интерпретације.
- **Како побољшати интерпретацију?** Процес интерпретације може се побољшати сарадњом и разменом искустава на пољу туристичке интерпретације од стране организација које управљају непокретним културним добром и организација које се баве пословима интерпретације, учешћем у истраживањима туристичког тржишта, модификовањем постојећих и креирањем нових програма интерпретације на основу резултата добијених квантитативним и квалитативним анализама степена успешности интерпретације, итд.

5. Одлике туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа

Туристичка интерпретација треба да буде јасна, садржајна и сажета. Приликом реализације интерпретације непокретног културног наслеђа треба избегавати стручну терминологију и служити се општепознатим изразима, који су блиски ширем кругу посетилаца. Међутим, не треба у потпуности искључити стручне изразе из процеса интерпретације непокретног културног добра, већ оне значајније треба објаснити на једноставан и, по могућности, интересантан начин. Такође, уколико групу посетилаца чине особе које су у одређеној мери упознате са тематиком која се тумачи (попут историчара, историчара уметности, археолога, итд.) употреба стручне терминологије у процесу интерпретације непокретног културног наслеђа неће представљати значајан проблем, чак је и пожељна. Интерпретацију је потребно временски ограничити, како би што већи број посетилаца био у могућности да се подробније упозна са непокретним културним добром. Сажетост интерпретације захтевају и кључни делови добра, јер сваком од њих треба посветити темељну пажњу. Пажња посетилаца је изузетно осетљива и брзо може доћи до њеног пада, те је зато потребно интерпретацију сажети и учинити је језгровитом. Поједине организације које управљају непокретним културним добром придају значај добу дана у којем се реализују програми интерпретације, јер је пажња посетилаца највећа у јутарњим и раним поподневним часовима, док касно поподне почиње постепено да опада, а у вечерњим часовима нагло пада. У складу са тим ове организације дуже програме интерпретације реализују у јутарњим и поподневним часовима, а краће програме предвече и увече. Такође, на дужину трајања интерпретације утичу пол и узраст посетилаца. Интерпретације обично трају у распону од 1-ог до 3 сата. Постоје и целодневне интерпретације, али се ретко приступа њиховој реализацији. Језгровитост интерпретације подразумева богатство чињеница о различитим културним и друштвеним аспектима једне епохе, аспектима живота и рада једне цивилизације или знамените историјске личности, које су садржане у разноврсним наративним темама формираним на темељу општих информација везаних за непокретно културно добро и поједине његове делове, као и за период његовог настанка и коришћења.

6. Димензије туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа

Туристичка интерпретација поседује 4 димензије. Ове димензије за циљ имају да постепено продубе тумачење непокретног културног наслеђа. Димензије туристичке интерпретације су: **Метонимијска димензија**. Ова димензија пружа опште информације и мало познате чињенице о непокретном културном добру и његовим деловима. Она служи као полазни

корак у формирању наративних тема добра. У случају да се ради о староримској гробници украшеној касноантичким фрескама, попут гробнице са фреском „Мона Лиза касне антике“ из Виминацијума, метонимијска димензија ће посетиоцима пружити тумачење људске фигуре и предмета на слици, облика, боја, технике израде, стила, симболике коју слика са собом носи, итд.

Метафоричка димензија. Развија наративне теме везане за добро и његове делове. Својим тумачењем продубљује и превазилази појмове садржане у непокретном културном добру. Гробница са фреском „Мона Лиза касне антике“ пружа могућности за развој тема које се тичу касноантичког сакралног сликарства, посебно портрета као уметничке форме; поређења са Мона Лизом Леонарда Да Винчија у циљу приказа естетских схватања која су владала у две различите епохе, положаја жене у Римском царству; староримске женске одоре, фризура и накита; дворске етикеције; итд.

Предмет интерпретације у савременом социо-културном контексту. Посматра наративне теме непокретног културног добра и његових делова кроз призму модерних социо-културних тековина. Фреска „Мона Лиза касне антике“ посматрана у савременом контексту пружа могућности за развој наративних тема које се тичу либералног односа већег дела савременог света према положају жене у друштву у односу на њен положај у доба старих Латина, староримских модних детаља у модерним модним трендовима, употребе мотива и техника касноантичког сликарства у концептуалној уметности, блискости касноантичког сликарства са импресионистичким и постимпресионистичким уметничким правцима, савремених истраживања и сазнања на пољу касноантичке уметности, итд.

Кључни проблеми интерпретације. Ова димензија обухвата питања која су идентична кључним питањима туристичке интерпретације, примењеним на сваки део непокретног културног добра понаособ.

7. Видови туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа

Постоје два основна вида туристичке интерпретације: посредна и непосредна интерпретација.⁷³

7.1. Посредна туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа

Посредна туристичка интерпретација подразумева тумачење природног и културног наслеђа путем посебних инструмената који обављају улогу „интерпретатора“ у контакту са посетиоцима.

Инструменти посредне туристичке интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа одликују се бројношћу и разноврсношћу. Анализираћемо поједине кључне инструменте овог вида интерпретације:

Аудиоводичи. Омогућавају већу мобилност на простору непокретног културног добра и дужи непосредни додир посетилаца са предметом интерпретације. Они се користе као један од главних инструмената интерпретације у културним институцијама које чувају и излажу предмете који припадају покретном културно-историјском наслеђу, али се често користе и као помоћни инструмент у посредној интерпретацији непокретног културно-историјског наслеђа. Посетиоцима који немају заказан обилазак непокретног културног добра на располагању стоје аудиоводичи, које могу добити у визитор центру. У Републици Србији аудиоводичи се као инструмент посредне интерпретације културног наслеђа уопште не користе. Савремени аудиоводичи су дигитални уређаји који по својој грађи и функцији подсећају на mp3 плејере.

⁷³ О видовима, инструментима и методама туристичке интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа детаљније видети: A Sense of Place – An Interpretative Planning Handbook, Scottish Interpretation Network, 2001.; Heritage Interpretation Centers – The Hichira Handbook, Institut d' Edicions de la Diputació de Barcelona, 2005.

Аудио-визуелни инструменти. Представљају један од главних инструмената посредне интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа. Креирају интерактивну средину за тумачење непокретног културног добра и у стању су да похране огроман број информација и чињеница о предмету интерпретације. Јављају се у разним облицима. Највише су заступљени у виду видео-бимова, на којима се смењују видео-записи документарног или документарно-играног карактера; персоналних рачунара, за брзу и laku претрагу интерпретативног садржаја; минијатурних портабл рачунара, који омогућавају већу мобилност посетилаца добра уз исцрпан преглед интерпретативног садржаја. Видео бимове и персоналне рачунаре требало би поставити на свим кључним локалитетима могућим за презентацију и културно-туристичким пунктовима непокретног културног добра. Уколико за посетиоце добра није обезбеђена непосредна туристичка интерпретација пожељно је опремити их са минијатурним портабл рачунарима са интерпретативним садржајем, које могу добити у визитор центру. Овим рачунарима треба дати предност у односу на аудиоводиче код интерпретације непокретног културног добра, због димензија и природе самог добра и његових делова. Они најчешће представљају комбинацију електронског читача књига, са опцијом за приказ визуелних апликација и видео-записа, и mp3 плејера. Уместо ових рачунара постоји за Организацију која управља непокретним културним добром економичнија варијанта интерпретације. Ова варијанта укључује мобилне телефоне посетилаца који поседују bluetooth сигнал. Посетиоци у визитор центру путем bluetooth-а примају софтвер са интерпретативним садржајем. Међутим, недостатак овог инструмента интерпретације лежи у ограничениости меморије мобилног телефона, некомпатибилности његове софтверске компоненте са интерпретативним софтвером, ограничениости bluetooth сигнала на максимум 100 метара удаљености од извора софтвера са интерпретативним садржајем и одсуству bluetooth опције на мобилном телефону. Аудио-визуелни инструменти у односу на аудиоводиче не допуштају дуже време за непосредни контакт са предметом интерпретације, јер захтевају усмеравање значајне пажње на видео-записе, визуелне апликације и текст који садрже о њему. На овај начин посетиоци не могу у значајнијој мери да приступе самосталној анализи предмета интерпретације. У Републици Србији примена рачунарске технологије и на њој заснованих инструмената туристичке интерпретације у реализацији процеса интерпретације је изразито слаба. Један од ретких позитивних примера представља интерпретативни софтвер који садржи историјат о 9 локација у Горњем граду Калемегданске тврђаве. Интерпретативни софтвер је креиран као игра под називом „Змајев траг“. Посетилац у галерији Тврђаве у Стамбол капији добија упутства о правилима игре. Прича каже да је београдска професорка нестала приликом истраживања Калемегданске тврђаве. Древни зли змај који се намерио да овлада Тврђавом је заробио професорку. Међутим, сачуване су само професоркине аудио белешке које кажу да ће змај бити спречен у својој намери ако посетилац пронађе и закључа тачно одређених 9 капија у Горњем граду. Посетилац добија картицу којом ће закључавати термине сакривене на свакој капији. Када посетилац дође до одређене капије и закључа је, црвена лампица на терминалу постаје зелена, он на мобилном телефону слуша професоркино сажето излагање и добија кратак текст о историјату саме капије и дела Горњег града у оквиру кога се она налази. Када закључа последњу капију и спаси Тврђаву из канџи злог змаја посетилац истовремено ослобађа и професорку. Посетиоци који су се опробали у овој игри као једну од њених посебних дражи наводе професоркин мистериозни глас.

Инфо-панои. Важе за један од главних инструмената посредне интерпретације непокретног културног добра. Они настоје да комбинацијом текста, фотографије, слике и цртежа пруже опште информације о предмету интерпретације и поставе темељ наративним темама, које ће се у потпуности развити у оквиру метода непосредне интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа. Инфо-паное карактерише ограниченост простора за приказ интерпретативног садржаја. Овај проблем се делимично може отклонити коришћењем touch-screen екрана као инфо-паноеа. Међутим, коришћење овог екрана

представља више занимљивост за посетиоце, а мање практично решење проблема, јер отежава њихову мобилност на подручју непокретног културног добра.

Штампане и електронске публикације. Одликују се оскудним или преобимним приказом интерпретативног садржаја. Музејске брошуре, проспекти и каталози својом површном обрадом предмета интерпретације, пружају само основне информације и чињенице о непокретном културном добру, представљају главни помоћни инструмент посредне интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа. Он се користи у комбинацији са свим осталим инструментима посредне туристичке интерпретације. Есеји, студије и монографије служе као својеврстан вид „продужене“ интерпретације непокретног културног добра. Они врше темељну анализу и дају детаљно тумачење непокретног културног добра и његових делова, као и наративних тема које су садржане у њему. Инструменти „продужене“ интерпретације за циљ имају да у свести посетилаца одрже живим сећање на непокретно културно добро и на тај начин их подстакну да га опет посете или да посете друга сродна добра, као и да даље и дубље истражују наративне теме садржане у њима. Штампане и електронске публикације могу се добити на инфо-пулту визитор центра или у књижарама-сувенирницама на подручју непокретног културног добра.

7.2. Непосредна туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа

Непосредна туристичка интерпретација подразумева тумачење природног и културног наслеђа путем директног контакта интерпретатора са посетиоцима.

Главне методе непосредне туристичке интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа су:

Интерпретатор у „класичној“ улози и интерпретатор у улози познате историјске личности. Ово је кључна метода непосредне туристичке интерпретације непокретног културно-историјског наслеђа. Она пружа велику слободу у тумачењу непокретног културног добра и његових делова. Интерпретатор настоји да наративне теме развије на разне интересантне начине. Он посетиоцима пружа мало познате информације и чињенице везане за непокретно културно добро, различите друштвене и културне аспекте цивилизације или епохе којој добро припада. Интерпретатор се често у процесу тумачења непокретног културно-историјског наслеђа служи анегдотама, а поједине коментаре протка дозом здравог хумора. Он посетиоцима преноси свој доживљај добра, као и искуства која је стекао приликом посете сродних непокретних културних добара. Неретко се у свом излагању служи квизом или игром асоцијација како би задржао пажњу посетилаца и обогатио процес интерпретације. Већој атрактивности непокретног културног добра доприноси појава интерпретатора у улози познате историјске личности. Као полазне тачке у развоју наративних тема добра служе детаљи из живота и рада знамените личности коју интерпретатор тумачи. Он се може појавити у улози конкретне личности, попут Мојсија или цара Душана, или у улози уопштене личности, попут старохехрејског Левита или српског средњовековног оклопника. У Београду једино непокретно културно добро које посетиоцима пружа услугу интерпретатора у улози знамените историјске личности је Конак кнегиње Љубице. Посетиоце у Конаку дочекује „кнегиња Љубица“, обучена у традиционалну српску варошку ношњу са почетка XIX века, са старинским послужавником, на којем се налазе ратлук и кафа у месинганој цезви и филцанима. Након што се гости окрепе интерпретација може да отпочне. „Кнегиња Љубица“ својим гостима приповеда о историјату Конака, о мешавини архитектонских елемената балканског стила са стилем академизма, о положају жене у Србији XIX века, о друштвено-историјским приликама у Милошевој Србији, о културним тековинама у доба препорода српске државности средином XIX века, итд. Госте на крају програма интерпретације очекује кафа „испраћуша“. Друга значајна непокретна културна добра у Београду требају да осавремене своје програме интерпретације по угледу на програм интерпретације Конака кнегиње Љубице.

Посетиоци у улози интерпретатора непокретног културног добра. Под вођством интерпретатора један део посетилаца учествује у реализацији одређених интерпретативних активности на подручју непокретног културног добра. Пред остатком своје групе ови посетиоци служе као „демонстратори“ наративних тема добра. Уколико се ради о староримском наслеђу они могу суделовати у изради реплике староримског мозаика, у демонстрацији касноантичких сликарских техника, у тестирању староримских војних направа, у реконструкцији бојних формација римске легије, у реконструкцији елемената касноантичке драме, итд. Овај вид непосредне туристичке интерпретације у великој мери обogaђује искуство посетилаца непокретног културног добра, али отежава посао интерпретатору, јер он мора да буде у стању да процени који су од посетилаца који су се јавили да учествују у овој активности довољно уметни и одлучни да изврше задатак који се налази пред њима.

8. Туристичка интерпретација археолошког налазишта Виминацијум

Туристичку интерпретацију непокретног културно-историјског наслеђа анализираћемо детаљније на примеру археолошког налазишта Виминацијум.⁷⁴

Организација која се бави пословима интерпретације. Интерпретацијом археолошког налазишта бави се служба у оквиру организације која управља Виминацијумом, друштво са ограниченом одговорношћу „Центар за нове технологије Виминацијум“. Интерпретаторски тим је мултидисциплинаран (археолози, научни сарадници Института за археологију Српске академије наука и уметности, туризмолози, уз укључивање локалних образованих младих људи).

Вид туристичке интерпретације. У процесу интерпретације Виминацијума користе се истовремено и посредна и непосредна интерпретација непокретног културно-историјског наслеђа. Она се стално развија, унапређује и прати нова открића на археолошком налазишту.

Инструменти и методе туристичке интерпретације. На свим локалитетима могућим за презентацију налазе се инфо-панои. Инфо-пулт који се налази поред Царског маузолеја постаје сувенирница, а савремени визитор центар се развија у оквиру комплекса Domus Scientiarum, где се најављују посете и договара жељени облик интерпретације. Ту се могу набавити штампане и електронске публикације које се тичу Виминацијума, као и цивилизације и епохе којој он припада. Стручни водич, као интерпретатор у „класичној улози“, врши интерпретацију археолошког налазишта. Организоване групе посетилаца чекају костимирани водичи и статисти у улози личности из староримског друштва и митологије.

Програми интерпретације. Креирана су 3 програма интерпретације археолошког налазишта: основни, проширени и пуни програм интерпретације Виминацијума. Основни програм траје 90 минута и подразумева интерпретацију локалитета могућих за презентацију. Проширени програм траје 2 сата и поред тумачења локалитета могућих за презентацију подразумева и посету Пожаревачком музеју, односно некој од његових истурених локација. Пуни програм траје 3 сата и подразумева врхунску интерпретацију локалитета могућих за презентацију и концерт у оквиру неког од локалитета.

Основна идеја интерпретације је да са обиласком презентираних делова Виминацијума постепено расте знатижеља и доживљај посетилаца. Детаљније ћемо обрадити основни програм интерпретације археолошког налазишта. Посетиоци се прво заустављају код Северне капије војног логора, Porta Praetoria, где се задржавају 20-ак минута. Стручни водич говори о развоју, улози и значају Виминацијума као римског логора и града, поредећи га са улогом и значајем који данас има Београд; о облику, организацији и функцији староримских логора; о одликама римских градова. За посетиоце је посебно интересантно када их статиста, костимиран у римског центуриона, упознаје са војном опремом и оружјем римског војника, војном дисциплином и организацијом центурије као основне ћелије легије. У ту сврху се, по

⁷⁴ <http://www.viminacium.org.rs/IRSiindex.html>

наруџбини, припрема кратка представа под називом Смотра римске страже. Северна капија представља полазну тачку у причи о Виминацијуму, која се на свакој следећој локацији проширује и обогаћује новим садржајима. Посетиоци потом стижу до Терми, римских јавних купатила која су представљала центар друштвеног живота старих Латина, где се задржавају 25 минута. Оне пружају елементе за реконструкцију изгледа Виминацијума као репрезентативне престонице некадашње провинције Горње Мезије. Стручни водич објашњава основу, намену и техничка достигнућа у истраженим просторијама купатила. Он упознаје посетиоце са свакодневним јавним животом у римском периоду, а посебно са значајем купања и одржавања хигијене. Атрактивности интерпретације овог локалитета допринео би статиста обучен у костим имућнијег римског трговца или лекара, који би детаљније говорио о тоалети Римљана, друштвеним играма старих Латина, античкој римској медицини. Посетиоци коначно долазе до Царског маузолеја са припадајућом некрополом. У Царском маузолеју посетиоце дочекују водичи-статисти обучени у тоге и тунике римских грађана, које приказују моду Римљана из III и IV века нове ере. Већина ових одела припада римским сенаторима и конзулима. Требало би у излагање водича-статиста убацити и кратко излагање о политичком животу Римљана, где је посебну улогу играо сенат скупа са конзулима, и о класној подели римског друштва. Водичи-статисти говоре о историји и функцији Маузолеја, о начину и ритуалу сахрањивања римских царева. Ово излагање је, по наруџбини, пропраћено представом Тајна смрти цара Хостилијана, која представља сликовиту реконструкцију апотеозе римских императора. Водичи-статисти потом воде посетиоце до улаза у Подземни свет, део некрополе у коме се налазе гробнице са фрескама „Мона Лиза касне антике“, „Христов монограм“ и „Небески јахач“. Пре уласка у Подземни свет посетиоце дочекује Харон, митски сплавар античког загробног света, Хада, огрнут црним плаштом са капуљачом и са керамичком посудом, који захтева новац да би их одвео до гробница са раскошним касноантичким фрескама. Један од водича-статиста плаћа Харону који потом одводи посетиоце до прве гробнице где их поново преузима стручни водич. Он објашњава детаље везане за представе у гробницама и њихово значење; говори о касноантичком сликарству; о римској религији и митологији са освртом на погребне ритуале и обичаје; и о транзицији Римског царства. Ова локација је остављена за сам крај програма интерпретације Виминацијума јер изазива највеће узбуђење код посетилаца. Атрактивност силаска посетилаца у Подземни свет лежи у чињеници да је светло у подземним ходницима које воде до гробница врло оскудно и да се део пута мора прећи са савијеним леђима због изразито ниских таваница, да би се дочарао осећај Хада. Овај осећај је појачан сусретом са Хароном у мрачном ходнику, који се оглашава само звецкањем новчића у керамичкој посуди. Такође, атрактивности локације доприноси и чињеница да посетиоци у гробнице, које су изнутра осветљене и које са мрачним ходником који води до њих творе снажан контраст, улазе појединачно са водичем, што појачава индивидуални доживљај интерпретације симбола, порука и начина осликавања камена.

Питање интерпретације Аквадукта и Меморија се тренутно налази у фази разматрања. Амфитеатар, са 12.000 места, биће делимично стављен у функцију у лето 2011. године. Користиће се за одржавање позоришних и других свечаности и омогућиће реконструкцију античких римских представа и староримског начина живота, где ће гледаоци вероватно имати могућност учешћа. У току рударских радова, 2009. године пронађени су остаци маутице, источно од Царског маузолеја на дубини од 30 метара, која је конзервирана, заштићена дрвеном кровном конструкцијом и презентирана на месту на коме је нађена, да би се преко слојева земље дочарало време у коме је живела. Силазак у праисторијско време дочаран је рударском рампом којом се посетиоци спуштају пешице, а по влажном времену за силазак добијају гумене чизме. Овај локалитет пружа посетиоцима предах од интерпретације културног наслеђа археолошког налазишта и омогућава им да се упознају са маутицом као јединственим културним наслеђем које Виминацијум баштини, јер она представља први примерак у потпуности очуваног скелета ове ретке врсте животиња *in situ*. Она пружа могућност за развој кратке наративне теме о геолошкој историји Земље. Овај локалитет

представља допунску интерпретативну активност у оквиру програма интерпретације археолошког налазишта.

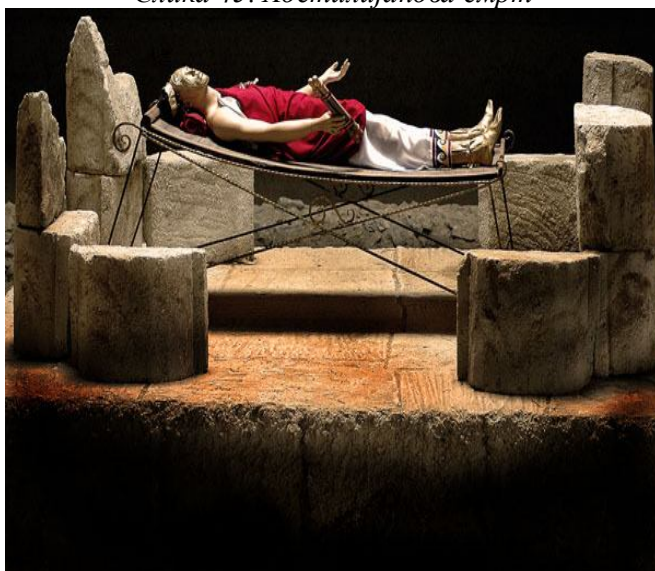
Требало би искористити могућности које за развој целодневне интерпретације на подручју археолошког налазишта Виминацијум пружа Центар Domus Scientiarum. Неке од наративних тема које би могле да се развију у оквиру овог Центра су Организација домаћинства римског патриција, Домус кроз историју Римског царства, У гостима код Мецене – староримска музика и плес или античка књижевност, Код патриција на гозби, Исхрана старих Римљана, итд. За посетиоце који нису стационирани на подручју археолошког налазишта и који не желе само да конзумирају јела и пића справљена по староримској рецептури и послужена у репликама античких посуда пронађених на подручју Виминацијума, што могу учинити у оквиру ресторана-таверне у склопу комплекса у близини Царског маузолеја, већ желе при том да се обуку у римску одећу и да осете прави дух римске гостионице, у оквиру ресторана у Центру Domus Scientiarum изграђена је галерија која ће бити верно преуређена у стилу мутација или манџија и која ће им пружити ово задовољство. Своје учешће у непосредној реконструкцији овог сегмента староримског начина живота посетиоци ће морати унапред да најаве и договоре са управом Виминацијума.

Слика 44. Римска стража

Извор: Приватна колекција фотографија о Виминацијуму

Слика 45. Хостилијанова смрт

Слика 46. Харонова плата

Извор: Приватна колекција фотографија о Виминацијуму

Закључак

Прекомерна експлоатација природних, створених и културних ресурса, посебно у XX веку, довела је до снажних притисака на животну средину. Туризам, који је у другој половини XX века прерастао у светски социо-културни и економски феномен, има велики удео у креирању ових притисака. Након Другог светског рата долази до нагле и непрекидне експанзије туризма, која се у великој мери заснивала на концепту масовног туризма. Овај концепт, који за основу има економски раст, узрокује неограничену концентрацију туриста, туристичких садржаја и активности у туристичкој дестинацији. Оваква ситуација доводи до неконтролисаних и непланираних изградње туристичке инфраструктуре, аерозагађења, угрожавања природног и културног наслеђа, поремећаја начина и квалитета живота локалног становништва, итд. Масовни туризам се одликује позитивним економским ефектима по организације туристичке привреде, туристе, владу једне земље и њене органе, а негативним социо-културним и енвајронменталним ефектима по локалне заједнице и ресурсе туристичке дестинације.

Будући да очување природног и културног наслеђа представља предуслов дугорочног развоја и конкурентности туристичких дестинација и производа неопходна је примена концепта одрживог туризма. Општи циљ **одрживог туризма** подразумева рационално коришћење и заштиту природних, створених и културних ресурса туристичке дестинације, уз јачање економског интегритета и социјалне добробити локалне заједнице. Из општег циља одрживог туризма произилазе четири димензије његове одрживости: енвајронментална, социо-културна, економска и политичка. Међузависност одрживог туризма и непокретног културног наслеђа најбоље се може сагледати преко димензија одрживог развоја туризма.

Енвајронменталну димензију одрживости карактеришу поступци које сектор туризма и комплементарни сектор предузимају у циљу директног спречавања или смањења степена деградације непокретног културног добра и његове заштићене околине.

Има ситуација када се, ради потпуне заштите непокретног културног добра осетљивог на све врсте утицаја, може веома успешно извести његова презентација и интерпретација путем реплике, уз подршку сектора туризма, као у случају пећине Ласко.

Сагоревање фосилних горива узрокује емисију гасова који имају ефекат стаклене баште и који угрожавају непокретно културно наслеђе. Употребом алтернативних извора енергије смањује се примена фосилних горива у процесу производње електричне енергије и као средстава за погон великог броја возила. Таква решења доприносе и очувању непокретног културног наслеђа и одрживом развоју туризма. Добар пример су предузећа туристичког сектора, посебно хотели, у Севиљи која су се активно укључила у изградњу градских соларних електрана ради очувања непокретног културног наслеђа које представља кључни ресурс за развој туризма овог града. Алтернативним видовима превоза туриста смањује се продукција агенаса који имају деградирајуће дејство на непокретна културна добра и њихову заштићену околину. Ови видови превоза обухватају пешачење и бициклизам, као и традиционална превозна средства, попут коња и кочија, и савремена превозна средства која користе алтернативне изворе енергије, као што су биогориво и биогаз, водоник, соларна енергије, струја итд. Истовремено, измештањем саобраћаја из зона у којима се налазе непокретна културна добра смањује се бука и тиме појачава доживљај посетилаца приликом посете овим добрима.

Заштићена околина културно-историјског споменика је изузетно осетљива на притиске туризма. Овај проблем се може решити зонирањем простора културно-историјског споменика. Зонирањем се утврђују зоне са различитим режимима заштите и коришћења простора. На овај начин се у функцији заштите наслеђа и предела утврђују видови кретања посетилаца. Добар пример у Србији је планирано зонирање подручја археолошког налазишта Феликс Ромулијане.

Социо-културну димензију одрживости карактерише укључивање специфичног културног обрасца локалног становништва у туристичку понуду дестинације засновану на непокретном

културном добру. Одрживи туризам мора да испоштује опредељење и став локалне заједнице у погледу укључивања свог културног обрасца у развој туризма на подручју непокретног културног добра. Овај став се може кретати од потпуне отворености до потпуне затворености локалног културног обрасца. Туризам мора да се адаптира ситуацији када локална заједница није расположена да се укључи у развој туризма на подручју туристичке дестинације, иако то унеколико умањује њену атрактивност. То не значи да локална заједница неће временом променити свој став и сходно томе прихватити да свој културни образац, макар делимично, отвори за контакт са посетиоцима. Сваки вид притиска био би контрапродуктиван, односно резултирао би још чвршћом затвореношћу заједнице и њеног културног обрасца.

Локално становништво на подручју археолошког налазишта Феликс Ромулијане показало је спремност да свој културни образац потпуно отвори за контакт са посетиоцима. Историјски парк Плимутска колонија, САД, представља пример делимичне отворености културног обрасца локалне заједнице за контакт са посетиоцима, који се упознају са материјалном културом Вампаноага, док већи део њихове духовне културе остаје строго чувана тајна. Пример потпуне затворености локалног културног обрасца је културно-историјска рута Mundo Maya, на којој део локалних заједница представља изразито затворене друштвене групе које не желе да својим културним обрасцем учествују у развоју ове културно-историјске руте.

Дубровник представља упечатљив пример делимично смањеног доживљаја атрактивности непокретног културног наслеђа код посетилаца услед ишчезавања локалног културног обрасца. Ишчезавање локалног културног обрасца последица је неадекватне политике и стратегије урбанистичког и туристичког развоја Дубровника, утицаја појачане концентрације туриста на поремећаје у локалном начину живота и исељавање староседелца из централних делова града.

Економску димензију одрживости карактеришу активности које су усмерене на обезбеђење финансијске подршке за заштиту непокретног културног добра и његове заштићене околине и на економски просперитет локалних заједница. Ове активности се разврставају на оне које су тематски везане и на оне које нису тематски везане за непокретно културно добро.

Активности које су тематски везане за непокретно културно добро су активности на интерпретацији културног наслеђа одређене цивилизације или историјског раздобља оличеног у самом добру. Ове активности најчешће попримају различите облике попут разгледања добра уз вођство стручног водича, историјских, археолошких и етнологских радионица. Од активности које су тематски везане за непокретно културно добро посебно се издавају представе настале у духу ге-е-nasment туризма. Оне на један посебан начин дочаравају атмосферу у којем је настало одређено непокретно културно добро. Посетиоци би обавезно требало учинити активним учесницима ових представа, које поседују едукативно-забавни карактер. У Виминацијуму туристе дочекују водичи у римским одорама и упознају их са историјом римског логора и града, затим са термама као средиштем друштвеног живота старих Римљана и са њиховом сакралном архитектуром и представама о загробном животу. Туристи могу да се возе римским двоколицама и да једу староримску закуску и пију вино из реплика античких тањира и пехара. Осмишљене су представе Смотра римске страже, да би се дочарао живот у војном логору, и Тајна императорове смрти, да би се анимирали посетиоци да одгонетају мистериозну смрт цара Хостилијана у Виминацијуму. У Ромулијани би требало осмислити представе попут Царске свите на Галеријевом двору, да би се дочарао живот у царској резиденцији, и Апотеозе Галерија и Ромуле, да би се савременом посетиоцу приближио ритуал уздизања цара и његове мајке до статуса божанства спаљивањем. При манастиру Градац, задужбини Јелене Анжујске, делују иконописачка, ткачка и радионице за амбалажу и вез, тако да се посетиоцима пружа јединствена могућност да активно учествују у изради фресака и икона.

Активности које нису тематски везане за непокретно културно добро најчешће се јављају као резултат услова за развој других видова туризма у заштићеној околини непокретног

културног добра. Такође, јављају се и као културне активности које у себи поседују тематску потку која се разликује од оне коју поседује непокретно културно добро. Циљ ових активности је да оне туристе који нису мотивисани културним наслеђем или тематском потком непокретног културног добра привуку на подручје овог добра. Арена у Верони, један од најочуванијих античких амфитеатара на свету, некада је служила за одржавање гладијаторских борби, а данас у њој углавном наступају прваци светске оперске сцене. Црква светог Спаса у Дубровнику служи искључиво за одржавање концерата класичне музике. Виминацијум и Феликс Ромулијана са својом рустичном атмосфером идеални су за одржавање изложби, позоришних представа и филмских пројекција, концерата, модних ревија, хепенинга, итд. Непосредно окружење непокретног културног добра често располаже разноврсним ресурсима који омогућавају развој различитих видова туризма – добар пример је археолошко налазиште Феликс Ромулијана.

Заштита културног наслеђа условљена је законским и планским основом и успостављеним системом управљања заштитом наслеђа.

У Републици Србији систем заштите културног наслеђа је неадекватно институционализован и неефикасан. У првом реду поставља се питање одрживости данашњег начина заштите непокретног културног наслеђа. Због тога би држава требало да се определи за примену концепције интегрисане заштите непокретног културног наслеђа и одрживог развоја комплементарних активности, међу којима се посебно истиче туризам. Процес и процедуру утврђивања статуса заштите за непокретна културна добра треба учинити флексибилнијим, једноставнијим и транспарентнијим за све актере и јавност. Веома значајно је обезбеђење координације различитих сектора на свим нивоима управљања и активно учешће локалних самоуправа и локалног становништва у планирању и остваривању интегрисане и одрживе заштите културног наслеђа у туристичким дестинацијама. Културно наслеђе на територији Србије уписано на „Листу светске културне и природне баштине“ и на „Листу угрожене светске културне и природне баштине“ представља својеврсни портал за усмеравање пажње светске јавности на целокупно културно наслеђе земље. Међутим, формалан статус који непокретно културно добро стиче уписом на UNESCO-ву „Листу светске културне и природне баштине“ нема велики значај за добро уколико оно није на адекватан начин заштићено, презентовано јавности и укључено у туристичку понуду земље. Такође, треба имати у виду да је Република Србија потврдила или потписала бројне значајне међународне конвенције о културном наслеђу. Један од главних циљева приступања овим конвенцијама би требало да буде унапређивање активности заштите, истраживања, туристичке презентације и промоције културног наслеђа, како на националном тако и на међудржавном нивоу. Потребно је одредбе ових конвенција уградити на одговарајући начин у законски и плански основ. Може се поставити оправдано питање: да ли се у Србији одредбе ових конвенција уопште спроводе и ако се спроводе у којој мери се то чини. Примена конвенција имала би значајан утицај на остваривање одрживог туризма заснованог на културном наслеђу.

Интегрална заштита подразумева заштиту непокретног културног добра заједно са окружењем у оквиру којег се налази и са којим често чини органску целину. Она спречава посредну и непосредну деградацију добра и доприноси његовој атрактивности.

Међу кључним инструментима интегралне заштите посебно се издвајају: мере техничке заштите, просторно и урбанистичко планирање и политика финансирања заштите и управљања непокретним културним добром и његовим окружењем.

Мере техничке заштите представљају основни инструмент интегралне заштите непокретног културног добра. Од њих зависи вид туристичке презентације и однос изворне и туристичке вредности споменичког наслеђа.

Просторним и урбанистичким планирањем настоји се заштитити не само непокретно културно добро, већ и његово окружење, у првом реду утврђивањем зона са различитим режимима заштите простора и развоја комплементарних активности, међу којима се посебно

издваја туризам. Дobar пример је Просторни план археолошког налазишта Феликс Ромулијане, које се налази под заштитом UNESCO-а.

Извори финансијских средстава намењених заштити непокретних културних добара би требало да буду разноврсни. Ови извори могу потицати из државног, приватног или мешовитог сектора. У Републици Србији значајни извори финансијских средстава за заштиту добара би требало да буду: Национални инвестициони план; Републички, покрајински и општински Фонд за развој; Републички, покрајински и општински Фонд за заштиту животне средине; фондови и донације страних и међународних институција и организација; донације предузећа и непривредних организација у државном и приватном власништву. Такође, значајан извор финансијских средстава за заштиту непокретног културног добра представљају споменичка рента, продаја улазница за добро, продаја сувенира, итд.

Постоје разни модели управљања непокретним културним добром. Сматрамо да би добром требали да управљају установа која се бави истраживањем и заштитом непокретног културног наслеђа и дестинацијска менаџмент организација, уз контролисано учешће предузећа туристичке и других привредних грана, као и непривредних организација. Дестинацијска менаџмент организација представља „карику“ између заштитничких интереса установе надлежне за истраживање и заштиту непокретног културног наслеђа, и економских и социо-културних интереса разних привредних и непривредних организација, везаних за наслеђе којим добро располаже. Прихватљива опција је да се организација која управља непокретним културним добром налази у мешовитом, државно-приватном власништву.

Реализација интегралне заштите непокретног културног наслеђа суочава се са разним проблемима, међу којима се посебно издвајају: проблем доступности непокретног културног добра, конфликти заштите непокретног културног добра са економским развојем подручја на коме се добро налази, проблеми заштите животне средине, однос локалне заједнице према заштити непокретног културног добра и развоју туризма.

Проблем доступности непокретног културног добра везан је за саобраћајну приступачност и систем туристичке сигнализације добра. Највећи део непокретног културног наслеђа у Србији има лошу приступачност, због неразвијене и неквалитетне мреже локалних путева и недовољно квалитетне мреже државних путева (укључујући аутопутеве). Систем туристичке сигнализације је неразвијен, са изузетком аутопута који је део коридора X и великих градских центара (Београд и други велегради).

Равнодушан однос локалне заједнице према непокретном културном добру које се налази на њеном подручју није неуобичајена појава на територији Републике Србије. Формирање оваквог става локалне заједнице према непокретном културном добру може бити проузроковано недовољном информисаношћу заједнице о вредности коју добро поседује, слабом укљученошћу заједнице у програме и пројекте интегралне заштите и запостављањем локалног културног обрасца. Равнодушан став доводи до постепене деградације добра, која може попримити разне облике, попут употребе археолошког материјала као грађевинског материјала и пиратерије уметничко-историјским предметима. У Србији, добар модел за превазилажење овог проблема дат је на примеру археолошког налазишта Виминацијум. Овај модел укључује: едукацију локалног становништва о значају заштите и очувања Виминацијума као ресурса за развој туризма локалне заједнице и регионалног окружења (општина Пожаревац, Браничевски округ и Доње Подунавље) и његово укључивање у активности истраживања, конзервације и интерпретације културног наслеђа и у туристичку понуду (сеоска домаћинства са објектима грађеним у духу традиционалне архитектуре, традиционални производи, органски произведена храна, наменски изграђени домуси за смештај туриста, итд.). Примера ради, стамбени и помоћни објекти на сеоским имањима у Костолцу и Старом Костолцу могу да се адаптирају или сруше и подигну у духу мутација или манџија, староримских гостионица. У оквиру ових објеката служили би се староримски специјалитети. Постоји могућност да се село Дрмно претвори у домус-насеље, верну реконструкцију староримског сеоског насеља. Уместо да археолошки материјал који су открили на својим сеоским имањима уништавају, користећи га као грађевински материјал и

лемећи га ради продаје, мештани општине Костолац могли би да га продају фонду за откуп археолошког материјала, који може да установи управљач добра.

На подручју непокретног културног добра или у његовом непосредном окружењу често се налазе ресурси који су кључни или значајни за економски развој државе, региона или локалне заједнице, што неминовно доводи до настанка конфликта између потребе да се културно наслеђе заштити и захтева за експлоатацијом економски кључних ресурса. Проблем се може решити једино компромисом између правних лица која штите непокретно културно добро (организација која управља добром, министарство задужено за послове културе, итд.) и правних лица која врше експлоатацију економски кључних ресурса (предузећа, попут енергетског или шумарског, министарство задужено за експлоатацију одређеног ресурса, итд.). Дobar је пример компромиса између управљача археолошког налазишта Виминацијум и јавног предузећа „Електропривреда Србије“, да се површински копови Колубарског лигнитског басена шире на делу подручја римског града уз надокнаду трошкова истраживања и пресељења археолошког материјала и уз откуп пољопривредног земљишта потребног за истраживање и ширење добра.

Туристичка презентација представља једно од кључних питања заштите и очувања непокретног културног наслеђа. Она подразумева начин на који се непокретно културно добро презентује јавности, и тиме поседује значајну улогу у креирању јачине доживљаја које споменичко наслеђе изазива код посетилаца. Позитивно или негативно искуство посетилаца везано за посету непокретном културном добру утицаће и на степен њихове свести о значају његове заштите. Позитивно искуство може подстаћи посетиоце да покрену акције и учествују у активностима заштите културног наслеђа које се налази у месту њиховог сталног боравка и његовом окружењу.

Доста ригидан став установа заштите по питању заштите непокретног споменичког наслеђа условио је доминацију непосредне туристичке презентације непокретног културног добра. Овај вид туристичке презентације чува изворну вредност добра, али често спречава значајнији развој његове туристичке вредности. Посредна туристичка презентација је првенствено усмерена ка развоју туристичке вредности добра. Комбинована туристичка презентација представља најбољи вид презентације непокретног културног наслеђа. Овај вид презентације приказује посетиоцима добро у оном стању у којем се налазило у тренутку откривања, као и његову реконструкцију.

Затворену туристичку презентацију непокретног културног наслеђа све снажније потискује презентација отвореног типа. Отворена туристичка презентација не тежи само заштити непокретног културног наслеђа, већ и његовом приказивању у оквиру природног и културног пејсажа који га окружује, а са којим чини органску целину. У том циљу споменичко наслеђе се штити лаким конструкцијама које се одликују дематеријализацијом носивих елемената и транспарентношћу покривача. Дobar пример је примена конструкције од ламеризаног дрвета и покривача од „француских“ тенди и поликарбоната на археолошком налазишту Виминацијум и челичне конструкције у комбинацији са стаклом или поликарбонатима на археолошком налазишту Лепенски Вир. Ове конструкције омогућавају добру прегледност, атрактивну презентацију и продор природне светлости, без угрожавања културног добра.

Капацитет простора и кретање посетилаца представљају важне елементе туристичке презентације непокретног културног наслеђа. Од броја једновремених посетилаца, којим се одређује и укупан број дневних посетилаца, и начина њиховог кретања зависиће и квалитет доживљаја непокретног културног добра. Велика концентрација посетилаца на једном месту онемогућава јасно сагледавање појединих делова споменичког наслеђа и утиче на смањење утиска које добро као целина оставља на њих. Да би непокретно културно добро пружило потпуни доживљај посетиоцима потребно је организовати групни обилазак и интерпретацију уз пратњу стручних водича. Капацитет простора на подручју непокретног културног добра варира у зависности од сезоне и може се модификовати повећањем броја дневних тура или чланова групе у оквиру једне туре.

Туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа подразумева тумачење непокретног културног добра јавности, а са циљем да омогући његово боље разумевање и подигне ниво свести код посетилаца о значају његовог очувања, заштите и одрживог развоја. Непокретно културно наслеђе, обухвата грађевине и комплексе грађевина са припадајућим артефактима, спада у створене предмете интерпретације. Међутим, непокретно културно добро под својим окриљем често укључује апстрактне и природне предмете интерпретације. Да ли ће непокретно културно добро, које у себи скрива велику туристичку вредност или које напротив не поседује значајан туристички потенцијал, постати атрактивно за туристе зависи од снажне интерпретације. Снажна туристичка интерпретација непокретног културног наслеђа одликује се јасноћом, сажетом и садржајношћу. Јасноћа подразумева да у току процеса интерпретације непокретног културног добра треба избегавати стручне изразе и уместо њих користити општепознату терминологију, која је блиска ширем кругу посетилаца. Сажетост је неопходна јер је потребно интерпретирати више главних делова добра и омогућити његово тумачење што већем броју посетилаца. Садржајност подразумева богатство чињеница о различитим културним и друштвеним аспектима једне епохе, аспектима живота и рада једне цивилизације или знамените историјске личности, које су садржане у разноврсним наративним темама формираним на темељу општих информација везаних за непокретно културно добро и поједине његове делове, као и за период његовог настанка и коришћења.

Димензије туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа служе да продубе тумачење непокретног културног добра и да наративне теме које добро садржи приближе посетиоцима кроз призму модерних социо-културних тековина. Од инструмената посредне туристичке интерпретације највише се користе аудиоводичи и штампане и електронске публикације, као помоћни посредни инструменти, и инфо-панои и аудио-визуелни инструменти, као главни посредни инструменти, у интерпретацији непокретног културног добра. Аудио-визуелни инструменти су посебно значајни јер креирају интерактивно окружење за тумачење непокретног културног наслеђа. Једна од ретких примена ове групе инструмената у тумачењу непокретног културног наслеђа на тлу Србије је интерактивна игра „Змајев траг“, која поседује интерпретативни материјал о Калемегданској тврђави. Од непосредних метода туристичке интерпретације непокретног културног наслеђа највише је заступљена „класична“ улога интерпретатора, а затим улога интерпретатора као знамените историјске личности и метода посетилаца у улози интерпретатора. Метода интерпретатор у улози знамените личности и метода посетилаца у улози интерпретатора доприносе већој атрактивности интерпретативне понуде добра, јер омогућавају посетиоцима да се лакше и брже саживе са непокретним културним наслеђем.

Археолошко налазиште Виминацијум представља добар пример интерпретације непокретног културног наслеђа на подручју Републике Србије. Програми интерпретације осмишљени су тако да са обиласком презентираних делова Виминацијума постепено расте знатижеља и доживљај посетилаца. Доживљај појачавају представе које су тематски везане за археолошко налазиште (Смотра римске страже, Тајна смрти цара Хостилијана, Подземни свет). Поред услуга „класичног“ водича Виминацијум нуди услуге водича и статиста у улози знаменитих личности (римски центурион, водичи-статисти у одорама римских грађана, антички митски сплавар Харон). Културно-туристички пункт Domus Scientiarum Hostiliana организује се у модеран Визитор центар, који ће, поред уобичајене понуде (музеј, инфо-пулт, сувенирница, угоститељски објекти), посетиоцима пружити јединствену могућност да непосредно учествују у реконструкцији разноврсних сегмената живота старих Римљана (етнолошке, историјске и археолошке радионице; представе везане за различите наративне теме садржане у добру). Посебно ће амфитеатар, као други културно-туристички пункт, пружити могућности за креирање представа које су тематски везане за археолошко налазиште.

Примери дати кроз рад упућују на чињеницу да су хипотезе дате у овом раду утемељене. Интегрална заштита непокретног културног наслеђа представља један од кључних инструмената одрживог развоја туризма, и обрнуто. Културно наслеђе, посебно непокретно

културно наслеђе у комбинацији са специфичним културним обрасцем локалних заједница, представља значајан ресурс за развој туристичких дестинација и производа који треба заштитити и одрживо користити. За заштиту културног наслеђа значајни су законски и плански основ и успостављени систем управљања заштитом наслеђа. Систем заштите културног наслеђа у Србији је неадекватан, тако да има слабе ефекте на фактичку заштиту и презентацију наслеђа. Одрживи туризам може да допринесе рационалном коришћењу, презентацији и интерпретацији непокретног културног наслеђа, а у циљу његовог очувања за потребе будућих генерација. Истовремено, одрживи туризам може да обезбеди економски просперитет локалних заједница и да допринесе очувању њиховог социо-културног идентитета.

Литература

1. Weaver D., *Sustainable Tourism: theory and practice*, Elsevier LTD, Oxford, 2006.
2. *Making Tourism More Sustainable – A guide for policy makers*, UNEP & WTO, 2005.
3. *Agenda for the Travel and Tourism Industry*, World Travel and Tourism Council & WTO & Planet Earth, 1997.
4. Унковић С., Чачић К., Бакић О., *Савремена кретања на туристичком тржишту*, Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду, 2002.
5. Максин – Мићић М., *Туризам и простор*, Универзитет „Сингидунум“, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2007.
6. Максин – Мићић М., *Одрживи развој туристичке дестинације*, Мастер – белешке са предавања, Универзитет „Сингидунум“, Београд, 2009.
7. Стојановић В., *Одрживи развој туризма и животне средине*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад, 2006.
8. *Agenda for a sustainable and competitive European tourism*, Commision of the European Communités, Brussels, 2007.
9. *Policies, Strategies and Tools for the Sustainable Development of Tourism, Almaty Kazakhstan, 26 April 2006*, WTO, 2007.
10. *Sustainable Development of Tourism – A Compilation of Good Practices*, WTO, 2000.
11. *Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво*, Фаро, 2005.
12. *Конвенција о заштити светске културне и природне баштине*, Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, број 56/74, 1972.
13. *Закон о културним добрима*, „Службени гласник Републике Србије“, број 71, 1994.
14. *Преднацрт закона о непокретном културном наслеђу*, сајт Министарства Републике Србије, <http://www.kultura.sr.gov.yu/>, 2008.
15. *The ICOMOS Charter on Cultural Routes*, XVI General Assembly of ICOMOS, Quebec, ratified 2008.
16. Tilden F., *Interpreting Our Heritage*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1977 & 2008.
17. Veverka J., *Interpretative master planning*, Acom Naturalists, Tustin, 1994.
18. *A Sense of Place - An Interpretative Planning Handbook*, Scottish Interpretation Network, 2001.
19. *Heritage Interpretation Centers – The Hichira Handbook*, Institut d' Edicions de la Diputació de Barcelona, 2005.
20. Regnier K., Gross M., Zimmerman M., *The interpretater's guidebook: techniques for programmes and presentations*, University of Wisconsin, 1992.
21. *Предлог просторног плана археолошког налазишта Ромулијана-Гамзиград*, Институт за архитектуру и урбанизам Србије и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2002.
22. *Мастер план културно-историјске руте Пут римских царева (Феликс-Ромулијана) – скраћена верзија*, Економски факултет, Београд, 2007.
23. Кораћ М., *Viminacium Lumen Meum* (компакт диск), Београд, 2005.
24. Спасић-Ђурић Д., *Виминацијум – Главни град римске провинције Горње Мезије*, Народни музеј Пожаревац, Пожаревац, 2002.
25. Срејовић Д., *Лепенски Вир – Нова праисторијска култура у Подунављу*, Београд, 1969.
26. Srejavic D., *Europe's first monumental sculpture: new discoveries at Lepenski Vir*, Stein & Day, New York, 1972.
27. Срејовић Д., Бабовић Љ., *Уметност Лепенског Вира*, Београд, 1983.
28. Срејовић Д., *Искусства прошлости*, Ars Libri и Кремен, 2001.

29. Карловац М., *Зар ћемо постати бинго регија?*“, рубрика Господарство и туризам, новине Дубровачки вјесник, број 3024, 17.01.2009.
30. Дугалић М., *„Градачке сестре осликавају цркве у Требињу и Далмацији“*, рубрика Друштво, новине Политика, 18. и 19. април 2009.
31. Милојковић А., *„Спасвање Београда од злог змаја“*, рубрика Београд, новине Блиц, 3. септембар 2010.

Интернет:

1. <http://www.kultura.sr.gov.yu>
2. <http://www.min-kulture.hr>
3. <http://www.culture.gouv.fr>
4. <http://www.pc.gc.ca>
5. <http://www.oee.nrcan.gc.ca>
6. <http://www.wikipedia.org>
7. <http://www.mayadiscovery.com>
8. <http://www.plimoth.org>
9. <http://www.gamzigrad.com>
10. <http://www.viminacium.org.rs>
11. <http://www.yurope.com/people/nena/Vir/>
12. <http://temerinski.com/index4.html>
13. <http://www.donsmaps.com/lepenki.html>
14. <http://www.manastirgradac.org.rs/>
15. <http://www.unwto.org>
16. <http://www.icomos.org>
17. <http://www.unesco.org>
18. <http://www.ifenergy.com>
19. <http://www.all-energy.co.uk>
20. <http://www.arena.it>
21. <http://www.croatia-in-english.com>
22. <http://www.danas.co.yu>
23. <http://www.topozarevac.rs>
24. <http://www.museum-po.org.yu>
25. <http://www.poslovnazena.biz>
26. <http://www.brendovisrbije.com>
27. <http://www.klubputnika.com>
28. <http://www.te-ko.rs>
29. <http://www.yumiland.com>
30. <http://www.putevi-srbije.rs>
31. <http://www.emoderna.org>
32. <http://www.flickr.com>